

**T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
KELAM BİLİM DALI**

**MODERNÇAĞDA
GAYE VE NİZAM DELİLİ İLE
İSBAT-I VACİB**

Ayşe BÜYÜKAĞAÇCI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**DANIŞMAN
Prof. Dr. İbrahim COŞKUN**

Konya-2019

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

YÜKSEK LİSANS TEZİ KABUL FORMU

Öğrencinin	Adı Soyadı	Ayşe Büyükağaçcı
	Numarası	148106011008
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Temel İslam Bilimleri/ Kelam
	Programı	Yüksek Lisans
	Tez Danışmanı	Prof. Dr. İbrahim Coşkun
	Tezin Adı	Modernçağda Gaye ve Nizam Delili ile İsbat-ı Vacip

Yukarıda adı geçen öğrenci tarafından hazırlanan*menkur*..... başlıklı bu çalışma *16/09.2019* tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda oybirliği/*oyçokluğu* ile başarılı bulunarak jürimiz tarafından Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Sıra No	Danışman ve Üyeler		
	Unvanı	Adı ve Soyadı	İmza
1	Prof. Dr.	İbrahim COŞKUN(Danışman)	<i>[Signature]</i>
2	Prof. Dr.	Ramazan ALTINTAŞ(Üye)	<i>[Signature]</i>
3	Prof. Dr.	Sefa BARDAKÇI(Üye)	<i>[Signature]</i>

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

Bilimsel Etik Sayfası

Öğrencinin	Adı Soyadı	Ayşe Büyükağaçcı		
	Numarası	148106011008		
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Temel İslam Bilimleri/ Kelam		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans	☒	
		Doktora	☐	
	Tezin Adı	Modernçağda Gaye ve Nizam Delili ile İsbat-ı Vacip		

Bu tezin hazırlanmasında bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle riayet edildiğini, tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel kurallara uygun olarak atıf yapıldığını bildiririm.

Öğrencinin Adı Soyadı
İmzası

Ayşe Büyükağaçcı

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

ÖĞRENCİNİN	Adı ve Soyadı	Ayşe Büyükağaçcı		
	Numarası	148106011008		
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Temel İslam Bilimleri/Kelam		
	Program	Tezli Yüksek Lisans	x	
		Doktora		
	Tez Danışmanı	Prof. Dr. İbrahim Coşkun		
	Tezin Adı	MODERNÇAĞDA GAYE VE NİZAM DELİLİ İLE İSBAT-I VA-CİB		

Özet

İnsanoğlunun fitratında hak veya batıl olan bir ilâha tapma, ibadet etme ve ona yönelme hissi vardır. Bu inkâr edilemeyecek his nedeniyle insanlık tarihi boyunca Allah'ın varlığı ve birliği araştırma ve tartışma konusu olmuştur. Bunun sonucunda da insanlar arasında sınıflaşmalar ve gruplaşmalar meydana gelmiştir. Kimisi Allah'ın varlığını kabul etmemiş, kimisi inkar edip bu iddiasında mücadele etmiş, kimisi batıl bir ilahın varlığına inanmış ve kimisi de Hak bir ilahın varlığına inanmışlardır. Bu konu, sürekli olarak insanlığın gündeminde olduğu ve evrensel bir konu olduğundan, bunun üzerinde çalışmayı tercih ettik. Konuyu işlerken mümkün mertebe ulaşabildiğimiz kelamî ve felsefî eserlerden önemli derecede istifade etmeye çalıştık. Ayrıca konumuzla alakalı olarak fizik, kimya, biyoloji gibi farklı deneysel bilgi alanlarından da yararlandık.

Giriş bölümünde araştırmanın konusu, amacı ve takip edilen metottan bahsettik. Birinci bölümde gaye ve nizam delilindeki mantıksal yapıyı, bu delillerin tarihçelerini, kelamcılarının, Müslüman filozofların ve batılı filozofların bu delillere katkılarını, bu delillere yapılan eleştirileri ve söz konusu eleştirilere verilen cevapları inceledik. İkinci bölümde ise insanın maddi ve manevi yapısında ve insanın dışındaki varlıklarda gaye ve nizam delilinin argümanlarını tesbit ederek değerlendirdik.

Anahtar Kelimeler: Allah, Kur'an-ı Kerim, İsbat, Delil, İnsan, Kainat, Gaye Delili, Nizam Delili

	T.C. NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü	
---	--	---

ÖĞRENCİNİN	Name and Surname	Ayşe Büyükağaçcı		
	Student Number	148106011008		
	Department	Basic Islamic Sciences/Kalam		
	Study Programme	Tezli Yüksek Lisans	x	
		Doktora		
	Supervisor	Prof. Dr. İbrahim Coşkun		
	Title of the Thesis/Dissertation	Proof of the Existence of God Through Teleological and Cosmological Evidence in Modern Times		

Abstract

The essence of mankind covers a tendency for believing in a god or a superstitious being, man has a need to pray and to follow the way of his god. Through the history of mankind, this undeniable intention causes man to mention and discuss the presence of Allah and his union. As a result of this, classes and groups have come into existence between people. Some haven't accepted the existence of Allah, some have denied him and stuck on their opinion by struggling, some have believed in a superstitious being, and some have believed in a divine being. We've decided to research this topic because it's continuously the main topic of mankind, and because it's universal. We've tried to have the utmost advantage of philosophical and Islamic theological sources while carrying out the research. In addition, we have benefited from different experimental knowledge areas such as physics, chemistry and biology.

In the introductory part, we talked about the subject, aim and method of the research. In the first part, we examined the logical structure of the Teleological and Cosmological evidences, the histories of these evidences, the contributions of theologians, Muslim philosophers and western philosophers to these evidences, the criticisms made against these evidences and the answers given to these evidences. In the second part, we determined and evaluated the arguments of the Teleological and Cosmological evidences in the material and spiritual structure of human beings and in the existence of beings out of human.

Key Words: Allah, Quran, Isbat, Evidence, Human, Universe, Teleological Evidence, Cosmological Evidence

İçindekiler

ÖNSÖZ	IV
KISALTMALAR	VI
GİRİŞ	1
1.Araştırma Konusu	1
2.Araştırmanın Amacı	2
3.Takip Edilen Metot	2

BİRİNCİ BÖLÜM

GAYE VE NİZAM DELİLİ

1.Gaye ve Nizam Delilindeki Mantıksal Yapı.....	3
1.1.Gaye Delili	3
1.2. Nizam Delili.....	8
2.Delilin Tarihçesi	10
3. Mütakellimler Gaye ve Nizam Deliline Katkıları	12
4. Müslüman Filozofların Gaye ve Nizam Deliline Katkıları	16
5. Batılı Filozofların Gaye ve Nizam Deliline Katkıları	21
6. Gaye ve Nizam Deliline Yöneltilen İtirazlar ve İtirazlara Verilen Cevaplar	24

İKİNCİ BÖLÜM

ENFÜSTE (İNSANDA) VE AFAKTA (HAYVANLARDA, BİTKİLERDE VE KÂİNATIN YAPISINDA) GAYE VE NİZAM DELİLİNİN ARGÜMANLARI

1. Kuran'da Gaye ve Nizam Deliline Konu Olan Ayetler	31
1.1.Enfüsi Deliller	32
1.2. Afakî Deliller	33
2.Enfüsteki Deliller.....	40
2.1.İnsanın Sûret ve Sîret Bakımından Üstün Bir Yaratılışa Sahip Olması	40

2.2.İnsanın Ana Rahmindeki Durumu	47
2.3.Gözdeki Hikmetler.....	56
2.4. Saç ve Sakaldaki Hikmetler.....	59
2.5.Ağız ve Dilin Yapısındaki Hikmetler	61
2.6.Dişlerin Yapısındaki Hikmetler	65
2.7.Kulağın Yapısındaki Hikmetler.....	66
2.8. Burnun Yapısındaki Hikmetler	68
2.9. Boğazın Yapısındaki Hikmetler	70
2.10.Elin Yapısındaki Hikmetler.....	71
3.Afaki Deliller	73
3.1. Hayvanlarda Gaye Ve Nizam Delilinin Argümanları	73
3.2.Bitkilerde Gaye Ve Nizam Delilinin Argümanları.....	94
3.3.Kâinatta Gaye Ve Nizam Delilinin Argümanları.....	103
SONUÇ.....	131
BİBLİYOGRAFYA.....	132

ÖNSÖZ

İnsanın Allah ve kâinatla olan alakasını açıklayan ve onun kâinattaki yerini belirleyen tutarlı ve evrensel bir inanca ihtiyacı vardır. Bu itibarla Allah inancı İslâm'da bütün sistemin odağını oluşturur. Diğer bütün ilkeler ve fikirler bu yüksek mefhumun etrafında örülür. Tarihi bilgiler ve arkeolojik araştırmalar, insanın tarih sahnesine çıkışından itibaren, bedevilikten medeniliğe, göçebelikten yerleşik hayata kadar kat ettiği her aşamada sürekli olarak, iyiliği ve mutluluğu gerçekleştirebilen, kötülükleri ve mutsuzlukları uzaklaştırabilen yüce bir ilaha inanmak suretiyle bir din edinmiştir. Bu inanç, bazı toplumlarda tevhid akidesine göre gerçekleşirken, bazılarında farklı varlıklara bağlanma ve tapınma şeklinde gerçekleşmiştir.

Allah'ı tanıma konusu, insanın kendi fitratında var olan ve iç gözlem ile kendini duyma ve kendi benliğini tanıma şuuru ile birlikte, kendi varlığında gerçekleşmiş olan kesin bir tanımadır. Ancak ulûhiyeti tanıma, kendini tanıma gibi açık seçik değildir. Kişinin kendini tanımasının altında yatan gizli bir bilinçtir. Onun açık bilinç ile duyulup farkına varılması, dikkatini kendi içinde keskinleştirmeye veya içten ve dıştan gelen bir uyarıcıya muhtaç olan bir farkına varmadır. Bir veya mükerrer uyarıcılar sayesinde kişi onun farkına varır. İşte insan fitratındaki Allah inancının temeli budur. Bu uyarıcılar farklı alanlardaki ilmi disiplinlerle elde edilen bilgilerle gerçekleşir.

"Ufuklarda (yer, gök ve dünya memleketlerinde) ve kendi nefislerinde insanlara ayetlerimizi göstereceğiz ki o (Kur'an)'un gerçek olduğu onlara iyice belli olsun. Rabbinin her şeye şahit olması yetmez mi?"(Fussilet, 41/53)

Yüce Allah yukarıdaki ayette insanoğlunun hem kendi nefsinde hem de kendisinin dışındaki alemlerde sürekli ilmi araştırmalar yapacağını hem kendisinin fizyolojik ve psikolojik yapısında hem de fizik, kimya ve astronomi gibi fiziki dünyanın yapısını ve onlarda işleyen ilahi yasaları keşfederek her geçen gün yeni bilgilere ulaşacağına ve bu bilgilerle hayatı kolaylaştıracak yeni teknolojiler üreteceğine işaret etmektedir.

İnsanın öz varlığını bilen bir varlık olması, seçme yeteneğinin bulunması, ayrıca yapıp edebilme güç ve potansiyeline sahip olması, onu diğer varlıklardan ayırmaktadır. İçimizden her biri, öz benliğinin bilincine varabildiği, seçim yapabilme aşamasına ulaşabildiği ve doğada hazır bulunmayanı meydana getirebildiği ölçüde beşeriliğinin ötesinde, insanlığını gerçekleştirebilmekte, yeryüzünü imar etme ve üstün uygarlıklar kurma çabalarına katkıda bulunabilmektedir. Bu durum, insanın varoluş amaçlarından biridir. İnsanın bu amaçlarına ulaşabilmesi ve gereksinimlerini karşılayabilmesi bilimde göstereceği başarıya bağlıdır. Fakat bu durum bilim için ikinci amaç sayılabilir. Fakat bilimin öncelikli amacı halife varlık olarak yarattığı insanın kendisini tanıması ve tevhidi iman ile ona inanmasıdır. Bu durum enfüs ve afakta farklı bilim insanları vasıtasıyla Allah'ın varlığının ve birliğinin ortaya koymasıyla mümkün olabilmektedir. Modern çağın bilim anlayışının böyle olmadığı hepimizin malumudur. Fakat böyle bir bilim zihniyeti insanlığa ağır faturalar ödetmektedir. Temennimiz din ile bilim arasındaki yapay kavganın bir an önce sonlandırılmasıdır.

Araştırma konumuz olan Allah'ın varlığına dair gaye ve nizam delili bu bakımdan her çağda yeni argümanlarla desteklenmiş ve sürekli gelişme kaydetmiştir. Bu konularla ilgilenen her âlim, alanı ile ilgili olarak yaşadığı döneme kadar ortaya çıkan bilimsel verileri değerlendirerek Allah'ın varlığına ve birliğine nasıl delil teşkil ettiğini açıklamaya çalışmıştır. Ebu Hamid Muhammed Gazalî'nin “*el-Hikmetü fi Mahlukatillahi Tealâ Azze ve Celle*” (Allah Tealânın Mahlukatındaki Hikmetler) adlı eseri de böyle bir eserdir. O ilgili ayetler ışığında insanı ve insanın dışında farklı varlık gruplarının özelliklerini irdeleyerek söz konusu varlıklardaki nizamı ve yaratılışlarındaki gayeleri ortaya koyarak Allah'ın varlığına nasıl delil teşkil ettiklerini anlatmıştır.

Biz de tez projemizi esasen ‘İmam Gazali bu çağda yaşasaydı söz konusu kitabına hangi bilgileri de koyardı’ sorusunu sorarak oluşturduk. Bu maksatla birinci bölümde gaye ve nizam delili hakkında genel bilgiler sunduk. İkinci bölümde ise modern çağda enfüs ve afak ile ilgili farklı bilimsel disiplinlerde ortaya çıkan sonuçların gaye ve nizam delili bağlamında Allah'ın varlığına ve birliğine nasıl delil teşkil ettiğini izah etmeye çalıştık.

Başından beri çalışmalarımnda rehberlik yapan Danışmam Hocam Prof. Dr. İbrahim Coşkun'a sürekli beni ilmi çalışmalara teşvik eden Muhterem Babam Prof. Dr. Abdülbaki Turan'a araştırmam boyunca bana her türlü desteği sağlayan eşime ve çocuklarıma teşekkürü borç bilirim.

23.08.2019
Ayşe Büyükağaçcı

KISALTMALAR

age	: Adı geçen eser
bkz.	: bakınız
c.	: cilt
c.c	: Celle Celaluhü
çev.	: Çeviren
DİA	: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
DİB	: Diyanet İşleri Başkanlığı
Doç.	: Doçent
Dr.	: Doktor
h.	: hicri
H.z.	: Hazreti
h.zl.	: hazırlayan
m.	: miladi
ö.	: ölüm tarihi
Prof.	: Profesör
r.a	: Radiyallahu anh
s.	: sayfa
sad.	: sadeleştiren
sav	: Sallallahü Aleyhi Vesellem
sy.	: sayı
ŞİA	: Şâmil İslam Ansiklopedisi
Tdv	: Türkiye Diyanet Vakfı
thrç.	: tahriçeden
trc.	: tercüme eden
ts.	: tarihsiz
Üniv.	: üniversitesi
v.	: vefat tarihi
vb.	: ve benzeri, ve benzerleri
vd.	: ve devamı
vs.	: vesaire
y.	: yıl
Yrd.	: yardımcı

GİRİŞ

1.Araştırma Konusu

Allah'ın varlığı, her insanın fitratında ‘‘Yüce Yaratıcı’’ fikri olarak var ise de her çağda Allah’a inanmayanlar da olmuştur. Bunlar tarih boyunca var olmakla birlikte Modern çağda özellikle Batı’da geniş kesimler tarafından kabul görmüştür. Böyle bir neticenin oraya çıkmasının özel nedenleri vardır. Bu nedenlerin en önemlileri, Orta çağda Kilise babalarının akla ve bilime aykırı düşüncelerini insanlara zorla kabul ettirmeye çalışmaları, kabul etmeyenlere karşı şiddet kullanmalarıdır. Teslis inancı, asli suç anlayışının bir sonucu olarak insanların doğuştan günahkâr olduğuna inanılması, papazların para ile günah çıkarmaları v.b. inançlar ve uygulamalar bunlardan başlıcalarıdır.

Batı’da gerçekleşen Rönesans ve reform hareketi sonucunda yaşanan aydınlanma ve sanayi devrimi ile birlikte Kilisenin etkinliği azaltıldı. Her şey sorgulandı ve yeniden kurgulandı. Kurgulanan yeni uygarlık algısında dine ve dini değerlere asla yer verilmedi. Bunun sonucunda Batı’da ve Batı uygarlığının etkili olduğu coğrafyalarda ateizm etkili olmaya başladı. Ülkemizde de Osmanlının son dönemlerinden itibaren ateizm özellikle bazı çevrelerde kabul gördü. Modern çağda bilimsel gelişmeler ile birlikte Allah'ın varlığına yönelik gaye ve nizam delilini destekleyen pek çok gelişme yaşanmasına rağmen modern çağa hakim olan zihniyet, söz konusu gelişmelerin ortaya çıkmasına engel olmaktadır.

Biz tez çalışmamızda modern çağda farklı bilim alanlarında insan ve kâinat ile ilgili ortaya çıkan ve gaye ve nizam delilini destekler mahiyetteki argümanları belirleyeceğiz. Bunu yaparken Hicri 505 yılında vefat etmiş olan Ebu Muhammed b. Muhammed el-Gazalî’nin “*el-Hikmetü fi Mahlukatillahi Azze ve Celle*” adlı eserinin Türkçe’ye çevrilen “Yaratılış hikmetleri” kitabındaki, gaye ve nizam delili için Kur’an ayetlerini öne çıkararak yazdığı konuları esas alacağız. Diğer ifade ile

Gazzali günümüzde yaşasaydı gaye ve nizam delili ile Allah'ın varlığına dair ilgili ayetleri ve hadis-i şerifleri nasıl açıklardı? Sorusunu sorarak cevaplandırmaya çalışacağız. Tabii ki ondan önce Gaye ve Nizam delilinin kimler tarafından ihdas edildiğini (ortaya çıkarıldığını), kimlerin bu delilin gelişmesine katkı sağladığını ve bu delillere yönelik itirazları birinci bölümde ana hatlarıyla açıklayacağız.

2.Araştırmanın Amacı

Allah'ı bilmek için, yaratılıştaki harikaları görmek, mahlukatın yaratılış hikmetlerini kavramak gerekir. Kalpteki yakîni kuvvetlendirmenin yolu budur. Bu çalışmanın temel amacı; kelami bakış açısıyla gelişen ilimler ışığında gaye ve nizam deliline katkı sağlamaktır. Dolayısıyla Allah'ı inkâr edenlerin iddialarının tutarsızlığını ortaya koymak, bu konuda tereddütü olanların şüphe ve tereddütlerini gidermeye yardımcı olmak, iman ehlinin de imanlarına derinlik katmaktır.

Yaptığımız araştırmaya göre bu konuda İlhan Yıldız, 1993 yılında Yüksek Lisans tezi olarak ‘‘Gazzali’de Gaye ve Nizam Delili’’ adıyla bir çalışma yapmıştır. Günel Haral ise 2005 yılında Doktora tezi olarak ‘‘İslam ve Hristiyan ilahiyatında Gaye ve Nizam Delili- metodik Bir Yaklaşım’’ adıyla çalışma yapmıştır.

3.Takip Edilen Metot

Araştırmamızda genel olarak karşılaştırma metodunu kullanacağız. İslam âlemindeki ulûhiyet algısı ile batı dünyasında ki ulûhiyet algısı ve batı dünyasının ulûhiyet algısında yaşanan kırılmalar sonucunda ortaya çıkan problemlerin İslam dünyasına yansıtılması ele alınacaktır. Batılı ilim adamlarının görüşlerini ve iddialarını aktarıp, Hüseyin el-Cisr’in eserlerinde ortaya koyduğu görüşleri dikkate alınarak bir karşılaştırma yapılacaktır ve bu karşılaştırma üzerinden Batılı ilim adamlarının ateizm iddiaları eleştirilecektir.

BİRİNCİ BÖLÜM

GAYE VE NİZAM DELİLİ

1. Gaye ve Nizam Delilindeki Mantıksal Yapı

1.1. Gaye Delili

Gaye; bir şeyin neticesi, nihâi noktası, o şeyin varlığı üzerine terettüp eden fâide ve onun vücudunu gerektiren hikmet demektir. Türkçe’de gayelilik ve erekbilim, Batı dillerinde ‘‘finalite’’ kelimesiyle karşılık bulur ki felsefî disiplin olarak da teleoloji adını taşır. Görüp durduğumuz bu âleme dikkat edersek, onun çok güzel ve çok mükemmel olarak yaratıldığını anlarız. Dünyamız ve ondaki her varlık; gökyüzü ve onda görülen güneş, ay, yıldızlar, hülâsa bu âlemdeki her şey, daha önce bir benzeri olmadan vücuda getirilmiş ve her biri bir gaye için yaratılmıştır. Gâî sebep de Allah’ın cömert olmasından kaynaklanır. Hiçbir şey rastgele sebepsiz, faydasız ve maksatsız olarak yaratılmamıştır. Bu âlem bir güzellik, gaye ve vesileler mecmuasıdır.¹ Bu delil, kendisinin ve çevresinin farkında olan, birazcık bile tefekkür eden herkesin kolaylıkla anlayabileceği kadar açık seçiktir.

Allah inancı insanda fitrî olduğu için Allah’ın varlık ve birliğine dair deliller aramaya bir kısım İslam âlimlerine göre ihtiyaç yoktur. Fıtratı bozulmamış ruhu hasta olmayan her insan, Allah’ın var ve bir olduğunu kavrar. Bu konudaki deliller sadece insanı uyarmak, içindeki Allah’ın varlığı ve birliği hususunda mevcut olan zaruri bilgiyi geliştirmek içindir.

¹ Aydın, Ali Arslan, *İslam İnançları ve Felsefesi*, DİB Yay., Ankara, 1964, s. 164.

Allah'ın varlığı ve birliği konusundaki aklî delillerin bir çeşidi de dış âlemden çıkarılan tabii delillerdir. Bunlar; hudüs (sonradan var olma), imkân (âlemin yok iken var olması), hareket (maddede bulunan hareket özelliği), gaye ve nizam (âlemdeki nizamdan, her şeyin bir gayeye göre yaratılmış olması)², her şeyin insanın emrine verilmiş oluşunu dikkate aldığı için inayet, âlemin belli bir gaye ve sebeplere varlık ve olaylarla dopdolu bulunuşu, kâinattaki geçerli kanunların şaşmazlığını ve sağlamlığını, düzenli ve bilgece oluşunu göz önüne aldığı için hikmet ve itkan delili adıyla da anılmaktadır.³

İslami kaynaklarda gaye ve nizam fikrini temel alan tartışmalar, iki ana yol takip etmiştir. Bunlardan ilki (ve burada bizim için birinci derecede önemli olan) âlemde görülen nizam ve gayenin tespitinden yola çıkarak Allah'ın varlığına ve O'nun sıfatlarının bilgisine ulaşmak. İkincisi ise, Allah'ın zat ve sıfatlarından yola çıkıp âlemdeki düzen, gaye, güzellik, hikmet vs.nin açıklamasını yapan usüldür.⁴

Varlık düzeninin mutlaka belli bir gayeyi gerçekleştirme esasına dayandığını, evrende tesadüf ve saçmadan söz edilemeyeceğini ileri süren felsefî-kelami doktrinler için kullanılan bir terim olan gaiyyet delilini mantıkî bir kıyasla şöyle ifade edebiliriz:

-Kâinat birbirine uygun bir sebepler ve gayeler sistemi arz eder (küçük önerme).

-Sebepler ve gayeler manzumesi olan her şey, amil ve akıl bir illetin eseridir (büyük önerme).

-O halde kâinat âmil ve âkil bir müessirindir ki; bu, Allah Tealâdır (netice).⁵

Önermeye göre biz, varlıklardaki gaye ve nizamın çoğunluğunu fark eder, daha sonra da akıllı hayrette bırakan bu mükemmeliyeti, duyularımız aracılığı ile Cenab-ı Allah'ı buluruz. Bu varlık âleminden maksat ilahi sıfatların tam manasıyla zâhir olması ve Allah'ın, bu sıfatları vasıtası ile bilinmesidir.

² Aydın, Ali Arslan, *age*, s. 154.

³ Kılavuz, A.Saim, *Ana Hatlarıyla İslam Akaidi ve Kelama Giriş*, Ensar Yay., İstanbul, 2011, s. 90-91.

⁴ Aydın, Mehmet, *Din Felsefesi*, Selçuk Yay., İstanbul, 1996, s. 64-65.

⁵ Topaloğlu, Bekir, *Allah'ın Varlığı*, DİB Yay. Ankara, 2012, s. 149-150.

Mutezilî görüşte gaiyyet teorisine gelince, âlemde gâi sebeplerin esas olduğunu, dolayısıyla her şeyin yerli yerinde ve bir hikmete dayandığını kaydederek nisbî bir rasyonalizme yönlendirdiği görülür. Dolayısıyla hem mikro hem de makro âlemde gayelilik esastır. İlâhi adalet de bunu gerektirir. Bu kalamî ekolde, insanın aklını kullanarak Allah'ın varlığını bilmesinin vacip olduğu görüşü hakimdir. Bu da cisimlerin hadis olduğunu bilmek ve bunların bir muhdisinin bulunduğu istidlâlde bulunmakla olur. Bu yüzden tabiatla ilgilenmek gerekir ki; Mutezile'nin, tevhidi aklî ispata dayandığını, bu konuda aklın dayanağının da dış âlem olduğunu düşündüğümüzde, tabiat araştırmalarının ne denli önemli olduğu ortaya çıkmaktadır.

Mutezile, âlemde hikmet ve gayeliliğin bulunduğunu vurgulayan bu görüşü ile Müslümanları tabiat araştırmalarına yöneltmiş, Kindî (v.252/809), İbn Sina (v.428/1037) ve İbn Rüşd (v. 595/1198) gibi islam filozoflarını etkilemiştir.

Mesala Kâdî Abdülcebbar (v.415/1025) 'a göre Allahü Tealâ'nın varlığına arazlarla istidlal yolunu seçmişsen, önce onların varlığını isbat etmelisin, sonra da onların hâdis(sonradan meydana gelme) olduklarının farkına varmalısın. Her fiilin bize benzemeyen bir faili ve muhdisi (meydana getirici/ yaratıcı) olduğu gibi, onlar da bu Yaratıcı'ya muhtaçtır ki bu Allahü Tealâ'dır. O'na göre marifetullah konusunda taklit caiz değildir, şüpheyi giderecek kadar istidlâlde bulunması ve bilgi sahibi olunması gerekir. Bu delillerin başında da cisimlerin yaratılmış olmaları, Yaratıcının varlığına delalet eden en güçlü delildir.⁶ Vahye kadar akla da önem veren Mutezileye göre, tabiatın hikmet nazarıyla müşâhede edilmesi, Sâni'in varlığını isbat eden en güçlü alametlerdendir. Yaratılan şeylerin hiç birisi boşuna yaratılmamış, mahlûkat, bir gaye ve nizam içinde varlığını sürdürmektedirler. Yani Mu'tezile düşüncesinde, sonradan yaratılmış her varlığın bir yaratıcıya muhtaç olması bedîhî bir netice değil; bu sonuca ancak delillerle ulaşabiliriz fikri hâkimdir. Yok iken var olan muhdisin varlığıyla yokluğu eşit ise, bir müessire muhtaçtır. İşte bu istidlâl ile her hadisin bir muhdisi vardır.

⁶ Kâdî Abdülcebbar, *Şerhu'l-Usûli'l-Hamse*, çev. İlyas Çelebi, TYEKB Yay., 2013, İstanbul, s.150, 154.

Mutezilenin ikinci istidlal tarzı da; kendi fillerimiz var olmak için bize muhtaç olmasıdır. Bu muhtaç oluşun illeti onların hâdis olmasıdır. Âlem de hâdis olduğuna göre var olması için bir muhdise muhtaçtır.

Mâtürîdî, gerek duyu, gerek haber yoluyla bilgi edinirken istidlalin zaruri ihtiyaç olduğunu belirtir. Nitekim Allah, kendi katından olduğu hârikulâde delillerle sabit olmuş şeyleri bu akıl yürütme yöntemine bağlı olarak delillendirmiştir; mesela insanların ve cinlerin benzerini meydana getirmekten âciz kaldığı Kur'an gibi. Göklerin ve yerin, devenin, suyun, gece ile gündüzün ardarda gelmesinin, dağların nasıl dikildiğinin, güneş ve ayın, insanın biyolojik ve ruhsal yaratılmasının, bulutların vb. yaratılmasıyla ilgili ayetlerin tefsirinde hudûs delilini takrir eder. Madem âlem sadece yaratılmakla kalmamış, sürekli değişkenlik arz edip canlılığını ve keşfedilir özelliğini muhafaza etmekte, gaye ve nizam içinde varlığını sürdürmekte ise gerek akıl, gerek vahiy ve gerek istidlal(enfüste ve afaktaki deliller) bütün bunları bir idare edenin olduğunun kanıtıdır. Nasıl ki bir bina kendi kendine varolamaz, bir ustası vardır, kâinatı da idame eden bir Yaratıcısı vardır. 'Her hâdisin bir muhdisi vardır' mukaddimesinin istidlâlî değil, zarurî olduğunu söyleyen Ehl-i sünnetin görüşü böyledir.⁷Mutlak kudret sahibi, ebedî ve ezeli yaratıcı Allahü Teâlâ'nın gaye ve nizam koyucu olduğu şüphe götürmez bir gerçektir.

Müslümanlar için gaye, yaratılışın hikmetine uygun olarak Allah'a kulluk etmek ve O'nun rızasını kazanmaya çalışmaktır. Varoluşu ve emrine verilmiş her şey, onun iman ve hidayete kavuşması ve bu ruhu yakalaması içindir. Yeryüzüne gelişinden orada istihlaf olunduğu maddi ve manevi bütün nimet ve imkânlarla kadar her şey, onun bu yolda sınanması maksadıyladır. Onun dünyadaki kısa misafirliğinin esas anlamı budur.⁸

Her kim tüm yaratılmış varlıkların acaib durumuna, yerin ve göğün yaratılışına, hayvanların, bitkilerin ve ayetlerde bahsedilen diğer yaratıkların acaib yaratılışlarına nazar atfederse, bu bakış onu tuhaf ve sağlam tertib üzere bulunan bu acaib işlerden hiçbirini, yokluktan var eden, belli kanunlar üzerine tertib ederek, çeşitli

⁷ Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, Trc. Bekir Topaloğlu, İsam Yay., İstanbul, 2002, s. 50.

⁸ Kademoğlu, Mahmut Rifat, *Nizam Delili mad., Şamil İslam ans.*, Şamil Yay., İstanbul, 1999, III./29.

hikmetleri içine koyan bir hikmet sahibinden müstağni olmayacağına hükmetmeye sevk eder.⁹

Konu ile ilgili bazı ayet-i kerimeleri şöylece sıralayabiliriz; Mü'minûn sûresi, 115. ayetin mealinde insanın yaratılışının bir gaye ve akîbetle olduğu belirtilir. Sa'd sûresi, 27. ayetinde ise bu defa topyekûn âlemin yaratılışıyla konuya dikkat çekilmek istenmiş; Duhan suresi, 38-39. ayetlerde de yaratılış gerçek bir sebep ve hikmete dayandırılmıştır.¹⁰ Bu ayetlerde de Cenab-ı Allah, ahiret, yaratılış üzerinde düşünmeye sevk vardır. Görüldüğü üzere âfâki ve enfüsî deliller, bize kâinatta her şeyin belirli bir amaç ve hikmet üzere yaratıldığını haykırır.

Asıl gündemi bundan ibaret olan insan, bunu fark edip imana kavuşsa, hayatını Allah'a güven ve teslimiyet anlayışı içinde yaşar. Bütün etkinliğini, Allah'ın emir ve yasaklarına tam bir inkıyat içinde, bir vazife şuuru ile gerçekleştirir. Bununla da, kendisini yaratan ilahi iradeye saygı ile itaat etmiş ve O'nun takdirine rızasını otaya koymuş olur.¹¹

Çünkü çok iyi anlamıştır ki, kendi menfaatinin ve hayrının nerede olduğunu Rabbi ondan daha iyi bilir. Gene çok iyi bilir ki, O'nun dilemesi (meşîeti) ve takdiri dışında zaten hiçbir şey mümkün değildir. Şu halde kul olarak ona düşen iş, iman edip saygı ve bağlılık içinde teslimiyet göstermek ve O'nun rızasını gözeterek tam bir itaat içinde hayat çizgisini gerçekleştirmektir. İnsan için bütün aktüalite aslında budur ve iman sahibi olanlar için bunun berisinde bir gaye, bu aslî hayat esprisinin yerine asla kaim olamaz.¹²

Allah (c.c.), akıllarını kullanacak ve hakikati bilip anlayacak bir toplum için, ayetleri işte böyle açık ve net olarak ortaya koyuyor; gökleri ve yeri altı günde yaratan, bütün işleri yönetmek ve yönlendirmek üzere, arşta bulunan, göklerde ve yerde bunca mahlûkatı var eden (haksız önyargılardan) sakınan ve duyarlılık

⁹ Ebu Hanife, Numan b. Sabit, *Fıkh-ı Ekber, Aliyyu'l-Kari Şerhi*, Trc. Yunus Vehbi Yavuz, Çağrı Yay., İstanbul, 1979, s. 39.

¹⁰ Bkz. Enbiya 21/16-17; Al-i İmran, 3/191.

¹¹ Kutluer, İlhan, *Gaiyyet mad., İslam ans.*, TDV Yay., İstanbul, 1996, XIII/292.

¹² Kademoğlu, Mahmut Rıfat, *Nizam delili mad.*, III/29.

*gösteren bir toplum için ibret verici mesajlar ve işaretler mevcuttur.*¹³ Bütün ibret verici mesajlar ve işaretler O'nun sonsuz kudret ve merhametini gösteren işaretlerdir.

1.2. Nizam Delili

Hikmet, takdir ve itkan delili olarak da adlandırılan bu delil, kâinatın yapısında bir düzen ve bilinçli tasarımın bulunduğunu ifade eder.

İslâm düşüncesinde genellikle âlemdaki düzeni ifade etmek üzere nizâmü'l-âlem tamlaması kullanılır. Eski Yunan felsefesinde “âlem” anlamına gelen kozmos aynı zamanda “düzen” demektir. Pisagor’a kadar giden terimin bir düzen olarak âlemi ifade edişi Empedokles ile belirginlik kazanmıştır. Batı dillerindeki kozmetik (cosmetic) kelimesi de kosmos kökünden gelmekte olup terimin süs ve güzellik kavramıyla irtibatını göstermektedir.¹⁴

Bu delil, tabiatta fevkalade hassas ve zarif bir nizamın hakim olduğu, bunun kendiliğinden veya bilinçsiz madde vasıtasıyla meydana gelemeyeceği, aksine yüce vasıflara sahip tabiatüstü bir varlığın yaratması ve devam ettirmesiyle mümkün olabileceği esasına dayanır. Kur'an-ı Kerim’de çokça kullanılan nizam delili, erken dönemlerden itibaren İslam bilginlerinin ilgisini çekmiş ve hakkında müstakil eserler kaleme alınmıştır. Temelde tabiat gözlemine, dolayısıyla deneye dayanan nizam deliline hristiyan skolastiklerin pek az ilgi göstermesine rağmen, çağımız Batılı teolog ve araştırmacılar son derece önem vermektedir.¹⁵

Kelam ilminde yeni bir dönemi başlatan Gazzali (v.505/1111), âlemin muhkem, müretteb (yerli yerine konulmuş), muntazam ve her türlü mucize ve sanat örnekleriyle dolu olduğunu ifade ettikten sonra şöyle der: ‘Şunu iyi bil ki, bu âlem içinde muhtaç olduğun her şey bulunan bir ev gibidir. Gök gibi yükseltilmiş, yeryüzü yaygı gibi uzanmış, yıldızlar kandiller gibi asılmış, madenler hazineler gibi saklanmıştır. Bunlardan her biri keyfiyyetine göre insanlar için hazırlanmıştır’.¹⁶ Yani, bu kâinattaki mükemmel intizamın bir tesadüf eseri

¹³ Yunus,10/3-6.

¹⁴ Kutluer İlhan, *Gaiyyet mad., age*, XXXIII/173.

¹⁵ Topaloğlu, Bekir, *Allah'ın varlığı*, s. 150.

¹⁶ Gazzali, *el-Hikmetu fî Mahlûkatillah*, Trc.yok , Ocak Yay., Ankara, ts., s. 10.

olmadığını; elbet bir düzen koyucunun olduğunu, ince ayarlara dayanan bir işleyiş olduğunu her akıllı insan kavrayabilir.

Nizam, âlemdeki hiçbir şeyin gelişi güzel yaratılmadığını ortaya koyar. Tabiatı meydana gelen olaylara baktığımızda, büyük bir ahenk ve şaşmaz bir düzeni kavrayabiliyoruz. Her düzenli şeyi böyle yapan bir düzenleyicinin (nâzım) olması kaçınılmazdır. Bu düzenin kör bir tesadüften çıkması veya kendi kendine oluşması mümkün değildir. Onları düzenleyen, insanın hizmetine sunan, ilim, irade, kudret, akıl, idrak ve hikmet sahibi ezeli bir varlığın ve yaratıcının bulunması zorunludur. O da Yüce Allah'tır.¹⁷

*‘Sizi yaratmak mı güç, yoksa göğü mü? Ki (Allah) onu bina etti, boyunu yükseltti ve onu düzene koydu. Onun gecesini kararttı, hem de (gündüzün) aydınlığını çıkardı’.*¹⁸

Dünya, Ay ve Güneş'in şaşmaz bir düzen içerisinde yörüngelerini hiç şaşmadan hareket etmeleri kâinatın bir düzen çerçevesinde yaratıldığının bir başka kanıtıdır. Mevsimlerin sıralarını hiç bozmadan birbirlerini takip etmeleri, yağmur tanelerinin birbirine çarpmadan yeryüzüne ulaşması, kar tanelerinin hiç birinin şeklinin birbirine benzememesi, kilolarca su taşıyan bulutların yere düşmemesi ve milyonlarca insandan hiçbirinin parmak izlerinin birbirine benzememesi bu âlemin bir düzen çerçevesinde var olduğunu ve bu düzeni yapan bir yaratıcının olduğunu kanıtlar. Bu da bizi şanı Yüce Allah'a kulluğa yöneltir.¹⁹

Âlemin düzeni delili şöyle açıklanabilir; gerçekten düzen, birşeyin belli amaçla özel şekilde düzenlenmesidir. Soğuktan, sıcaktan, düşmanın saldırısından korunmak vb. düşüncelerle yapılan evin bir mimar tarafından yapıldığını akleden kişi anlar. İkincisi, düzen, ilim ve iradenin eseridir. Çünkü, düzen ve amaç ve irade ile olan bir fiildir, dolayısıyla ilim ve irade düzenliliğin esas ve özüne dahil bir gerekliliktir. Evrenin düzeni, düzenleyicinin âlim (bilen) ve murîd (irade eden) olmasını gerektirir.

¹⁷ Kılavuz, *age*, s. 90-91.

¹⁸ Nâziât, 79/27-29; Mülk, 67/3; Ra'd, 13/8; Furkan, 29/2.

¹⁹ Şahin, Naim, *Gazali'ye Göre Allah'ın Varlığının Delilleri ve Estetik Delil*, Adal ofset, Konya, 2004, s. 58.

Üçüncüsü, eşyada ve tabiatda düzen vardır. Yeryüzünün günlük ve yıllık hareketi tam bir düzen üzere gerçekleşir. Düzenli oluşun en önemli eserleri bitkiler, hayvanlar, özellikle insanlarda görülür. Canlı cisimler ile görevleri arasındaki birlik, organ ile görevler arasındaki birlikten dolayıdır ki hepsinin gayesi, ferdi veya cinsi korumaktır.

Mesela kulak ile işitmek arasında, göz ile kaş arasında, göz ile burun ve ağız arasında; sindirim ile emmek ve kan dolaşımı arasında, sıcak ülkeler ve soğuk ülkeler ile bu ülkelerde yetişen hayvanlar ve bitkiler arasında, son olarak et yiyen hayvanlarla dişler arasında bir ahenk, uygunluk görmemek mümkün değildir. Bunun arasında uygunluk ve ahenk yoktur demek kadar sersemlik yoktur.²⁰

Kâinatta çok ince hesaplarla düzen devam etmektedir. Örneğin, Dünya, mihveri etrafında saatte bin mil yapar. Eğer böyle olmayıp da saatte yüz mil yapacak kadar dönseydi, gündüz ve gece şimdi olduğundan çok daha uzun olacak, öyle olunca da güneş her gün nebat namına ne varsa hepsini yakıp kavuracak, uzun geceler de – eğer kalırsa – geri kalanını dondurup mahvedecekti.²¹

İşte âlemdeki bu şaşmaz düzeni koyan, bu ahenk ve bütünlüğü bir arada tutan ve bizi bu delilden de haberdar eden, âlemin bizzat kendisi veya aciz bir güç değil; kudret ve kuvvet sahibi, Nâzım olan sadece Allahü Teâla’dır.

2.Delilin Tarihçesi

Kelam ilmi, hicrî birinci asırda ortaya çıkan ve her biri kendi görüşlerinin en doğru olduğunu savunan ve bunu âyet ve hadislerle ispatlamaya çalışan fırkalar karşısında, Kur’an ve hadise en doğru manayı vermek, onu anlamak ve sınırları çok genişlemiş olan İslam ülkesindeki bütün Müslümanlara Kur’an ve hadiste bildirilen inanç esaslarını anlayabilecekleri şekilde açıklamak ve anlatmak ihtiyacından doğmuştur.

Kelamın ilk kurucusunun hicrî ikinci asır başlarında Mutezilî kelam âlimleri olduğu kabul edilir. Mutezile mezhebi, İslam akaidini açıklama ve sunmada naklin

²⁰ İzmirli, İsmail Hakkı, *Yeni İlm-i Kelam*, sad. Sabri hizmetli, Ankara Okulu Yay., Ankara, 2013, s. 278.

²¹ Aydın, Ali Aslan, *age*, s. 171.

yanında aklî ve felsefî delillerin kullanılmasını da zarûri görmüş, böylece selefin metodundan farklı bir yol izlemiştir.

Çok eski bir delil olan gaye ve nizam delili, Sokrat (v.399) devrinden itibaren kullanılmış, Eflatun (m.ö.427-347) ve Aristo (m.ö.384-322) devrine de dayanan eski bir delildir. Saint Augustinus (v.430), Saint Thomas (v.1274), Newton (v.1727) ve Berkley (v. 1753) gibi filozofların da kullandıkları bu delili, Kant (v.1804) en çok beğendiği delillerden birisi olduğunu ifade etmiştir.

Kur'an'da en çok kullanılan delil bu olduğu gibi, bugün yine en çok kullanılan ve herkese hitab eden bir delil olarak karşımızdadır. Pozitif bilimlerin gelişmesi ve kâinatın sırlarının günden güne çözülmeye devam etmesi gaye ve nizam delilinin önemini daha da artırmıştır. Müslüman filozoflardan Kindî ve Farabi (v.339/950), gaye ve nizam delilini bolca kullanmışlardır. Batı düşüncesindeki filozoflar da 'metafizik delili' adıyla bu delili bolca kullanmışlardır.²²

Konumuz olan gaye ve nizam delillerini öncelikle Mutezilî Kelam âlimleri kullanmışlardır. Mutezile'ye göre âlemde her şey bir gayeye göre yaratılmış olup, orada vukû bulan her olay bir hikmete dayanmaktadır. Dolayısıyla hem mikro hem de makro alemde gayelilik esastır. İlâhi adalet de bunu gerektirir. İnsan evrendeki bu tabii sistemi keşfettikçe Allah'ın varlığına delil bulmuş olur. Kişiye bilmesi ilk vacip olan şey Allah Teâlâ'nın varlığıdır. Bu da cisimlerin hadis olduğunu bilmek ve bunların bir muhdisinin bulunduğu istidlâlde bulunmakla olur. Bu nedenle tevhid konusu Allahu teâla yanında, O'nun varlığını ispatlamaya yarayan tabiatla da ilgilenmeyi gerektirmektedir. Mutezile'nin tevhidi aklî ispata dayandırdığını, bu konuda aklın dayanağının da dış alem olduğunu düşündüğümüzde, tabiat araştırmalarının ne denli önemli olduğu ortaya çıkmaktadır.

Yaratıklardan hareketle Yaratıcının varlığına ulaşmayı öngören bu delili Mutezilede ilk olarak Ebü'l- Hüzeyl el- Allâf (v.235/850) kullanmış, daha sonra da diğer Mutezilî imamlar bu delili kullanmışlardır. Diğer bir Mutezilî kelam âlimi olan Kadı Abdulcebbar'a göre de her fiilin bir faili olduğu gibi, sonradan yaratılmış olan şeylerin (muhdes alem) de bir faili bulunmaktadır ve bu fail Allahu teâladır.

²² Gölcük, Şerafettin; Toprak, Süleyman, *Kelam*, Tekin Kitabevi, Konya, 2011, s. 39-40, 181.

Cisimlerin yaratılmış olmaları Allah'ın varlığına delalet eden en güçlü delildir.²³ O'na göre, 'Her hadisin bir muhdisi vardır' kuralı gereği bir muhdise ihtiyaç duyarız ki O da Cenab-ı Allah'tır.

Ehl-i sünnetin doğuşuna gelince; başlangıçta İslam'ın itikadi esaslarını açıklama ve sunma görevini üstlenmiş olan Mu'tezile'nin zamanla gayesinden uzaklaşması ve kendi görüşlerini zorla kabul ettirmeye kalkışmaları bazı problemlerin çıkmasına neden olmuştur. Bunun sonucunda yaklaşık bir buçuk asır sonra, hicrî dördüncü asır başlarında Ehl-i sünnet kelam âlimleri teşekkül etmiştir. Ehl-i sünnet kelam âlimleri ulûhiyyet konusunu işlerken mutlaka gaye ve nizam delilini kullanmışlardır.

İslâm düşünce tarihinde kelâmcılar daha ziyade 'hudûs delilini', filozoflar ise 'imkân delilini' tercih etmişlerdir. Ancak daha sonraları, her iki delilin kelâm kitaplarında önemle ele alındığını, hudûs kavramıyla imkân kavramı arasında bağlantılar kurulduğunu görüyoruz. Ayrıca İslâm düşünürleri arasında sonlu-sonsuz ilişkisini (tenâhî) ele alarak bir delil ifade etmeye çalışanlar (meselâ Kindî) yanında; hareket delilini kullananların (Kindî, Gazzâlî vs.) bulunduğunu da görmekteyiz. Ancak bu arada, Kindî gibi filozof sayılan bazı düşünürlerin hudûs delilini ihmal etmediklerini hatırlamakta da yarar vardır.

3. Mütakellimlerin Gaye ve Nizam Deliline Katkıları

Allahın varlık ve birliği konusundaki aklî deliller; Tabîî Deliller, Metafizik Deliller, Ahlakî ve vicdanî deliller diye gruplandırılabilir. Kelamcılar bu delilleri şöyle isimlendirmişlerdir:

- a- Hudûs Delili,
- b- İmkân Delili,
- c- Gaye ve Nizam Delili,
- d- Kabul-i Âmme Delili,
- e- İlmi Evvel Delili.²⁴

²³ Çelebi, İlyas, *İslam İnanç Sisteminde Akılcılık ve Kadi Abdülcebbar*, Rağbet Yay., İstanbul, 2002, s. 235-237.

Her ne kadar gaye ve nizam deliline bütün kelimeler yer vermiş iseler de bu konuda bazı âlimler öne çıkmaktadır.

Mutezile düşünürü el-Cahiz el-Kınânî (v.255/869)'ye nisbet edilen Kitabı'd-Dela'il ve l-i'tibar 'ale'l-halk ve't tedbir adlı eser, doğrudan doğruya nizam delilini geliştirmeye yönelik olarak telif edilmiştir.²⁵

İslam mütekellimi olan Gazzâlî İhya'sında; "Âlemdeki düzen, mahlûkattaki acayiplikler, ölümler ve doğumlar da bize yaratıcı bir Allah'ın varlığını göstermektedir. 'der.²⁶ Gazzâlî'ye nisbet edilen ve bu konuya tahsis ettiği, el-Hikme fi mahlukati'llahi 'azze ve cellle' adlı ünlü risalesi de sağlam bir imanının ancak O'nun akıllara durgunluk veren türlü mahlûkatın üzerinde tefekkür etmekle oluşacağını belirtir.²⁷ Ayrıca Gazzâlî'nin "Kavaidi'l-akaid" ve "İlcamu'l avam" isimli eserleri de söz konusu delillere işaret eder.

Gazzâlî'ye göre ilahi hikmet, âlemdeki sebeplilik, düzenlilik ve gayeliliğin ilkesidir; hikmet ise sebepleri tertip edip onları müsebbebâta tevcih etmektir. Dolayısıyla sebeplerin sebebi olan Allah, mutlak hakemdir yani hikmetle hükmedicidir. Gazzâlî, âlemdeki düzen ve gaye fikri ile "insanlar her şeyi inceleyip dönüp bir daha inceleseler, onlarda bir farklılık ve düzensizlik göremezler" açıklamasını yapmaktadır. Yani Gazzâlî bu konuda İbn-i Sina'yı takip ederek, âlem hakkında "Daha iyisi, daha kusursuzu ve daha mükemmeli mümkün değildir." demektedir.²⁸

Nitekim insânî varlık memleketi de organların çokluğuna rağmen bir bütün ve tek bir organizmadır. Organizmayı oluşturan organlar nasıl bu yapıyı yöneten ferden gayesini gerçekleştirecek şekilde düzenlenmişse âlem ve onu teşkil eden varlık mertebeleri de belli bir maksadı gerçekleştirecek şekilde düzenlenmiştir. Bu maksat, ilahi cömertliğin gereği olarak imkan dahilindeki en hayırlı gayenin tamamlanmasından ibarettir.

²⁴ Gölcük; Toprak, *age*, s. 160.

²⁵ Kutluer, İlhan, *age*, IX/173.

²⁶ Çubukçu, İbrahim, *Gazzâlî ve Kelam Felsefesi*, Ankara Üniv. İlahiyat Fak. Yay., Ankara, 1970, s.27; Bkz., Nebe ,6- 16; Bakara, 164; Nuh, 15-18; Vakıa, 58-59.

²⁷ Topaloğlu, Bekir, *age*, s. 108.

²⁸ Büyük, Celal, "Gaye ve Nizam delili"

http://www.academia.edu/23214936/Teleolojik_Delil_Gaye_ve_Nizam_Delili_, (30cak 2017).

Felsefe ile Kelamı memzuc hale getiren Gazzali'nin açtığı çığırdâ Şehristânî ve Râzî'de kaleme aldığı eserleriyle bu konuda bizlere ışık tutmuşlardır. Ayrıca hicri dördüncü asrın ortalarında vefat ettiği tahmin edilen, Mutahhar b. Tâhîr el-Makdisî (v. 355/966) el-Bed' ve't-târîh adlı eserine isbat-ı vacip delillerinden birinin de ,''âlemde müşahede edilen en güzel nizam ve tertib, en ince ahenk ve sağlam işleyiş'' olduğunu söyler. Âlemdeki bu nizam karşısında üç ihtimal mevcuttur:

Âlem ya ezelden beri böyledir, yahut sonradan fakat kendiliğinden olmuştur veya onu bir başkası böyle yaratmıştır.

Hadislere sahne teşkil eden âlemin kadim olamayacağı düşünülünce birinci ihtimal kendiliğinden düşer. Âlemin bu mükemmelliyetiyle birlikte kendi kendini yaratmış olması da akla uygun değildir. Zira onun, var edildikten sonra bile, kendini devam ettirmekten âciz olduğunu görüyoruz. O halde üçüncü ihtimal kalıyor, o da âlemin başkası tarafından yaratılmış olmasıdır. Bu yaratıcı vardır, muhdes değildir.

Aziz ve celil olan yaratıcı duyu organlarıyla idrak edilemez. Akılla mahiyeti bilinemez. Benzeri ve dengi bulunmadığından tahmin ve tasavvur da edilemez. O, ancak fiilleri ve eserleriyle tanınır. Onun fiil ve eserleri ise yarattıklarında görülür. Bu sebeple de yine Makdisî'ye göre Allah'ın varlığının delilleri sayısız denecek kadar çoktur. Bizim, Allah'ın varlığını ve kudretini göstermesi bakımından alıp inceleyeceğimiz en küçük bir hayvan, mesela bir sivrisinek veya bir karınca, en çelimsiz bir nebat, bütün bunlardan önce kendi nefsimiz, kendi varlığımız...kâdir ve hakîm bir Sâni'nin mevcudiyetini şüphe götürmeyecek bir tarzda isbat eder.²⁹

İmam Maturidi (v.333/944), kâinatta düzenliliğin tek bir yaratıcının varlığının açıkça gösterdiğini belirtmiştir. Birçok olgu kâinatta tek biçimli ve tek bir yasaya tabii bir işleyişin mevcudiyetini göstermektedir. Birden fazla yaratıcı varsayımı bu düzenliliği açıklayamayacağına göre tek bir yöneticinin varlığını kabul etmek zorunludur.³⁰ Ayrıca Mâtürîdî'ye göre farklı türlere ait varlıkların birbirlerine olan

²⁹ Topaloğlu, Bekir; *age*, s. 108,112.

³⁰ Mâtürîdî, *Kitabü't Tevhid*, s. 40,41.

bağımlılıkları sayesinde ihtiyaçlarını karşılayabilmeleri, bir gaiyyet-inâyet fikri çerçevesinde tek bir yöneticinin bulunduğunu göstermektedir.³¹

Evrendeki bilinçli irade, mükemmel düzen ve ahenk, âlimlere âlemi tefekkür ve tetkik etmelerini sağlayarak eserlere konu olmuştur.

İbn Hazm (v. 456/1064) da felekler sisteminde, canlı organizmasında, hayvanlar ve bitkiler âleminde gözlenen tasarım örneklerinden hareketle aynı sonuca ulaşmaktadır.

Eş'ari kelamcısı Cüveyni (v. 478/1085) ise âlemdeki ahenk, düzen ve mükemmellik kavramlarına Allah'ın ilim sıfatını ispatlamak için atıfta bulunur.³²

Yaratılışla ilgili Fahreddin Razi (v.606/1210), Allah'ın varlığını ve birliğini, delil-leri şu şekilde açıklamıştır:

- 1) Şimşek, bulut, yağmur, kar, dolu, gökkuşağı gibi gökte olup bitenler,
- 2) Yapısı, faydası ve sıfatı farklı yeraltı madenleri,
- 3) Her bir bitkinin, ağaçların, yaprakların ve meyvelerinin farklı olup, meyvelerinin farklı renk ve tatta olmaları,
- 4)Tüm canlıların, suret, fitrat, ses, hareket ve davranış bakımından farklı olmaları,
- 5) İnsan vücudunun anatomik izahı, insana ait bilinmeyen özelliklerin tesbiti, bu özelliklerin hikmeti ve faydalarının ortaya çıkarılması,
- 6) Kıssalar.

İbn Kayyım el-Cevziyye (v.751/1310) de gaye nizam delilini takdir ve tercih etmiş ve ‘‘Nefeslerin harcanabileceği en güzel mevzu, Allah'ın ayetlerini tetkik etmektir’’ diyerek Miftahu dâri's-saade'sinin büyük bir kısmını buna tahsis etmiştir. İbn Kayyım burada insanların yaratılışı, gökler, yıldızlar, yer, gece ve gündüz,

³¹ Kutluer, “*Nizam mad.*”, DİA, XIII/294.

³² Kutluer, “*Nizam mad.*”, *age*, XIII/173-174.

hayvanlar, nebatlar... Konularını ele almakla ve bunlardaki çeşitli ilahi hikmetleri izaha çalışmaktadır.³³

Pozitif bilimlerin zuhurundan sonra Allah'ın varlığını isbat için çoğunlukla nizam delili kullanılmıştır. Makdisî, Gazzali, İbn Rüşd gibi âlimler de Kur'an delillerinin esas alınması taraftarıdır.

4. Müslüman Filozofların Gaye ve Nizam Deliline Katkıları

Sevgi anlamındaki felsefe sözcüğü, Hikmet sevgisi anlamında ise gerçek hikmet sahibi Allahu Teâlâ'dır. Yani gerçeğe inmek ve anlamak önce Allah'ı sevmekle başlar. Müslüman filozofların bu bilinçle dış alemin ve iç alemin bilinip, delilleriyle gerçek sonuca ulaşılmasında katkıları pek çoktur.

İslam âlimlerinin inananlara yaptıkları açıklamalar ve sapkın fikirdekilerle mücadeleler, özellikle isbat-ı vacib konusundaki eserlerle kendini gösterir. Yine bir kısım İslam âlimlerine göre, insan iç ve dış alemde Allah'ın varlığını gösteren birtakım deliller üzerinde düşünüp durarak, Allah'ın varlığına ve birliğine ulaşır. Gerçi Allah duyularla doğrudan doğruya kavranamaz. Ancak, duyularımız Allah'ı tanıyacak olan aklımıza malzeme temin edip somut veriler sunar. İnsan, duyularıyla yaratılmış olan şeyleri ve olguları algılayıp, kâinattaki ahenk ve düzeni kavrar, aklıyla da bu gösterge, belirti ve izlerden hareketle Yaradan'ın varlık ve birliğine ulaşmaya çalışır. Böylece dış alemde duyular kanalıyla elde edilen algılar, Allah'ın varlığına ve birliğine ulaşmada birer basamak ve merdiven işlevi görürler.³⁴

Genel olarak duyu hakkında bahsedilmesi gerekiyorsa, İbn Rüşd'ün eserlerinde bu konuya ayrıntılı olarak yer verdiğini görmekteyiz. Zan ile duyu her zaman gerçekleri göstermeyebilir. Zira zan ile beyazın iyi olduğuna karar verirken, duyu ile bu nesnenin sadece beyaz olduğunu veya duyumsanan durumlardan zat bakımından tek bir şey olması gerekirdi. Yine görme gücü ile güneşin miktarını bir ayak boyu olarak idrak etmemize rağmen, burhânî delil güneşin yeryüzünden kat kat daha büyük olduğunu bize göstermektedir. Eğer duyu ile zan idrak eden için tek bir şey olsaydı, bu durumda insanın ya duyuları ve zihni selim iken doğru inancını,

³³ Topaloğlu, *Allah'ın varlığı*, s. 113.

³⁴ Kazanç, Fethi Kerim, *Varlık, Bilgi, Değer Ve Siyaset Üzerine Kelam Yazıları*, Araştırma Yay., Ankara, 2014, s. 16.

kendisine dayanacağı bir delil olmaksızın terk etmesi veya sabit olduktan sonra bile iki zıt şeye aynı anda inanması, yani bir şeyin aynı anda hem doğru hem de yanlış olması gerekirdi. Hareket eden varlık varsa, hareket ettiren varlığın olması kaçınılmazdır. Akıl ve duyu organlarının yanılgıya düştüğü yerler olabilir. Özet olarak beden, kendisini harekete geçiren ve arzulayan nefsin dayanağı olan ilk organ sebebiyle harekete geçmektedir. İnsan bedenindeki bu organ tek bir yerde olup diğer bütün parçalar ondan açılıp toplanmaktadır.³⁵ İşte kalbin mutmain olup, Allah'ı bilip iman etmesi tüm beden ve ruhun doğru yola girmesini sağlayacaktır. Demek ki sadece dış alemdeki uyum ve düzen değil; iç alemdeki beden ile ruhun da uyum halinde olması bizi Yüce Allah'a ulaştıran kanıtlardandır.

Müslüman filozoflara göre insan küçük alemdir, öyleyse Allah'ı bilmenin yolu kişinin önce kendini tanımasından geçer. Şimdi bazı örnekler vererek isbat-ı vacip konusunda konumuz olan delil ile alâkalı açıklama getirmeye çalışalım.

Kindî gibi filozof sayılan bazı düşünürlerin hudûs delilini ihmal etmedikleri gibi, kâinattaki düzen ve tasarımın Allah'ın varlığına delil olduğunu da erken dönemlerde ifade ettiklerini öğreniyoruz. Kindî'nin, kâinatta müşahade edilen gaye ve nizam deliline katkısı'' ilk İslam filozofu olması'' hasebiyle diğer filozoflara ışıktutmuştur. El-Kindî'nin Abbasi halifelerinden el-Muttasım billah adına yazdığı ''Felsefe-i ûlâ'' adlı risalesinde isbat-ı vacip delillerinden gaiyyet ve nizam delilleri hakkında da bilgi ediniz:

“Yüce Yaratıcı bu âlemi yaratmışsa ve bu âleme müessir ise neden duyu organları ile algılayamıyoruz?’’ sorusuna Kindî'nin şu cevabı çok tatminkârdır:’’O, bedendeki ruh gibidir. Nasıl ki ruh olmaksızın bedeninin idamesi mümkün değilse ve nasıl ki ruh müstakil olarak bilinemeyip ancak bedende görülen izleri vasıtasıyla tanınıyorsa, aynen öylece görülen şu âlem de, görülmeyen âlem tarafından idare edilmektedir. Görülmeyen o âlemin tanınması da ancak mahsus âlemdeki tasarrufatı ve izleri ile mümkündür.’’Müslüman filozoflara göre insan küçük alemdir, öyleyse Allah'ı bilmenin yolu kişinin önce kendini tanımasından geçer.

³⁵ İbn Rüşd, *Kitâbu'n-Nefs*, çev. Atilla Arkan, Litera Yay., İstanbul, 2007, s. 94, 115.

Her ne kadar el-Kindi ilk İslam filozofu olarak kabul edilse de Aristo'dan sonra 'el-Muallimu's-Sani'' ikinci muallim olarak kabul edilen Farabi (v.339/950) de isbat-ı vacib hakkında; ilk sebep delili, hareket delili, imkân delili, inayet delili ve ekmel varlık deliliyle kelam ilmine katkı sağlamıştır.

Gaye ve nizam deliliyle alakalı olan inayet delilinde Farabi görüşünü (el-Medinetü'l-fazıla) şöyle açıklar: "Yüce Yaraticı, bir hardal tanesi müstesna olmamak üzere, bütün âlemi idare edicidir. Hiçbir şey, hiçbir cüz O'nun inayetinden hariç değildir. Âlemin her parçası, her hal, her hadise en ince bir maharet ile en uygun yere yerleştirilmiştir. Nitekim teşrihe dair eserler, uzuvların faydalarından bahsedilen kitaplar ve tabiiyat hakkındaki tedkikler bunun delilidir.³⁶

Kindî ekolüne bağlı bir filozof olan Ebü'l-Hasen Muhammed b. Yûsuf el-Âmirî (v. 381/992) ise Tanrı-âlem ilişkisindeki görüşleriyle İbn Sina ve İbn Rüşd gibi sonraki dönemlerin ünlü filozofları üzerinde büyük ölçüde müessir olmuştur. Âmirî'ye göre âlemdeki varlıkların varoluşlarının abes olmadığını özlerinde eksiklik bulunmadığını gösterir. Bir cevher hangi maksat için varsa bu maksadın hâsıl olması için daha uygun bir cevher düşünülemez. Yani âlemde bir uygunluk, bir gayenin ve kemalin bulunduğu, bunun da âleme nizam ve kemali veren kusursuz hikmet ve mutlak kemal sahibi bir Yaraticının varlığını gerektirdiğidir. Böylece âlemden hem Tanrı'nın varlığına gidilmiş, öte yandan O'nun sıfatları hakkında bilgi edinilmiştir. Filozofumuza göre, varlıklar bütünüyle bir yönden birbirlerine benzer, bir başka cihetten ise birbirlerinden farklı yaratılmışlardır. Benzerlikleri yaratıcılarının gerçek birliğini ve mutlak tekliğini, farklılıkları ise O'nun gerçek iyiliğini ve mutlak kudretini gösterir.³⁷

Farabi'den başka İbn-i Sina, Gazzali, İbn Rüşd gibi ünlü İslam düşünürleri de Allah'ın adaletinden, cömertliğinden, güzelliğinden bahsederken sözü evrenin yapısına getirmişlerdir.

İbn-i Sina'ya göre, bu âlemde hiçbir kimsenin inkâr edemeyeceği mükemmellikte bir düzen bulunmaktadır. Bu, her varlığın eşit düzeyde olduğu bir düzen olmayıp, buradaki her şey, türlerin tabiatına göre düzenlenmiştir. Dolayısıyla

³⁶ Topaloğlu, *Allah'ın varlığı*, s. 57-61.

³⁷ Turhan, Kasım, *Âmirî ve Felsefesi*, M.Ü.Vakfı Yay. İstanbul, 1992, s. 270-271.

mesela yırtıcı hayvanların durumuyla kuşların durumu veya kuşların durumuyla bitkilerin durumu bir ve eşit değildir. Kısacası İbn-i Sina'ya göre böyle mükemmel bir düzenin, mükemmel bir düzenleyicisinin, bir ilke ve başlangıcının olması şarttır. İbn Sina, tesadüf diye nitelendirilen hâdiselerin gaiyyet fikriyle açıklanabileceğini göstermeye, irâdî veya irâdî dışı insan fillerini sebeplilik açısından tahlil ederek gayesiz olmadığını ispat etmeye çalışmıştır.³⁸

Her varlığın ilahi sıfatın bir mazharı olması, âlemin nizamı bakımından zorunludur. Eğer böyle olmasaydı kâinatın nizamı bozulurdu. Hiçbir varlık boşuna yaratılmış değildir. Nesefî (v.508/1115), kâinatı Allah'ın varlığına en büyük bir delil teşkil etmesi bakımından onu, Kur'an'a benzetmektedir. "Kâinat, Allah'ın kitabıdır. Kâinatın her cismi, Kur'an'ın bir suresi; her nev'i, Kuran'ın bir ayeti; her ferdi Kuran'ın bir harfî; gece ve gündüzün değişikliği ise, bu ilahi kitabın i'rabı(esre ve üstünüdür) dır."³⁹

Bu delil ile ilgili İbn Rüşd'ün de, "el-Keşf an Minhâci'l-Edille" adlı eseri mevcuttur. Gerek İslam dünyasında gerekse Batı'da büyük bir filozof ve Aristo şarihi olarak kabul görmüş olan İbn Rüşd, Allah'ın varlığına dair her seviyede insanın kolaylıkla anlayabileceği inayet delili üzerinde dururken ihtira delilini de kullanmıştır. O'na göre inayet iki esasa dayanır:" Birincisi; Yeryüzündeki bütün varlıkların (gece ile gündüz, denizler ve karalar, toprak, su, hava, ateş vs.) insanın varlığına uygun ve insanın varoluş gayesine hizmet edecek şekilde yaratılmış olması gerçektir. İkincisi ise; 'bunun kör bir tesadüf sonucu olarak değil, ancak kasıt ve irade sahibi bir Fail'in eseri olarak gerçekleşebileceği" dir. Zira bu uygunluğun tesadüfen meydana gelmesi mümkün değildir. İnsanı, Allah'ı bilmeye ve O'na inanmaya götüren en doğru yol bu olduğundan, yeryüzündeki varlıkları incelemek vaciptir."⁴⁰

İbn Rüşd bu eserinde 'kâinatta mevcut olan her şeyin, insanın varlığına uygun olduğunu, canlılardaki uzuvların, onların yaşama ve var olmalarıyla âhenktar olduğunun görülmekte olduğunu söyler.' *Semaların ve arzın melekûtune ve bir de*

³⁸ Kutluer, İlhan, *Gaiyyet mad.*, age, s. 295.

³⁹ en-Nesefî, Ebu'l-Muin Meymun b. Muhammed, *Tebşiratu'l-Edille*, Hazr. Hüseyin Atay, DİB Yayınları, Ankara, 2004, I, 80-81.

⁴⁰ Aydın, Ali Arslan, age, s. 165.

*Allah'ın yaratmış olduğu eşyaya bakmıyorlar mı?*⁴¹ ayetinde buna işaret vardır. Ayrıca bir varlığın, var oluşundaki hikmeti, yani o şeyin yaratılışının sebebi hakkındaki bilgiyi ve onunla kasd edilen gayeyi araştıran bir kimse, bu delile daha mükemmel bir şekilde vâkıf olur'. O'na göre bu kadar mükemmel bir düzeni ve ahengi kabul etmemek; sanat eserini var eden sanatçıyı kabul etmeyip, bu eserin tesadüfen meydana geldiğini direten kimsenin durumu gibidir. İbn Rüşd, ayetlerle delillendirdiği şu ifadelerle konuya kesinlik kazandırmıştır: 'Şüphesiz ki, mübarek ve müteâl olan Allah, varlıkları sebeplerle yaratmış ve o varlıkları sebeplere hariçten musahhar kılmıştır. Varlıkları dışardan teshir eden, semavi cisimlerdir. Bazı varlıkları da, o varlıkların zatlarında icad ettiği sebeplerle vücuda getirmiştir. Bu da nefis (ruh ve can) ile tabii kuvvetlerden ibarettir. Böylece varlıkların varlığı muhafaza edilmiş ve hikmet tamamlanmıştır'.⁴² Öyleyse hikmeti iptal eden ve '*Allah'a yalan isnad edenden daha zalim kim olabilir?*'

Eş'arîler hakkında ise İbn Rüşd, 'Yüce Allah âdetini bu sebeplerle icra ediyor, yoksa O'nun izni ile olması hali müstesna, sebeplerin neticeler üzerinde herhangi bir tesiri yoktur', demeleri, hikmetin gereğinden hakikaten çok uzak bir sözdür, hatta hikmetin gereğini iptal eden bir sözdür. Zira neticeler, bu sebeplerle de vücuda gelme imkanına haiz olsalardı, bu sebeplerle vücuda gelmelerinde ne hikmet bulunurdu?' diyerek fikirlerini eleştirmiştir.⁴³

Kâdı Abdülcebbar; "Kişi; kendisi, sağlığı, kuvveti, azaları, arzuları, haz alması gibi nimet eserleri üzerinde düşünüp bunlarla, zayıf ve hastalıklı olması arasındaki farkı kavraması gerekir"⁴⁴ fikrini savunur. Bu meselede birçok kelimî, felsefî ve ilmî delillere müracat edildiği halde, insana en ikna edici geleni, insanın kafasına en kolay yatanı ve fitratına da en uygun olup Kur'an'da da zikredilen gaye ve nizam delilini, inayet ve ihtira delilleri adıyla, birtakım İslam düşünürleri tarafından ortaya konulmaya çalışılmış, muhtelif eserler ortaya konmuştur.

⁴¹ A'raf, 7/185.

⁴² İbn Rüşd, *Faslu'l-makâl*, çev. Süleyman Uludağ, Dergâh Yay., İstanbul, 2017, s. 218-219.

⁴³ İbn Rüşd, *Faslu'l-makâl*, s. 160, 218.

⁴⁴ Abdülcebbar, Kâdı, *Şerhu'l-Usuli'l-Hamse*, Kahire, 1965, s.354; Alpyağıl, Recep, *Din felsefesine Dair Okumalar*, İz Yay., İstanbul, 2011, s. 46.

5. Batılı Filozofların Gaye ve Nizam Deliline Katkıları

Felsefede daha çok “Kozmolojik delil” olarak ifade edilen gaye ve nizam delili, oldukça uzun ve değerli bir geçmişe sahiptir. Bu kanıt içeriği açısından, Eski Yunan’da, Müslümanlar, Yahudiler, Katolik ve Protestan Hristiyanlar ve hatta Panteistler tarafından değişik biçimlerde ortaya konmuş oldukça çekici bir konudur. Bu fikrin savunucuları arasında Batı dünyasının en büyük düşünürleri kaynağını oluşturmuş ve bunun kozmosu idare eden, iyilik ve hikmet sahibi bir ruhta bulunduğunu kabul etmiştir. Kozmolojik kanıt, nesnelerin niçin var olduğu konusu üzerinde durmuştur. Yani bu kanıtla göre, evrenin varlığı ve biçimlenişi bir rastlantı sonucu oluşmamış, âlem bilinçli bir amaç ile meydana getirilmiştir. Tanrı, kâinatın ne şekilde olacağını irade etmiş ve yasalarını buna göre belirlemiştir. Sonuçta bir bütün olarak evrenin var olmasının temelinde Tanrı bulunmaktadır.

Anaksimandros (ö.545 m.ö.) Miletos’da, Sokrates öncesi dönemde yaşamış İyonlu bir filozoftur. Thales’in öğrencisidir. O hem bir doğa filozofu hem de bir doğa araştırmacıdır. Her iki alanda da çığır açmıştır. Bilime önderlik yapan ve evrene farklı gözle bakıp inceleyen ilk kişidir. Birçok kişi tarafından astronominin kurucusu sayılır ve ilk kez kozmoloji ya da dünya üzerinde sistematik felsefe görüşü geliştiren filozoftur. Evren’in sırf gözleme ve rasyonel düşünmeye dayalı meydana geliş öyküsünü ilk kez tasarlayan dünyamızın bir 'evren' yani planlı bir şekilde düzenlenmiş bir bütün olduğunu ilk kez o ifade etmiştir.⁴⁵

Sokrat (ö.399 m.ö.) ve Çiçeron (ö.43 m.ö.)’dan itibaren bu delil kullanılagelmiştir. Sokrat: “‘Ey Aristo, gözlerin en yüksek noktada evreni seyrettiğini, yaratılışındaki hikmeti görmüyor musun? Ey Aristo büyük yaratıcı her hadisede sanat ve intizamı ile kendini haykırıyor; şüphesiz ki, yeryüzünde ve kâinatta meydana gelen vakıaları tesadüfün eline bırakmak akıl kârı değildir; ben görünmeyen mutlak yaratıcıya inanıyorum.” diyerek tabiattaki düzeni delil göstermiş, Allah’ı bulduğunu açıklamıştır.⁴⁶ Yani, âlem Tanrı’nın iyi ve cömert oluşunun göstergesi olarak, sürekli yenilenmeye devam eden bir eseridir.

⁴⁵ “Kozmolojik Delil”, <http://www.allahinvarligi.com/?p=276/> (11 Şubat 2019).

⁴⁶ Topaloğlu, *Allah’ın varlığı*, s. 143.

Gaye ve nizam delilini Aristo (ö.322 m.ö.), Eflatun (ö.347 m.ö.) ve Yeni Eflatuncu filozoflar, eserlerinde çeşitli açılardan ele almışlardır. Eflâtun’un İslâm dünyasında Huneyn b. İshak tercümesiyle bilinen “Timaios” adlı eserine Câlînûs’un yazdığı “*Cevâmi’u Kitabi Tîmâvus fî ilmi’t-tabîi*” adlı telhiste âlemin yaratılışındaki gâî sebep üzerinde durulmakta ve bu gaye Allah’ın cömertliğine bağlanmaktadır. Allah’ın varlık vermede gösterdiği cömertliğin bir sonucu olarak âlem, daha mükemmeli mümkün olmayacak bir yaratılışla süreklilik arzeden bir varlık kazanmıştır. Allah cimri yahut kıskanç olmadığı için böyle bir mükemmelliği var etmiştir. O’nun cömert oluşu âlemin gâî sebebini teşkil eder.

Aristo ise gaye kavramını daha çok illiyyet prensibi çerçevesinde ele almıştır. Ünlü dört sebep teorisinde yer alan fâil (muharrik), maddî, sûrî ve gâî sebeplerden dördüncüsü, O’nsuz var oluşu açıklamanın eksik kalacağı bir kozmolojik ilkedir. Aristo’ya göre bu kavram bir şeyin kendisi için yapıldığı sebebi gösterir. Meselâ, “Niçin yürüyüş yapıyorsun?” sorusuna verilen, “Sağlıklı olmak için” cevabı yürüyüşün gâî sebebini belirtmektedir. Aristo’ya göre fizikçinin işi, tabii hadiseleri açıklamak maksadıyla bu dört sebebi ortaya koymak, hadiselerin sebebi konusunda soracağı “niçin” sorusunu fâil, madde, suret ve gaye bakımından tek tek cevaplandırmaktır. Aristo, özellikle gâî sebep kavramını temellendirmek düşüncesiyle tabii hadiselerdeki rastlantı zorunluluğu inceledikten sonra gayenin ispatı bakımından şu sonuca varmıştır: Tabiatta ne sebep-sonuç arasında bir zorunluluğun var oluşu, ne de nâdir rastlantıların mevcudiyeti onda bir gâiyyetin bulunmadığını gösterir. Nasıl her sanatta bazan gerçekleşmese de bir gaye varsa, tabiatta da vardır. Topyekün tabiatın işleyişi bir gayeye yöneliktir. Filozof, ‘Metafizika’ adlı eserinde de evrendeki nizam ve gayelilik arasında irtibat kurmaktadır. Aristo’ya göre evren her şeyin birbiriyle karşılıklı ilişkiler içinde olduğu ve bu ilişkilerin bir gayeye göre düzenlendiği ev gibidir. Bütün varlıklar tabiatları elverdiğince bu bütünün iyi düzenine katılırlar. Bütüne ait bu iyyinin ilkesi de Tanrı’dır.⁴⁷

Ayrıca Aristoteles’in “De Caelo” (Gök Hakkında) eseriyle, kendisine atfedilen “De Mundo”, (Âlem hakkında) adlı kitap, İslam dünyasına’es- Sema ve’l-

⁴⁷ Kutluer, “*Gaiyyet mad.*”, DİA, XIII/294.

Âlem' şeklinde birleştirilerek nakşedilmiş ve bu eser İslam felsefî kozmolojilerinin Hellenistik kaynaklarından birisini oluşturmuştur.⁴⁸

Gerek Eflatun, gerekse Aristo hep gökyüzünün arkasında bir başlatıcı neden aramışlardır. Aristo'ya göre gerek sanatta olsun, gerek tabiatta olsun, her meydana gelen şeyin bir maddi nedeni, bir formal nedeni bir yapıcı yahut hareket ettirici nedeni ve bir gayesel nedeni vardır.

Ortaçağa gelene kadar düşünürler bu düzeni belli başlı bir biçimde bir yaratıcı için bir delil görmüşlerdir. Örneğin Mezmurlarda hep "göklerin ve yerin Rabbi" ifadeleri geçerken aynı zamanda "yıldızların sayısını" bilen, hesaplayan bir düzen Tanrısı gerçeği görülmektedir. Buna benzer ifadeler, yalnız mezmurlarda değil, kutsal kitabın farklı yerlerinde de kullanılmaktadır.⁴⁹

İlk defa ortak onay delilini ortaya atan veya hiç olmazsa ona bütün değeri veren Stoacılar, eriksel delili ile doğanın düzeni deliline önem verirlerdi. 'En olgun, eksikten çıkamaz'. İlkesini de ortaya koyarlardı. Ortaçağ felsefesinin iki kaynağı olan Aristoteles felsefesi ve St. Augustinus tarafından temsil edilen Hıristiyanlık felsefesinin, Eflatun felsefesi arasındaki ortak ilkelere birisi de; âlemin, Allah'ın cömertlik ve kereminin eseri olduğudur.⁵⁰

Saint Thomas Aquinas (v. 1274), ise tabiatın düzeni açısından Allah'ın varlığına delil getirmenin iki şekli olduğunu söylemektedir:

1-Kâinatın anlayış ve bilgidен yoksun birçok varlığın belli bir gayeyi gerçekleştirmek için faaliyette bulunduğunu görmekteyiz. Eşya bu gayeye tesadüf yoluyla ulaşmıyor, bilakis kasıtlı olarak vasıl oluyor. Halbuki ma'rifetten yoksun olan bir şey, arif bir varlık tarafından yöneltilmedikçe herhangi bir gayeye yönelemez. O halde, tabiattaki bütün eşyayı bir gayeye doğru yönelten akıllı bir varlık vardır.

2- Bütün kâinat, aralarında bir kısmının diğer bir kısmından yararlanması için belierli bir düzene bağlanmıştır. Halbuki birbirinden ayrı olan şeyler, tek bir varlığın

⁴⁸ Kazanç, *age.*, s. 348.

⁴⁹ Kutluer, "*Nizam mad.*", *age.*, XXXIII/174.

⁵⁰ İzmirli, *age.*, s. 465/467.

koyduğu nizama bağılı olmadıkları sürece bir düzende birleşemezler. Kâinattaki varlıkların bir düzende birleşmeleri ve birbirini tamamlamaları bize onların yaratıcısının ve düzenleyicisinin birliğini göstermektedir ki o da Allah'tır.⁵¹

Thomas Aquinas'ın Tanrı'nın varlığı için sıraladığı 'Beş Yol'un açıklandığı Ortaçağ'da, gaye ve nizam delili ortaya atıldıktan sonra, on sekizinci ve on dokuzuncu yüzyılın başında (bu delil) oldukça popüler olmuştur. İngiliz teolog William Paley (ö.1805) tarafından geliştirilmiştir. Yirminci yüzyılda ise Richard Taylor, D.R. Tennant ve Richard Swinburne tarafından savunulmuştur.

İngiliz ilahiyatçısı William Paley (ö.1805)'in delile kazandırdığı şekil, adeta klasikleşmiştir. Paley, düzen fikrini açıklamak için insan gözünün yapısını –bütün parçaları uyum içinde iş gören bir organı- örnek verir. O'na göre, "Bir düzen verici olmadan gözün yapısında görülen düzeni açıklayamayız"⁵²

On yedinci yüzyıldan itibaren hızlı bir gelişme gösteren ilmî buluşlar, gerek bu buluşları ortaya koyan bazı ilim adamları, gerekse ilahiyatçılar tarafından teleolojik delili destekler mahiyette yorumlandı. Bilim artık sadece gökyüzünde olan varlıklarda değil, ancak mikroskop altında görülen varlıklarda bile baş döndürücü bir düzenin olduğunu gösteriyordu. Robert Boyle, Robert Hook, John Ray ve Newton gibi âlim ve mütefekkirler, âlemde bir nizamın olduğunu söylemekle kalmıyor. Düzen Koyucu'ya gitmeden bu konuda nihai bir açıklama yapılamayacağını öne sürüyorlardı. Nizam delilinin günümüzde tartışmalara konu olan ve güncel biçimi Michael J. Behe, William A. Dembski ve Stephan C. Mayer "akıllı tasarım"(intelligentdesign) adıyla sundukları delildir.⁵³ Yani hiçbir şeyin rastlantı sonucunda olamayacağını ifade ederler.

6. Gaye ve Nizam Deliline Yöneltilen İtirazlar ve İtirazlara Verilen Cevaplar

Yaratıcının varlığının ispatlanması hususunda, islâm âlimleri, bazı filozoflar ve bilim adamlarınca ortaya konan deliller hakkında birtakım itirazlar da yapılmıştır. Ortaya atılan bu şüpheleri gidermek için kelamcılar, ilahiyatçı filozoflar ve

⁵¹ Gölcük; Toprak, *age*, s. 182.

⁵² Aydın, Mehmet, *age*, s. 71.

⁵³ Kutluer, *age*, s. 174.

metafizikçiler çaba sarfetmişlerdir. Öyleyse ortaya atılan şüphe ve itirazlardan örnekler sunarak, söz konusu delilin mantikî tutarlılığını açıklamaya çalışalım.

Allah'ın varlığını kabul etmeyenler, kâinattaki kusursuz oluşumları tesadüflere bağlayarak inananların Tanrı'ya yükledikleri yapıcılığı, maddeye ve onun kendi kendisini oluşturduğu fikrine yüklerler. Doğa Kanunları, Tabiat Ana gibi cahilce ve gafletle söylenmiş abes bir iştigaldir bunlar ancak. Bu anlayışa göre insan aklının dışına çıkılamaz, ancak bu durumda mutlaka aklın almayacağı, insanın bunalıma düşüp karşısında aciz kalacağı durumlar görülecektir.

Filozoflar arasında, kâinattaki intizamı, kör bir kendiliğinden oluşluk ya da farazi övülmeye layık bir dinamiklik ile dolu bir heyulayı kabul edip, böylece gerçeği ve Mutlak Varlığı ilk defa inkâr edenler Epikür ve Demokritos'tur.⁵⁴

Eski filozoflardan Epikürcüler ile yenilerden Tekâmülcüler de tabiatı gaiyyet mevcut olmadığını söylemişlerdir. Epikürcülere göre fail illet bulunan yerde gaiyyet aramak abestir. Kuş uçmak için kanatlara sahip değildir, kuşkanatları olduğu için uçar. Boirac buna şöyle cevap veriyor: Evet, kuşkanatları olduğundan uçar, çalar saat de saat taşı olduğundan çalar. Fakat kanatlar ve saat taşı uçmak ve çalmak için (illet-gaiyye) değilse ne için vardır?⁵⁵

Kant, Hume gibi filozoflar teleolojik delile (gaye ve nizam) karşı çıkarlar. Hume'a göre dünyanın şimdiki durumuna bakarak oluşumun ilk anları hakkında herhangi bir açıklama getiremeyiz. Çünkü âlemin o dönemleri hakkında çok az bilgiye sahibiz. Evrendeki oluşumların belli bir amaca yönelik olduğu hakkında da yeterli delilimiz bulunmamaktadır. Böylelikle evren çağlar boyu, sürekli bir kargaşa ve düzensizlik akışı içinde yürür. Fakat sonunda hareketini ve harekete getiren gücünü yitirmeyecek, çünkü bunun onun içinde olduğunu kabul ettik. Yine Hume'a göre makine ile makineyi yapan arasındaki ilişkiyi görebildiğimiz için aynı bağı dünya ile Tanrı arasında kurmak yanlış olur. Şayet birkaç dünya olsaydı ve biz bunların var olduğuna şahit olsaydık, oradan bir çıkarımla bu dünyanın da bir yaratıcısı olduğu fikrine ulaşırdık; oysa bizim dünyanın menşei hakkında hiçbir empirik bilgimiz yoktur.

⁵⁴ Filibeli, Ahmet Hilmi, *Allah'ı İnkâr Mümkün mü?*, Çığır Yay., İstanbul, 1997, s. 132.

⁵⁵ Topaloğlu, *Allah'ın varlığı*, s.132,133.

Kant'a göre ise âlemdeki düzen ve ahenk, onun bir nizama bağlı olarak vücut bulduğunu akla getirir. Buna rağmen biz, bu iddiaları ispatlayamayız, çünkü duyular âleminin ötesinde olan Tanrı, bizim için mümkün olan tecrübe sınırları içerisine girmemektedir. Bu durumda böyle bir varlığa inanmak, tamamen bir iman meselesi olmaktadır. Kant, fiziki-teleolojik kanıta karşı saygı duymasına rağmen bu delil en iyi durumda bir yaratıcıyı anlatmasına yeterli değildir, bu delil en iyi ihtimalle mimar bir Tanrı'yı ortaya koyabilir diyerek delilin yeterli bir Tanrı görüşü sağlamadığına dikkat çekmiştir.

Kant'ın bu itirazları şöyle cevaplandırılmıştır: Âlemin nizamı, insan eliyle meydana getirilen san'at eserlerindeki ahenk ve nizama benzemez. Alemdeki nizam eşyanın bizzat kendisinden çıkar, ondan ayrılmaz. Binaenaleyh âlemi yaratan ile ona nizam ve ahenk veren (hâlık ve nâzım) aynı varlıktır, bunlar ayrı ayrı düşünülemez. Âlemde eksiklik bulunduğu ve müessir illetin ekmel olmadığı itirazı da yersizdir. Çünkü âlem için bir ilk sebep kabul ettikten sonra, onun kemal kudretini sınırlandırmak için, elimizde herhangi bir mikyas (ölçüt) yoktur.

Kant'ın ve diğer münekkidler itirazları, olsa olsa gâiyyet delilinin yalnız başına tam ve kâfi gelmediği, onun yanında başka delillerin de bulunmasının gerektiği neticesini verebilir. Bununla beraber Kant bu delilin, daima hürmetle yâdedilmesinin gerektiğini söylemiştir.⁵⁶

Materyalist bazı düşünürler ise; acaba evrende olup biten her şey bir döngü ve zincirleme sistemi ile âdeta otomatiğe bağlanmış gibi kendi kendine mi akıp gidiyor? Sorusu az da olsa gerekçe gösterilen "Teselsül" kavramını aklımıza getiriyor. Kindî, Şehristani(v.548/1153), Taftazânî (v.793/1390), Devvânî (v.908/1502), gibi pek çok kelimat alimi şiddetle devir ve teselsüle karşı çıkmaktadır. İsbât-ı vâcib konusunda devir ve teselsülün yanlışlığını ortaya koymanın önemine işaret eden Devvânî, konuya dair risâlesinde Allah'ın varlığını ispat amacıyla imkân delilinden hareketle biri doğrudan doğruya devir ve teselsülün iptalini işler.

İslamiyet hakkında geniş fikirler sunan filozof Voltaire (v. 1778), "Allah'ın yokluğunu iddia etmek bütün tedbir ve nizamıyla birlikte şu muazzam kâinatı kör ve

⁵⁶ Topaloğlu, *Allah'ın varlığı*, s. 152.

aciz maddeye terk etmek demektir’’ diyerek Allah’ın varlığını önemle vurgulamaktadır.⁵⁷

Kâinattaki uyumun birbirinden habersiz gibi tekdüze devam ediyor gibi düşünenlere, aslında hepsinin birden ortak bir iradeye boyun eğmiş olduklarını, tek bir nedenle Allah’ın iradesine muhtaç olduklarını söylemek yerinde olacaktır. Zira evren ve insan, gayeler ve vesileler manzumesidir.

Hikmet ve inayet delili adını da alan gaiyyet deliline karşı yapılabilecek en önemli bir itiraz da kâinatta şerrin bulunuşudur, içinde yaşadığımız tabiat, kabul edelim ki, bir sebepler ve gayeler sistemi arz etmede, hikmet ve kudretle nizam ve ahenk içinde idare edilmektedir. Bu da, yüce Yaratan’ın lütuf ve inayetiyle olmaktadır. Fakat dünyada şerrin, kötülüğün, elemin, sefalet ve zulmün bulunduğunu kim inkâr edebilir? Madem ki Allah sonsuz lütuf sahibidir, cömert (cevâd) tir, niçin şerri yaratmıştır; yaratmışsa neden onu yok etmiyor? Eğer yok edemiyorsa kudreti nâkıs demektir.⁵⁸

Mesela yağmurun yağması kimi insanlara fayda, kimilerine de zarar vermesi, onda hikmetin bulunmadığına delil olamaz. Bir şey, birisi için faydalı, öbürü için zararlı olabilir. Nasıl güneş âlemin lambası olmaya en uygun bir şekilde yaratıldığı halde sıcaklığıyla birine sıkıntı veriyor, parlaklığıyla bir diğerrinin gözünü zayıflatıyor ve bu, bizim onu hikmetsiz olarak yaratıldığını düşünmemizi gerektirmiyorsa, öteki varlıkların da bazı kimselere zarar vermesi, onların yaratılışında hikmet bulunmadığını düşünmemizi gerektirmez.⁵⁹

Evrende bizim eksik veya kötü diye yorum yaptığımız her varlık veya olayda bir hikmetin olduğunu kabul etmemiz gerekmektedir. Eğer zarar verdiği gerçeği ortadaysa da bu tabiat düzenini Yaratan değil, yanlış-bilinçsiz tutum ve davranışlar sergileyerek bizzat insanlar bozmaktadır. Zaten mahlukat tam ve ekmel olsaydı, o zaman fâni olmazlardı. Öyleyse mutlak kemâl olan Allah; noksan, hatalı, kötülüğe sebep olan fâni ise mahlûkattır. Hem de bu dünyada eksiklik ve şer olmasaydı, hürriyet kavramı, dünya zevki ve yaşama gayreti de olmazdı.

⁵⁷ Hançerlioğlu, Orhan, *Felsefe sözlüğü*, Remzi Yay., İstanbul, 1973, II/248.

⁵⁸ Topaloğlu, *Allah’ın varlığı*, s. 153.

⁵⁹ Turhan, *age*, s. 276.

Tabiatı icabı, gözle görülemeyen ve elle tutulamayan bir mevzuda her türlü dedikodu ve itirazı susturacak hal şeklinin bulunamayışı normaldir. Doktordan reçete alan her hasta kullanacağı ilaçların mahiyetlerini bilmediği gibi gökdelen binalarda oturan her fert de bir mühendis kadar binanın teknik sağlamlığını bilemez. Allah'ın yokluğunu iddia edenler, bunun için gayret sarf edip ömür tüketenler... Niçin bu zahmete katlanırlar? Öyle anlaşıyor ki onlar büyük çapta ve daha çok kendi selim yaratılışları ve vicdanlarıyla mücadele ederler. Nitekim tarihte inkâr edenlerin çoğu hayatlarına ya intiharla son vermişler, ya da sonunda kendilerine göre bir din uydurmuşlarsa da bu dine kendilerinden başka rağbet gösteren olmamıştır. Yirminci asırda İslam memleketlerinde görülen komünizm, ateizm, deizm belası gibi dinsizlik cereyanı da memleketlerimize dışarıdan ithal edilmiştir. Garpta dine karşı uyanan şüphelerin en önemli amillerinden biri, kilisenin Allah tasavvurunun yanlış olmasıdır.

Hıristiyan teolojisinden kaynaklanan nedenlerin başında, üçlü Tanrı tasavvuru ve uluhiyyet telakkisindeki büyük yanlışlıklardır. Şöyle ki, kilise babaları Tanrı'yı halka büyük bir insan şeklinde anlatmışlar, Tanrı'nın sağ gözü ile sol gözü arasındaki mesafenin altı bin fersah olduğuna dair rakamlardan bahsetmişlerdir. Kilisenin etkisiyle Tanrı'yı çocukluktan itibaren büyük bir insan şeklinde öğrenen Hıristiyanlardan bir kısmı, bilimsel olgunluğa erdikten sonra bunun akıl ve bilim ölçüleriyle çeliştiğini açıkça ifade etmektedirler. Madde ötesi varlıkların da akla uygun olabileceğini ve bu konuda kilisenin yanıldığını düşünebilecek kadar dikkat ve kavrama gücüne sahip olanlar, kilise otoritesinin zayıflamasıyla birlikte dinden uzaklaşmaya başlamışlardır. Kilise, birbirini tamamlayıcı iki fitri duygu (akıl ve din) birbirine düşman yapmaya kalkıştı. Hızla gelişen ilimler karşısında otoritesini kaybetmemek için en son tedbir olarak ya dine inanır cennete girersiniz veya ilme inanır kafir olursunuz denildi.⁶⁰

Böylece Modern Çağda ilimlerin ilerlemesi ve insanların özgür düşünce ortamına ulaşmasıyla Hıristiyanlığın tanrısını inkâr etmişlerdir. Nietzsche'nin dediği gibi Tanrı ölmüştür. Fakat şu iyi bilinmelidir ki ölen tanrı, Orta Çağda kilise babalarının zihinlerindeki tanrıdır. Burada reddedilen Tanrı, Kur'an'ın "Onlar

⁶⁰ Coşkun, İbrahim, *Ateizm ve İslam*, Ankara Okulu Yay., Ankara, 2014, s. 121.

gerekli ve hakk olduğu şekilde Allah'ı anlayıp tanımadılar''⁶¹ ayetinde ifade edildiği gibi tevhid akaidinden uzaklaşıldıktan sonra insanların heva ve heveslerine göre tasavvur ettikleri Tanrı'dır.⁶²

Darwin (1809-1882), Spencer (1820-1903) ve Haeckel (1834-1919) gibi Tekâmülcüler de canlılarda gaiyyet gibi görünen şey, aslında bir yaşama mücadelesi (rekabet=concurrence) ve tabii bir ayıklama (ıstıfa=selection) dan ibarettir, derler. Hayat mücadelesinde zayıflar ayıklanır, yok olur, kuvvetliler kalır. Tabiatın çeşitli çevrelerinde yaşayan canlılardan çevreye en iyi uyabilenler kalır, diğerleri ayıklanır. İşte bize gaye gibi görünen şey bu mücadele ve ayıklamadan ibarettir.⁶³Bu yaşam kavgası ve rekabet, doğanın seçtiği şartlara en fazla uyanlar mıdır öyleyse?

Bu iddaya şöyle cevap verebiliriz; elbette ortama en fazla uyum sağlayanlar hayatta kalabiliyorsa, bunun sebebi iradesiz ve tesadüfî kör bir neden değildir. Yaşamın bazı kuralları vardır, devam edebilmesi için de bu kadar sabit bir tesadüfün sağlanması hem de şaşmaması kadar daimîlik var olamaz. İşte bu gerekli kanun ve sağlam yapı, devam edegelen bir gayenin ve düzenin tesadüfî olmadığını, bir düzen koyucunun olmadığını göstermez mi? Örneğin bir aslanın ceylanı avlaması, o aslanın ve neslinin devamı için gereklidir. Bu da doğanın dengesinin korunması anlamına gelmektedir.

Kur'an'a göre Allah, kâinatı üstün bir nizam ve intizam dairesinde idare etmektedir. O'nun sünnet ve kanunlarında hiçbir intizamsızlık yoktur. İbn Sina'nın görüşleriyle konuyu burada tamamlayabiliriz ki; 'Bu âlemde hiçbir kimsenin inkâr edemeyeceği mükemmellikte bir düzen bulunmaktadır. Bunlar inkâr edilemez, zira rastlantı sonucu ortaya çıkmamış, bilakis büyük bir planı gerektiren olaylardır.'''⁶⁴

Kur'an'ın gösterdiği akıl yürütme tarzı hemen her insanın yapabileceği bir iştir. Allah'ın tanınması konusunu, sadece nakle bağlayan görüş rağbet görmemiştir. Doğru haber kaynağı olan; vahiy, akıl ve duyular esas alınır sa bunlar bizi

⁶¹ Zümer, 39/67.

⁶² Coşkun, *Ateizm ve İslam*, s.121, 123, 166.

⁶³ Topaloğlu, *age*, , s. 145,146.

⁶⁴ Balaban, M. Rahmi, *İlim-Ahlak-İman*, DİB Yay., Ankara, ts., s. 78.

yanılmayacaktır. Vahiy ile aynı doğrultuda olan müspet ilim sayesinde artık Septisizm (Şüphecilik) çürümeye yüz tutmuştur diyebiliriz.

Şu sonuca varırız ki, gaye ve nizam delili hakkındaki itirazlar ve ârız olan şüpheler, bir değer taşımaz ve tereddütsüz menfi bir görüştür. Selim yaratılışını bozmayıp, aklını muhafaza edenlerin, kâinatı ve onun mükemmel işleyişi, Yaratan'ın nizam ve ahenk ile evreni devam ettirdiği müspet ilim çağında da kanıtlandıkça deliller çürümeye mahkum olacaktır.

*“Allah yedi göğü ve yerden de onlar kadarını yaratandır. Hükmü bunlar arasında inip durur. (Bütün bunlar) Allah'ın hakikaten her şeye kâdir olduğunu ve ilmiyle de her şeyi kuşattığını bilmeniz içindir”.*⁶⁵ Açıkça ayet-i kerimede belirtildiği üzere kâinat hem yaratılmıştır, hem de bu döngü devam etmektedir.

Gaye ve nizam delili ile ilgili bu genel bilgileri verdikten sonra şimdi bu delillerin modernçağda çeşitli ilimlerdeki argümanlarına geçebiliriz.

⁶⁵ Talak, 65/12.

İKİNCİ BÖLÜM

ENFÜSTE (İNSANDA) VE AFAKTA (HAYVANLARDA, BİTKİLERDE VE KÂİNATIN YAPISINDA) GAYE VE NİZAM DELİLİNİN ARGÜMANLARI

Enfüs, nefis kelimesinin çoğuludur. Enfüsi deliller, insanın maddi ve manevi yapısındaki Allah'ın varlığına delalet eden ayetler demektir. Afak ise ufuk kelimesinin çoğuludur. Afaki deliller ise insanın dışındaki varlıklarda Allah'ın varlığının deliller demektir.

1. Kuran'da Gaye ve Nizam Deliline Konu Olan Ayetler

Şüphesiz ki Allah'ın yarattığı canlı cansız tüm maddeler bir gaye üzerine yaratılmıştır. Kozmik delillerin en önemlilerinden sayılan, göklerin ve yerin yaratılışı, Allah'ın kudretini, varlığını ve birliğini sergileyerek, bizi tefekküre çağırır. Akı, tefekkür ve nazar etmeyi Kur'an emrediyor ise en doğru yol olan kâinat kitabını iyice incelemeliyiz.

Gazzâlî, “*Kitabu kavaidi'l-akâid*”in üçüncü faslında”Allah'ın varlığını bilmek için ilk istifade edilecek nur ve takip edilecek isabetli yol Kur'an'ın gösterdiği delillerdir, âli ve münezzeh olan Allah'ın beyanının ötesinde bir beyan yoktur” der ve yerin, göğün, insanın yaratılışından, insana verilen sonsuz nimetlerden bahseden bazı ayetleri sıralar.

“(İşte) O kimseler ayakta, otururken, yanları üstünde yatarken Allah’ı anarlar, göklerin ve yerin yaratılışı hakkında düşünürler (ve derler ki:)”Ey Rabbimiz, bunu boş yere yaratmadın. Seni tenzih ederiz, bizi ateş azabından koru.”⁶⁶

Yüce Yaratıcı’mızın azametini dile getiren şu ayetle tüm mahlûkatın farkında olmamız gerektiğini anlıyoruz. ‘Biz onlara âfâkta (dış dünyada) ve enfüste (kendi iç dünyalarında) ayetlerimizi yakında göstereceğiz. Kur’an’ın hak olduğu kendilerine apaçık belirecektir. Rabbinin her şeye şahit olması sana yetmez mi?’⁶⁷ Acaba kendimizde ve çevremizde olup bitenlerin ne kadar farkındayız? Kâinatta var olan tüm mahlûkat elbette belli bir amaç ve delil üzerine mi yaratılmıştır?

1.1.Enfüsi Deliller

Yaratılışla ilgili pek çok ayet sarîh (apaçık) olduğu için çoğu zaman herkes tarafından kolaylıkla anlaşılabilir.

Takdir, insanın yaratılışının tesadüfî ve rastgele değil, ölçülü ve planlı olduğunu göstermektedir. İnsana yolun kolaylaştırılması, ilk bakışta onun anne karnındaki gelişmesini tamamlayınca dünyaya gelişi için annede meydana gelen fizyolojik değişiklikleri akla getirmektedir. Ancak bu ayet, hayatın bütün safhalarında insanın yaşaması için gerekli şartların hazırlanmasıyla da tefsir edilmiştir. Bütün bu şartları hazırlayan Cenab-ı Hak’tır ve yaratılışı eşsiz bir kudretin, emsalsiz bir planın eseri olan insan boşuna yaratılmamıştır.⁶⁸

‘Ey insan, Yüce Rabbinin adını tesbih et. O, yaratıp şekil vermiştir. O, her şeyi ölçüyle yapıp doğru yolu göstermiştir. O, yeşillikler bitirmiştir. Sonra da onları kuruyup kararmış çer çöpe çevirmiştir.’⁶⁹

Yaratıp şekil verme, uyum ve ahenk söylemleri, bizi gaye ve nizam deliline yönlendirir. Fakat yeşilliklerin bir gün kuruması da, bir gün bu düzenin bozulup, dünyanın son bulacağını da bizlere hatırlatır.

“İnsanı sudan yaratarak ona soy sop veren O’dur. Rabbin her şeye kadirdir.”⁷⁰ “Ey insanlar! Şüphe yok ki, biz sizi bir erkek ve bir dişi den yaratmış ve

⁶⁶ Âl-i İmran, 3/191.

⁶⁷ Fussilet, 41/53.

⁶⁸ Gölcük-Toprak, age, s.185.

⁶⁹ A’lâ, 87/1-5.

birbirinizi tanımanız için sizi boylara ve kabilelere ayırdık.”⁷¹ “İnsanoğlu kendisinin başıboş bırakılacağını mı sanır? O, akıtılan bir meni damlası değil miydi? Sonra kan pıhtısı olmuş, sonra Allah onu yaratıp şekil vermişti. Ondan, erkek ve dişi, iki cins yaratmıştı. Bunları yapan Allah’ın ölüleri diriltmeye gücü yetmez mi? Elbette yeter.”⁷²

Ayette insanın yaratılış gayesi, arkasından yaratılışı ve farklı cinslerden meydana gelişi açıklandıktan sonra, bunları takdir eden Allah’ın, ölüleri diriltmeye de kadir olduğuna dikkat çekilmiştir.

Yine hiçbir şeyin tesadüfe bağlanmayacağına işaret edilerek, belirli bir plan ve düzen içinde gerçekleşen ömrün safhaları ayette açıklanmaktadır.

“Allah sizi (önce) topraktan, sonra meniden yarattı. Sonra sizi çiftler (erkek, dişi) kıldı. Bir dişinin gebe kalması ve doğurması hep O’nun bilgisiyledir. Bir canlıya ömür verilmesi de, onun ömründen azaltılması da mutlaka bir kitapta yazılıdır. Şüphesiz onlar Allah’a kolaydır.”⁷³

Allah, insanı topraktan yarattıktan sonra, çeşitli safhalardan geçirmiş ve en güzel biçimde var etmiştir. Öyleyse bizlere nankörlük değil, tefekkür ve şükür gerekir.

1.2. Afakî Deliller

I-Yürüyeni uçanı, sürüngeni, iki ve dört ayaklısıyla birlikte sonsuz bir kudretin eseri olan hayvanların yaratılışı ve insan hizmetine verilmesini tasvir eden ayetler:

Sonsuz azamet sahibi Rabbimizin yarattığı farklı özellikteki olan hayvanlar hakkındaki ayetlerin bir kısmı, konumuzda geçen ilgili örneklerde yazıldığı için, burada tekrar zikretmeden, birkaç örnek vermekle yetineceğiz.

“Görmediler mi ki biz onlar için, ellerimizin (kudretimizin) eseri olan hayvanlar yarattık da onlar bu hayvanlara sahip oluyorlar. Bu hayvanları, onların

⁷⁰ Furkan, 25/54.

⁷¹ Hucurat, 49/13.

⁷² Kıyame, 75/36-40.

⁷³ Fatır, 35/11.

emirlerine âmâde kıldık. Onların bazısını binek olarak kullanırlar, bazısını besin olarak yerler. Bu hayvanlarda onlar için içilecek sütler ve daha nice faydalar vardır. Hâlâ şükretmezler mi?”⁷⁴

“Gökten bir ölçüye göre suyu indiren O’dur. Biz onunla kupkuru, ölü bir beldeye hayat verdik. İşte siz de böyle (mezarlarınızdan) çıkarılacaksınız. Bütün çiftleri O yaratmıştır. Ve size bineceğiniz gemiler ve hayvanlar var etmiştir ki, böylece onların sırtına binip üzerlerine yerleşince, Rabbinizin nimetini anarak, ‘Bunu bizim hizmetimize vereni tesbih ve takdis ederiz, yoksa biz bunlara güç yetiremezdik. Biz şüphesiz Rabbimize döneceğiz. ’diyesiniz.”⁷⁵

“Sizin yaratılışınızda ve Allah'ın (yeryüzüne) yaydığı her bir canlıda da kesin olarak inanan bir toplum için elbette nice deliller vardır.”⁷⁶

Olağanüstü yapıda, eşsiz özelliklere sahip, latif, ince ve çok çeşitli görevlerle donatılmış olarak yaratılan insan bir mucize olduğu gibi; tek hücreli hayvandan çok hücreli, en karmaşık yapıdaki hayvana da mucizeler vareden Kadir-i Mutlak olan Rabbimizdir.

“Gökleri ve yeri ve bunların içine yayıp ürettiği canlıları yaratması da O’nun ayetlerindendir. O, dilediği zaman onları (tekrar) toplamaya kâdirdir.”⁷⁷

“(Büyük ve küçükbaş) Hayvanları da yarattı, onlarda sizin için ısıtacak (ve koruyacak) şeyler ve birçok menfaatler vardır. Onlar(ın etinden, yağından) dan da yersiniz. (Onları) Akşamleyin getirdiğiniz,(sabahleyin) meraya saldıığınız zaman onlarda sizin için bir güzellik (ve zevk) vardır. Şüphesiz sizin için hayvanlarda da büyük bir ibret vardır. Zira size, onların karınlarındaki işkembe ile kan arasından (gelen), içenlerin boğazından kolayca geçen hâlis bir süt içiriyoruz.”⁷⁸

⁷⁴ Yasin, 36/71-73.

⁷⁵ Zuhruf, 43/11-14.

⁷⁶ Casiye, 45/4.

⁷⁷ Şûrâ, 42/29.

⁷⁸ Nahl, 16/5-6-66.

“Allah, her hayvanı sudan yarattı. İşte bunlardan kimi karnı üstünde sürünür, kimi iki ayağı üstünde yürür, kimi dört ayağı üstünde yürür. Allah her şeye kadirdir.”⁷⁹

II- Göklerin ve yerin birbirleriyle ahenkli olarak kusursuz yaratılışı ve yer küresini koruyan her şeyin insan emrine verilmesini bildiren ayetler:

“Allah’ın yedi göğü birbiriyle ahenkli olarak nasıl yarattığını görmediniz mi?”⁸⁰

Yeryüzü insanın hayatı için en uygun yerdir. Gök ise, oranlamaları, uzaklıkları, hareketleri ve dönmeleri değişmeyen bir yapıdır. Bu nedenle insan hayatı için istikrarı ve devamlılığı garanti etmektedir. Nitekim insan bu koca varlığın içinde hesabı kitabı yapılmış ve bu evrenin yapısında değeri biçilmiş bir varlıktır. Yaratan, sizi gözeten, takdir eden, idare eden ve mülkünde size bir yer belirleyen bu Allah, işte O, sizin Rabbinizdir.

“Allah, yeryüzünü sizin için karar kılma yeri, göğü de bina yapan; size şekil verip de şekillerinizi güzel kılan ve sizi temiz şeylerle rızıklandırandır. İşte Rabbiniz Allah! Âlemlerin Rabbi Allah ne yücedir!”⁸¹

“Gökleri, yeri ve bu ikisi içinde yaydığı canlıları yaratması, O’nun varlığının delillerindendir. O, dilediği zaman, onları bir araya getirmeye de gücü yetendir.”⁸²

Gökleri ve yeri var edip yönlendiren insan olmadığını, onun dışında Allah’ın yarattığı herhangi bir varlığın da bunu gerçekleştiremeyeceğine içtenlikle tanıklık eder. Onları var edip yönlendirenin varlığını kabul etmekten başka seçenek yoktur. Çünkü göklerin ve yerin dehşet verici büyüklüğü, ince ahengi, kesintisiz işleyen düzeni, değişmez yasalar sisteminin birliği ve hâlâ tam olarak keşfedilememesi Yüce olan ve eşi benzeri olmayan bir Yaratıcı’ya işaret eder ancak.

“O ki, birbiriyle tam bir uygunluk içinde yedi göğü yaratmıştır. Çok merhametli olan Allah’ın yaratışında hiçbir uygunsuzluk göremezsin. Gözünü çevir bir bak, bir bozukluk görebiliyor musun?(Aksaklık görebilmek için bir değil) iki defa

⁷⁹ Nur, 24/45.

⁸⁰ Nuh, 15/71.

⁸¹ Enbiya, 21/16.

⁸² Şura, 42/29.

gözünü çevirip bak; göz (aradığı bozukluğu bulmaktan)âciz ve bitkin halde sana dönecektir.”⁸³

Bu ayetlerde evrenin tam bir uyum ve düzen içinde yaratıldığına ve bu düzenin de devam ettiğine, bunun tesadüfle asla açıklanamayacağına; kusur bulmakta aciz kalınacağına işaret edilir.

III- Atmosfer, acı ve tatlı suların ve denizlerin bulunuşu; dağlar ve denizler, gece ve gündüzün meydana gelişi:

Kuran-ı Kerim’de gece ve gündüzün meydana gelişi, ay, güneş ve yıldızlar hakkındaki intizamdan ve bunların faydalarından bahseden pek çok ayet bulunmaktadır. Konu ileride ayrıntılı açıklanacağı için burada birkaç ayetle açıklık getireceğiz:

“De ki, baksanıza eğer Allah, üzerinize geceyi kıyamet gününe kadar sürekli kılrsa, Allah’tan başka size ışık getirecek tanrı kimdir? İşitmiyor musunuz? De ki, baksanıza eğer Allah, üzerinize gündüzü kıyamet gününe kadar sürekli kılrsa, Allah’tan başka size dinleneceğiniz geceyi getirecek tanrı kimdir? Görmüyor musunuz? Rahmetinden dolayı sizin için geceyi ve gündüzü var etti ki, geceleyin dinlenesiniz ve (gündüzün) Allah’ın lütfunu arayasınız ve (Allah’ın nimetine) şükredesiniz.”⁸⁴

Devamlı değişim içinde olan doğanın değişmez yasaları, hiçbir zaman değişmeyecek olan Kur’an-ı Kerim’de aklî ve ilmî izahlarla bizlere her zaman ışık tutmaktadır.

“Görmedin mi ki Allah geceyi gündüzün içine ve gündüzü de gecenin içine sokuyor. Güneşi ve ayı da koyduğu kanunlara boyun eğdirmiştir. Her biri (kendi yörüngesinde) belli bir zamana kadar akar gider. Şüphesiz Allah işlediklerinizden hakkıyla haberdardır.”⁸⁵

Ey muhatap! Görmüş derecesinde kesin bir bilgiyle bilmedin mi ki, Yüce Allah, gecenin karanlığını gündüzün aydınlığına; gündüzün aydınlığını da gecenin

⁸³ Mülk, 67/3-4; Kaf, 6/45.

⁸⁴ Kasas, 28/71-73.

⁸⁵ Lokman, 31/29.

karanlığına sokar. Ezeli hikmeti gereği, birini artırır, diğerini eksiltir. Süreleri takdir etmek ve menfaatleri tamamlamak için, ay ile güneşi, doğacak ve batacak şekilde yaratmıştır. Ay ile güneşten her biri, kendi yörüngesinde kıyamete kadar yürür. Yüce Allah sizin durumlarınızı ve yaptığınız işleri bilir. Hiçbir şey O'na gizli kalmaz. Şüphesiz bunu gibi parlak sanatı ve üstün yönetimi gören kimse, bu sanatın, yaratıcının, kendi yaptıklarını da kuşatan birisinin olduğundan gafil olmaz.⁸⁶

*“O, yedi göğü tabaka tabaka yaratandır. Rahmân'ın yaratışında hiçbir uyumsuzluk göremezsin. Bir kere daha bak! Hiçbir çatlak (ve düzensizlik) görüyor musun?”*⁸⁷

Düzen ve denge kâinatta her şeyde varolduğu gibi gökyüzünde de mevcuttur.

*"Rabbimiz! Bunu boş yere yaratmadın, seni eksikliklerden uzak tutarız. Bizi ateş azabından koru" derler.*⁸⁸

Bu ayette Allah'u Teâlâ mü'min kullarını methetmiştir ve evrendeki her şeyin bir gaye için yaratıldığına şahitlik dile getirilmiştir.

*“Orada sabit yüce dağlar yaratmadık mı, size tatlı bir su içirmedik mi?”*⁸⁹

Kâinatta yaratılan her şey insanların faydasına olacak şekilde yaratılmış ve farkına varıp, şükretmeyi Rabbimiz bizden istemiştir.

IV- Ay, güneş ve yıldızların bağlı bulunduğu değişmez nizamı, güneşin, ayın ve diğer gezegenlerin bağlı bulunduğu ince kanunları, bunların insanlığa ve bütün canlılara temin ettiği faydaları, anlatan ayetler ayrıntılı olarak ilgili konuda açıklanacaktır.

V- İnsan, yiyecek ve her türlü eşya naklinde emrimize amade kılınan gemiler, denizden çıkarılan gıdalar ve süs eşyasının yaratılması.⁹⁰

*“Onların soylarını dolu gemide taşımamız da onlar için bir delildir.”*⁹¹

⁸⁶ es-Sabuni, Muhammed Ali, *Safvetü-t Tefasir*, Ensar Yay., İstanbul, 1993, V/32.

⁸⁷ Mülk 67/3.

⁸⁸ Al-i İmran 3/191.

⁸⁹ Murselat 77/27.

⁹⁰ Topaloğlu, *Allah'ın varlığı*, s.30.

⁹¹ Yasin, 36/41.

Ayet-i kerimede hedeflenen, Mekke halkına yeniden diriltmenin gerçek ve bunun mümkün olduğunu beyan ederek delil getirmektir. Allah Teâla buna ilk olarak ölü yeri canlandırmasını ve kendileri için geçim vasıtası kıldığını delil göstermiş, ardından da yine buna rüzgarların, denizlerin ve denizde akıp giden gemileri ve bu gemiler vasıtasıyla onların deniz ticareti yapmalarını ve birlikte olmayı düşündükleri çocuklarını ve eşlerini götürmelerini delil göstermiştir.⁹²

*“O, taze et yemeniz ve takınacağınız süs eşyası çıkarmanız için denizi sizin hizmetinize verendir. Gemilerin orada suyu yara yara gittiğini görürsün. (Bütün bunlar) onun lütfundan nasip aramanız ve şükretmeniz içindir.”*⁹³

Ayette denizin insanla ilgili başlıca üç özelliği söz konusu edilmektedir:

- a) Deniz önce bir besin kaynağıdır,
- b) Denizden mücevher elde edilir,

c) Nihayet deniz taşımacılık açısından da büyük önem taşır. Bunlar denizin maddi faydalarıdır; ama ayette denizin sadece bunlar için değil, ayrıca insanlar, onu yaratan ve nimetlerle donatan Allah’ı tanıyıp, O’na şükretsiner ve böylece denizi manevi bakımdan da bir nimet olarak değerlendirsiner diye onların hizmetine verildiğine dikkat çekmektedir. Bu da O’nun derin hikmetinin tecellilerinden biridir.⁹⁴

*“Allah, gökleri ve yeri yaratan, gökten yağmur indiren ve onunla size rızık olarak türlü meyveler çıkaran, emri gereğince denizde yüzmek üzere gemileri emrinize veren, nehirleri de hizmetinize sunandır.”*⁹⁵

Allah’ın eşyayı ve tabii güçleri insanın emrine vermesinin, onlardan süreklilik içinde yararlanmasını sağlamak anlamında mecâzi bir ifade olduğu kanaatindedir. Denizde yüzen gemilerin, vadilerden akan ırmakların, düzenli olarak seyreden ay ve güneşin, birbirini izleyen gece ve gündüzün insanın emrine veya hizmetine

⁹² Bursevi, İsmail Hakkı, *Ruhu’l-Beyan*, Damla Yay., İstanbul, ts., VII/64-65.

⁹³ Nahl, 16/14.

⁹⁴ Karaman, Hayrettin- Çağrıcı, Mustafa-Dönmez, İbrahim Kafi-Gümüş, Sadrettin, *Kur’an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*, DİB. Yay., Ankara, 2012, III/383.

⁹⁵ İbrahim, 14/32.

sunulması, insanın bunlardan yararlanabileceği şekilde yaratılmış olduklarını ifade eder.⁹⁶

*“Biz, gökleri, yeri ve bunlar arasında bulunanları, eğlenmek için yaratmadık.”*⁹⁷

Allah Teâla'nın bir şeyi gelişigüzel ve boş yere yaratması, O'nun adaletine sığmaz. Kâinatın başıboş ve tesadüf üzere yaratılması, dünya hayatını zindana çevirdiği gibi, insanları da vahşî bir varlığa çevirir. Allah'ın adalet ve merhameti sonsuzdur; dünyadaki kötülük ve zulümler ise bir imtihan olup, ahirette her kul teker teker hesaba çekilecektir. İnkarcıların sonu ise ebedî azaptır: *’ Biz göğü, yeri ve ikisinin arasındaki şeyleri boşuna yaratmadık, bu, kâfirlerin düşüncesidir. Kâfirlere de ateşten dolayı yazıklar olsun!*⁹⁸

*“Sizi boşuna yarattığımızı ve bize tekrar döndürülmeyeceğinizi mi sandınız”*⁹⁹

Bu ayet insanın boş yere yaratılmadığını ve insanın yaratılmasının bir amacı olduğunu ifade ediyor. Fahrüddin Râzî bu ayeti tefsirinde şöyle açıklamıştır: “Hak Teâlâ, kıyametin vasıflarını açıklayınca, bu husustaki sözünü, kıyametin varlığına delâlet eden şu delili getirerek bitirmiştir: Eğer kıyamet olmasaydı, itaat eden isyan edenden; mü'mîn kâfirden; siddîk zındıktan ayırt edilmezdi. İşte o zaman bu âlemi yaratmak abes olmuş olurdu. “Allah’a dönme“ ile “O’nun dışında hiçbir mâlik ve hâkim bulunmayan yere dönmek, varmak” manası kastedilmiştir, bir mekândan, bir mekâna dönmek kastedilmemiştir. Çünkü mekân, Allah hakkında düşünülemez”.¹⁰⁰

*“O, hanginizin daha güzel amel yapacağını sınamak için ölümü ve hayatı yaratandır.”*¹⁰¹

Yani, Ey insanlar! Hanginizin kendisine daha fazla itaat ettiğini ve hoşnutluğunu kazanmak için daha hızlı davrandığını denemek için; dilediğini öldüren, dilediğini de yaşatan O'dur. Katade dedi ki: Cenâb-ı Allah Âdemoğullarını

⁹⁶ Heyet, *Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*, III/319., Bkz., Taberi, XIII, 225; İbn Aşur, XIII, 235-236.

⁹⁷ Duhan, 44/38.

⁹⁸ Sa'd, 38/27.

⁹⁹ Mü'minun, 23/115.

¹⁰⁰ Razi, Fahrüddin, *Tefsir-i Kebir*, çev. Suat Yıldırım vd., Akçağ Yay., Ankara, 1993, XVI/274.

¹⁰¹ Mülk, 67/2.

ölüm ile zelil kılıp alçalttı. Dünya hayatını da, yaşama ve yok olma yeri kıldı. Ahireti ise; amellerin karşılığını verme ve edebi ikamet yeri kıldı. Ve O, Aziz'dir, Gafur'dur; kendisine isyan edenlerden intikam almada kuvvetlidir, tövbe edip kendisine yönelen kimselerin günahlarını da bağışlayandır.¹⁰²

2.Enfüsteki Deliller

2.1.İnsanın Sûret ve Sîret Bakımından Üstün Bir Yaratılışa Sahip Olması

Bu âlemdaki hem şهادet hem de gâibî âlem, Allah'ın varlığını, birliğini ve yüceliğini sergiler. Kendisine hiçbir uyarıcı gelmeyen insan bile, öncelikle kendi fizikî ve ruhî varlığı hakkında inceleme yapar araştırırsa, Cenab-ı Allah'ın varlığını ve birliğini kolayca anlayacaktır şüphesiz. Şu ayet-i kerime dikkati bu konuya çekmektedir:

“Sizin yaratılışınızda ve yeryüzünde yaydığı canlılarda, kesin olarak inanan topluluklar için nice ibret verici işaretler vardır.”¹⁰³

Ayette, Allah'ın, rahimlerde insana istediği şekli verdiği; farklı renklerde, farklı cinsiyet, farklı fizikî ve ruhî yapıda var ettiğine dikkat çekilmektedir. Bu mucizevî yaratılışa da hiç kimsenin müdâhele edemediği âşikardır.

Aslında insanın fizyolojik yapısı Kelam ilminin konusu olmamakla beraber, yaratılış konusu hikmet yönünden ele alınmış ve âlemin Allah'ın varlığına delil olmak üzere yaratıldığı kanaati benimsenmiştir. Yaratılışın yoktan olduğu hususunda Eş'ari ve Mâtürîdî mezhepleri ittifak etmekle beraber; Mâtürîdîler tekvin; Eş'ariler ise kudret sıfatıyla icra edildiğini savunmuşlardır.¹⁰⁴

İnsan kelimesi Arapçada, ‘ins’ kelimesinden türetilmiş olup; beşer, insan topluluğu anlamına gelir ki, bu türün erkek veya dişi ferdi temsil eder. Kelimenin aslının ‘unutmak’ manasındaki ‘nesy’ den ‘insiyan’ olduğu da ileri sürülmüştür.

Yaratılış, Kur'an'da müstakil bir konu değil, tevhid ve meâd (ahiret) kapsamında bir alt başlık ve fer'i mesele mesabesindedir. Cahiliye devrinde

¹⁰² Taberi, Muhammed b. Cerir, *Taberi Tefsiri*, Trc.. Mehmet Keskin, Ümit Yay., İstanbul, 1995, VI/2573.

¹⁰³ Casiye, 45/4.

¹⁰⁴ Yücedoğru, Tevfik, *İslam İtikadında Yaratılış*, Uludağ Üniv. Basımevi, Bursa, 1995, s. 79.

müşrikler Allah'a inanmakla beraber O'na ortak koştukları için, Yaratanın vahdaniyetini, yaratmaya tek yetkin oluşu ayetlerle dile getirilmektedir; uhrevî boyutunda ise yine müşriklerin ölüm sonrası dirilişi inkâr etmelerine karşı deliller sunulmaktadır.

Kur'an ile bilim verileri her konuda olduğu gibi, yaratılış konusunda da paralellik arzietmekte, hatta bilim Kur'an'ı geriden de olsa takip etmektedir. Eğer daha çok kesime hitap edilecekse kozmoloji, astronomi gibi bilim dallarıyla mündemiç bir halde konu anlatılırsa daha dikkat çekici olacaktır. Varoluşların kendiliğinden olduğunu savunanlar artık çıkış yolu bulmakta aciz kalacak, İslam kanunu ile pozitif ilimlerin örtüştüğünü fark edince doğru bir sonuca varacaklardır.

Yüce Allah mukaddes Kitabında, gayet açık bir tertip ile insanın yaratılış safhalarını, ruhun verililişini, yaratılış gayesini ve evrendeki canlı cansız tüm varlıkların aslında insana hizmet etsin diye yaratıldığını zikretmiştir.

*“Ey Muhammed! insanı pıhtılaştırmış kandan yaratan Rabb'inin adıyla oku! , Oku!, kalemle öğreten, insana bilmediğini bildiren Rabbin en büyük kerem sahibidir.”*¹⁰⁵

Cenab-ı Hak, insanı en mükemmel bir mahiyette yaratmış, topluluk halinde yaşaması için şartları sağlamış, kâinatı bütün teferruatıyla insan için yaratmış, tanzim ve tertib etmiştir. Tüm mahlûkatın en şerefli ve en kıymetlisi de hiç şüphesiz insanoğludur. Öyleyse Cenab-ı Allah'ın sıfatlarının tecelli ettiği mükemmel yaratılan insan, küçük bir âlem olan kendisini önce tanıyıp, sonra kudretin farkına vararak dış âlemi temâşa etmelidir.

İnsan, ne düşünen hayvan ve ne de eski tariflerde geçen hayvan-ı nâtıktır. O, beyinde fikir okyanuslarını bir anda coşturan başlı başına bir âlemdir. O, dağların yüklenmekten çekindiği emaneti yüklenen muazzam bir cesarettir. Ve nihayet o, atomu bulan bir kuvvet, onu kendi helâki için kullanan bir âfettir.¹⁰⁶

Fussilet suresinde Rabbimiz şöyle buyurur: ‘‘ Bu (Kur'an)nun gerçek olduğu açık ve net olarak anlaşılınca kadar, onlara hem dış dünyada, hem de kendi iç

¹⁰⁵ Alak, 96/1-5.

¹⁰⁶ Ülkü, Hayati, *İslam Dini Akaidi*, Bahar Yay., İstanbul, 1969, s. 205.

dünyalarında ayetlerimizi göstereceğiz. Rabb'inin her şeye tanık olması yetmez mi?

“¹⁰⁷ Enfüsî deliller insanın kendisiyle alakalı delillerdir. Âfak adı verilen dış alemin bütünüyle incelemek hem çok zordur, hem de uzun bir zaman gerektirebilir. ‘Kendini bilen Rabb’ini bilir’ sözü gereğince önce kendimizi tanır, tatbik edersek, dış dünya ile nasıl uyumlu çalıştığını da kavrar, her şeyi bir nizam içinde yaratan Hâlık’ı daha iyi bilmiş oluruz.

Bir canlının enfüsü, varlığın sinesinde, özündeki gerçektir. Varlığın hem özünde, hem zerresinde var olan bir niteliktir, genetik şifreleridir; âfakı ise, o canlının dıştaki şekilsel görünümüdür. Değişik görünüm daima âfakta olup, enfüslerde genellikle birlik vardır. Varlık, afakında ne gösterirse gösterebilir, her noktasında enfüsün damgasını taşır.¹⁰⁸

İnsanın ilâhî bir ayet olması ne demektir? Burada sözü edilen âyet kelimesi hem bir şeyin açık delilini, hem de onun göz doldurucu kudretini ve mevcudiyetinin gözle görülür alâmetini ifade eder.

Büyük âlem, en üstteki gökler ve en yüce melekûtta başlayıp yerin altındaki şeylere varıncaya kadar bütün var olanların suretinin heyetinden ibarettir. Küllî alem türlerinin ‘en güzel’ i olan küçük alem ise insani surettir. Nitekim “*biz insanı en güzel bir suretle yarattık*”¹⁰⁹ buyrulmuştur. Bu çerçevede küçük alem, bütün kesin delillerin en güçlüsü ve en büyüğü, Allah’ın ayetlerinin en mükemmeli. Çünkü o, medlûlünün, yani Tanrının suretinde yaratılmıştır. Tanrı, onu ezelde kendi sureti üzere halk etmiş olup, bu alem (küçük alem), kemal derecesi bakımından vâkıada O’na mutâbık ve muvâfıktır. Budan dolayısı ki, Hazreti Peygamber (s.a.v.) ‘Allah Adem’i kendi suretinde yarattı’ buyurmuştur. Bu bağlamda Kemal Paşazâde, mutasavvıflarda görüldüğü gibi, bahsi geçen ayette¹¹⁰, Tanrı’nın iki muazzam delili olan büyük ve küçük âlemi işaret ettiğini kaydetmektedir. Demek ki hem âfak hem enfüs tanrıya götüren iki temel yoldur. Ama neticede tanrıyı bulma ve bilme

¹⁰⁷ Fussilet, 41/53.

¹⁰⁸ Nurbakî, Haluk, *İnsan Bilinmezi*, Hilal Yay., İstanbul, ts, .s. 80.

¹⁰⁹ Tîn, 98/4.

¹¹⁰ Bkz.Fussilet, 41/53

noktasında hiçbir delil, insan kadar, yani insanın kendisinden hareket eden delil kadar büyük ve kesin olamaz.¹¹¹

İnsanı en üstün varlık olarak yaratması, Allah'ın katına ulaştırmak istediği mesajları kendi temsilcisi olarak seçtiğini ortaya koyar ki, bu da onun mahlukat içerisinde derecesi en üstün olduğunun kanıtıdır. En değerli varlık insan ise, neden değerli maddelerden değil de; Kur'an-ı Kerim'de geçtiği üzere en zelil ve tiksindirici şeylerden yaratılmıştır? Kur'an-ı Kerim'de üç yerde yaratılış maddeleri zikredilir; birincisi, “*salsâlin kelfahhar*”¹¹² yani Allah insanı pişmiş, çamur gibi balçıktan yarattı anlamında kullanılır. İkincisi, “*hamein mesnûn*”¹¹³dan yani kokuşmuş pis kokulu balçık. Başka bir yerde de ‘*Tıyn*’¹¹⁴ (balçık) tan yarattım buyuruluyor. Hal böyle iken bir yanıla balçıktan, bir yanıla Yaratıcı'nın ruhuyla var olan insan iki yönlü bir varlık olarak çıkar karşımıza. Hem durgunluğa hem hareketliliğe; hem iyiliğe, hem kötülüğe; hem sevince hem kedere vs. meyilli olan insan düalist bir varlıktır. Fakat aşkın ve kerim olan Allah, insana kendi ruhundan üfleyerek, onun değerli bir varlık olmasına sebep olmuştur. Nurdan yaratılan değerli meleklerle, insana secde etmelerinin emredilmesi, aslında Allahü Tealâ'nın insana ne denli değer verdiğinin kanıtıdır.

Ayrıca Allahü Tealâ'nın yere, göğe, dağa, taşlara sunduğu emanetini sadece insan almış, diğer varlıklar çekinmişlerdir. Bu da, insanın iradesinin fitratına uygun veya aykırı- seçme serbestliğinin olduğunun sonucudur. Burada yine tüm yaratıklar içerisinde tek üstün varlığın insan olduğu sonucu ortaya çıkar. Zira Cenab-ı Allah da mutlak irade sahibi olup, dilediğini yapmaya ve yaptırmaya muktedirdir ve kendi ruhundan insana üflemiştir.¹¹⁵

Allah, Kur'an-ı Kerim'de varlığının ve birliğinin delilleriyle ilgili ayetleri değişik şekillerde ve muhtelif üsluplarda zikretmiştir. Söz konusu bu ayetler, bazen kısa cümlelerde, bazen de müteaddit ayetler tarzında cereyan eder.

¹¹¹ Alper, Ömer Mahir, *Varlık ve İnsan*, Klasik Yay., İstanbul, 2010, s. 99-100.

¹¹² Rahman, 55/14.

¹¹³ Hicr, 15/33.

¹¹⁴ Müminün, 23/12.

¹¹⁵ Şeriati, Ali, *İnsan*, çev. Şamil Öcal, Fecr Yay., Ankara, 1990, s. 162.

*“Andolsun Biz, Ademoğlunu üstün konuma getirdik. Ona karada ve denizde yolculuk bahsettik; onu tertemiz nimetlerle rızıklandırdık ve yarattığımız varlıkların pek çoğundan üstün kıldık”*¹¹⁶ En şerefli varlık olması hasebiyle bu evrenin emrine verildiği insan, Allah tarafından şerî tekliflerle bizzat muhatap olmasından ötürü Allah Tealâ Kur’an’da insandan, insanın yaratılışından ve ölümüne kadar geçirdiği evrelerden sıkça sözeder. Çünkü insan enteresan kompleks bir varlıktır. Allah’ın varlığına ve birliğine delalet eden, en açık ve en büyük delillerden olması tabiidir.

İnsan bir yandan en güzel şekilde yaratılmış olması ile övülürken, öte yandan ahlakî ve manevî düşüş tehlikesiyle de karşı karşıya bulunmaktadır. Buradan hareketle insanın yüklendiği bildirilen emanet de mükellefiyet olarak yorumlanmaktadır. Emaneti başka varlık türlerinin değil, insanın yüklenmiş olması, onun güç ve ulviyetinin yanında tabiatının emanete riayet etmeme eğiliminde olan zalim ve cahil tarafını da göstermektedir. İnsanın halifelik vasfına karşılık var oluşuna anlam katan diğer vasfı kul oluşudur. Kozmik varlık sıralanmasının en üstüne yerleştirilmiş olan insan, bu mertebeye getirilmesinden önce anılmaya değer bir varlık olmadığını, aslının toprak olduğunu bilmeli ve kendisini anılmaya bile değmezken meleklerden üstün tutan Allah’a minnettarlığını göstermeli, O’nun buyruklarına kayıtsız şartsız boyun eğmelidir.

İnsanın yeryüzünde halife olması,¹¹⁷ Allah’ın kendi kudret ve sıfatlarından ona pay vermesi ve böylece de insanın Allah’ın sıfatlarına insanî plan ve ölçüler içinde sahip olması demektir.¹¹⁸ İnsanın değerli olup, ona halife ünvanı verilmesi, şüphesiz diğer tüm mahlukattan üstün olduğunu ortaya koyar. Zira onu, kendi sıfatlarından pay sahibi yapmış; konuşma, anlama, bilme, irade, görme, işitme v.b. sıfatlarla insanı emanetlerle donatmıştır ki hepsi O’nun mutlak ilminin ve kudretinin göstergelerindendir

Manevi yapısından bahis açılmışken şuna da değinelim, hayvanca yaşamak insanı alçaltır ve melekler gibi yaşamak insan için hem mümkün değildir, hem de insanı yüceltmez. Bütün mesele, insanın kendi içinde bulunan ve bir hayvandan daha

¹¹⁶ İsrâ, 17/70.

¹¹⁷ Bakara, 2/30.

¹¹⁸ Aydın, Hüseyin, *Yaratılış ve Gayelilik*, DİB. Yay., Ankara, 1987, s. 103.

azgın olan “nefs-i emmâresine” hâkim olarak melekleri imrendirecek merhaleleri katetmesidir.¹¹⁹

Şimdi insanın yaratılışına genel olarak bir bakalım. Olağanüstü bir varlık olan insan, son bilimsel verilere göre bir tek hücreden meydana gelmiştir. Bu hücrenin bir parçası kemikten ve bir kısmı da kıkırdak ve etten meydana gelmiştir. Hücrenin yapısını, büyüyerek parçalanmasını, organların oluşup gelişmesini bugünkü ilim erbabı incelese de; içinde gizlenmiş olan hayat esrarına gelince, bilim adamları duraklamakta ve Allah’ın kudretini itiraf etmekten başka bir şey yapamamaktadırlar. Ta ki 1946 yılında bilim tarafından ispatlandı ki; hücrenin bileşiminde o zamana kadar bilinmemiş yabancı maddeler var ve bu sayede, kendi varlığını koruyabilmesi için muzır şeyleri yok ediyor. İşte bu sayede bütün biyoloji âlemi yaratıcı kudretin azametini dile getirmiştir. Nasıl oluyor da bir hücre nasıl yapıyor bunca işlemi?¹²⁰ Demek ki organizmanın düzenli işlemlerini sağlayan bir Düzen Koyucu var.

İnsan vücudunun her hücresi bir fabrika gibi çalışır. Hücrelerden bazıları kendi özel vazifeleri icabı daha fazla sayıda imalat ile meşguldürler. Diğer bazı sinir hücrelerinde olduğu gibi ileticilik ve dikkat vazifesini ön planda yürütürler; beyin hücreleri kendilerine ulaşan haberleri değerlendirir, duruma göre yeni programlar hazırlarlar. Adale hücreleri kuvvet gösterisi ve tatbikatında ön sırayı alırlar. Kemik ve kıkırdak hücreleri vücudun madde yapısını uygun şekilde tutmak için temel vazifesini yapmaktadırlar. Dalak ve ona benzeyen çeşitli organ hücreleri vücudun dıştaki zararlara karşı korunmasını baş görev bilirler. Akciğer hücreleri vücudun teneffüs ihtiyacını karşılarlar. Özetle her hücre grubunun en başta gelen bazı görevleri vardır.¹²¹ Üstelik yorulma bilmeden ve şaşmaz bir disiplin içinde; elbirliği ile yaparlar bu görevlerini.

Zararlı mikropların vücutta bir enfeksiyon meydana getirmesi halinde sistem bunları karşılayacak bir ordu bulundurur. Bu ordu normal olarak mikropları yener ve insan vücudunu erken ölümden korur. Sayıp döktüğümüz bu harikalar hayat olmaksızın bulunamaz ve başka herhangi bir şeyle de meydana getirilemez. Bütün

¹¹⁹ Arvâsi, Seyyid Ahmet, *İnsanın Yalnızlığı*, Burak Yay., İstanbul, 1998, s. 131.

¹²⁰ Nevfel, Abdürrezzak, *Allah ve Modern İlim*, Hikmet Yay., İstanbul, 1968, s. 109-110.

¹²¹ Yeğin, Münip, *Atomdan hücreye*, Yeni Asya Yay., İstanbul, 1980, s. 65.

bunlar tam, aksamayan, en mükemmel bir nizam içinde olur. Nizam ise mutlak olarak tesadüfle taban tabana zıttır.¹²²

Atomların insanı terkip edecek kadar karmaşık bir şekilde bir araya getirilmesi ne kadar büyük bir harikadır. İnsan, atom altı, atom ve moleküllerin mükemmel şekilde işlenebileceğini gösteren bir numûnedir. Aslında insanın meydana gelmesi hemen hemen imkansız bir varlıktır; fakat yine de varlığı bir hakikattir. O, Allah'ın çamurdan yaptığı bir sanat şaheseridir.¹²³

Dünya üzerinde bulunan milyarlarca insandan, hiç birisi diğerinin aynı değildir; hatta tek yumurta ikizleri bile bu benzersizlik, 600 kastan, 206 kemikten, 100 bin km'lik kan damarlarından ve 60 ile 75 trilyon arasında hücreden oluşan bedenimizle alâkalı hayrete mucip gerçeklerden sadece biridir. Bu kadar çok hücrenin bir uyum içinde yaşaması, her birinin kendi işi ile meşgul olması ve görevlerini harfiyyen yerine getirmesi üzerinde düşünülmesi gereken bir noktadır ve Allah'ın yaratmış olduğu sonucuna bizi götürür.¹²⁴

Binlerce matematik programla yüklenmiş bir sürü kompitür sisteminden kurulu insan vücudu, harikalar harikası bir sanat eseridir. İnsanın Allah'a hamd etmeden bakabilmesi, hele onu inkâr etmeye kalkması, Kur'an'ın emrettiği gibi; kalpleri mühürlü olmasıyla mümkündür.¹²⁵ İnsanın hem dış görüntüsünün, hem iç organlarının-hormonlarının hem de duygu ve karakterlerinin herkeste farklı olması da bizi 'Ferd' olan Cenab-ı Allah'a götürür. Tıp biliminin yanında, psikoloji, sosyoloji gibi insanın manevi dünyasıyla uğraşan ilimlerin araştırma sonuçlarına bakıldığında insanın ne kadar karmaşık bir yapıya sahip olduğu ve buna rağmen beden ve ruh ahenginin nasıl düzenlenerek, onun şuurlu bir varlık olarak hayatını devam ettirdiği malumdur. Hz. Adem'den kıyamete kadar yaratılan tüm insanların birbirinden farklı olması; ancak insanları bilip, kontrol eden bir Yaratıcısının olduğunu ispatlar.

¹²² Morriison, A.Cressy, *İnsan, Kainat ve ötesi*, çev. Bekir Topaloğlu, Hareket Yay. İstanbul, 1971, s. 95.

¹²³ Fethullah Han, *Kuran ve Kainat Ayetleri*, İnkılab Yay., İstanbul, 1988, s. 123.

¹²⁴ Gölcük, Şerafettin, *Allah, Kur'an, İnsan*, s. 27.

¹²⁵ Nurbaki, *Tek Nur*, Damla Yay., İstanbul, 1985, s. 31.

Yine insan vücudunun bir gramında dört-beş milyar kadar hücre bulunmaktadır. Bir insanın bütün vücudundaki hücre sayısı ise, dünya nüfusunun yüz bin misline yaklaşıp.¹²⁶ zira başka bir görüşe göre ‘*’balçıktan yarattık’*’ tabirinde ‘*’balçık’*’ tan kasıt hücredir aslında. İnsanın hücrelerden meydana gelmiş olduğunu anlatma sadedinde, balçık kelimesi mecazî olarak kullanılmıştır. Yoksa toprağı suyla karıştırıp bulamaç haline getirmek, balçık demek değildir. Buradaki kasıt hücredir ki, insan hücrelerin birleşmesiyle meydana gelmiştir. Beyin de hücrelerden müteşekkildir.¹²⁷

Yunus Emre, Allah’ın insanın sûret kısmını anâsır-ı erbaa diye isimlendirilen toprak, hava, su ve havadan yaratıp, sonra da can (ruh), suretle kavuşturulduğunu kabul etmekte; canın sûrete girdiği zaman, sûretin bu duruma sevinip; ‘*’Allah’a yüz bin benim gibi eylersen, sana ne muhal, şükür elhamdülillah alâkülli hâl’*’ diyerek şükür kıldığını belirtmektedir.¹²⁸

2.2.İnsanın Ana Rahmindeki Durumu

İnsanın yaşadığı ilk evren anne karnıdır. Anne karnı küçük bir dünya olmasına rağmen cenini bütünüyle içerir ve onun her türlü yeme, örtünme, korunma ve teneffüs ihtiyaçlarını temin eder. Anne karnının daracık çerçevesinde belirli yollarla yiyen, içen ve nefes alan canlı, dış dünyada ve çevresinde daha geniş ve bambaşka bir âlemin bulunduğunu fark bile etmez.

‘Her zaman şu sorular çok sorulur; insan nereden geliyor ve yaratılışının kaynağı nedir? Varlık sahasına gelmemize başlıca sebep Allah’tır ki, bu da insan için bir lütuftur. Zira Kur’an, Müslümanları yaratılmış olduklarını ve yaratılış safhalarını düşünmeye davet eder. Eğer bir Müslüman, mahluk olduğunu unutursa gerçek manada bir Müslüman olamaz, büyük günaha düşmüş olur. Mahlukluğunu unutmaya haline, Kur’an, tuğyân ve istiğnâ adını veriyor. Birincisi küstahlık yaparak haddi aşmak, ikincisi de kendini tamamen serbest görmek (Allah’a muhtaç görmemek)

¹²⁶ Nurbaki, *Tek Nur*, s. 84.

¹²⁷ Hulusi, Ahmed, *İnsan ve Sırları*, Kitsan Yay., İstanbul, 1993, s.169.

¹²⁸ Dalkılıç, Bayram, *Yunus Emre’de Allah-Alem-İnsan Münasebeti*, Kendözü Yay., Konya, 2004, s.102.

demektir. Bu suretle yaratılmışlığının farkında olmak, Rab ile kul arasındaki münasebetin esasını teşkil eder.¹²⁹

*‘Rahimlerde sizi dilediği gibi şekillendiren O’dur. O’ndan başka ilah yoktur. O, mutlak güç ve hikmet sahibidir’.*¹³⁰

“...Sizi annelerinizin karınlarında üç türlü karanlık içinde yaratılıştan yaratılışa geçirerek yaratmıştır...”¹³¹ Rabbimiz ceninin sağlıklı büyüüp, dış ve iç tehlikelerden zarar görmemesi için koruyucu maddelerle intizam içinde büyütüyor. Plesenta adı verilen ince bir kordonla onu annesine bağlayarak, hem gelişmesi için gerekli gıdaları almasını sağlıyor, hem de zararlı maddelere karşı yavruyu koruyor. Ceninin dışında, ‘üç karanlık’ diye adlandırılan üç zar vardır. Bu zarlar; amniyon, koriyon ve rahim duvarı zarlarıdır. Bu zarlardan amniyon, ışık geçirmeyen; koriyon, ısı geçirmeyen ve rahim duvarı da su geçirmeyen bir yapıya sahiptir. Bu zarlar, çıplak gözle fark edilemeyecek kadar incedir, bakılınca tek bir zarmış gibi görülür. Bu üç tabakadan meydana gelen sağlam ve güvenli bir muhafaza içindeki cenin, rahat ve emin bir şekilde gelişmesini sürdürür. Havasız ve karanlık bir yerde üç-beş dakikadan fazla kalamayan insan, dar ve havasız sular içinde nasıl oluyor da dokuz ay kalabiliyor? Dünyaya gelir gelmez hava ile teneffüse başlamak da Yüce Rabbimiz’in insanı dünyaya uyum sağlar hale getirdiğinin alametlerindendir.¹³²

Bunun dışında bazı müfessirler de ‘üç karanlık’ tabirini, babanın sulbü, anne karnı ve anne rahmi şeklinde yorumlamışlardır. Muhammed Esed ise, bu tabiri embriyonik gelişim safhalarına, rahmin karanlığına, embriyoyu çevreleyen zara ve onun doğum öncesi körlüğüne işaret etmiştir. Ayrıca, aşama aşama, safha safha anlamları da, ayette geçen yaratmadan sonraki aşamalar ile açıklanabilir.¹³³

En şerefli varlık olması hasebiyle bu evrenin emrine verilen insan, Allah tarafından şer’î tekliflerle bizzat muhatap olmasından ötürü Allah Teâlâ Kur’an’da insandan, insanın yaratılışından, üremesinden ve ölümüne kadar geçirdiği evrelerden

¹²⁹ Izutsu, Toshihiko, *Kur’an’da Allah ve İnsan*, çev. Süleyman Ateş., Yeni ufuklar Yay., İstanbul, 1963., s.155.

¹³⁰ Âl-i İmran, 3/6; A’raf, 7/11.

¹³¹ Zümer, 39/6.

¹³² Bulut, Mehmet, *Kur’an’da Allah’ın Varlığı*, Tıbyan Yay., İzmir, ts., s.61.

¹³³ Öztürk, Mustafa, *Kur’an ve Yaratılış*, Kuramer Yay., İstanbul, 2015, s.219.

farklı üsluplarla sıkça söz eder. Çünkü enteresan bir varlık olan insan, Allah'ın varlığına ve birliğine delâlet eden en açık ve en büyük delillerdendir.

Onun için Yüce Rabbimiz yetmiş kez, elli sûrede insandan üç şekilde söz eder:

I-Genel anlamıyla insanın yaratılışını,

II-İnsanın, toprak, çamur ve kiremit gibi pişmiş çamurdan oluştuğunu,

III-İnsan üremesinin basit bir sudan meydana geldiğini beyan eden ayetler olarak sınıflandırabiliriz.

Şimdi bunları ayetler ve bilim ışığında açıklamaya çalışalım.

I-İnsanın Yaratılışı İle İlgili Genel Bilgiler

“ *Ey insanlar! Sizi ve sizden öncekileri yaratan Rabbinize kulluk ediniz ki takvaya erenlerden olasınız* ”. ¹³⁴

“ *De ki: “ Yeryüzünde gezip dolaşın, Allah'ın yaratmaya nasıl başladığına bakın...* ”. ¹³⁵

Cenab-ı Allah bu ayette her şeyi yaratanın, bizâtihî Yüce zâtı olduğuna ve yaratılma hadisesine ibret nazarıyla bakarak, araştırıp incelememiz gerektiğine işaret buyuruyor. Yaratılış sadece maddi değil, manevi yapısıyla bir bütünlük olarak değerlendirilir Kur'an-ı Kerim'de. Duyu organları arasında en önemlileri olan göz ve kulak zikredilmiş; ayrıca iman merkezi olan kalp de belirtilmiştir. ¹³⁶ Buna ilave olarak, insanın aceleci oluşu, cimri olması, tartışmacı olması, dayanıklı olması, nankör olması, zalim ve cahil olması ¹³⁷ vs. insanın karmaşık ve değişken bir yapıda olduğuna işaret eder.

¹³⁴ Bakara, 2/21.

¹³⁵ Ankebut, 29/20.

¹³⁶ Bkz. Mü'minun, 23/78; Mülk, 67/22

¹³⁷ Bkz. İsrâ, 17/11-100; Enbiya, 21/37; Âl-i İmran, 3/14; Kehf, 18/54; Beled, 90/4-5; Adiyat, 100/6; Ahzap, 33/72.

*“Sizi Allah yarattı, sonra yine O öldürecektir. İçinizde kimi de biraz bilgiden sonra, bir şey bilmemesi için ömrünün en düşkün devresine götürülür. Allah bilendir, kâdirdir”.*¹³⁸

İnsanın yaratılışı bir tesadüf değil, bir takdir ve ölçüye göredir elbette. Dünyaya geldiği zaman bakıma muhtaç olan insanoğlu, zamanla, yaşamak için her gereksinimini karşılayacak hale gelip; güçlü ve üretken olduktan sonra, vakti geldiğinde güçsüz hale gelip vefat ettiren Allah’tır.

Diğer taraftan bu dünya hayatını tamamlayan insan, kabre girdikten sonra da Allah tarafından tekrar diriltileceği; ölümün ve kabirdeki halinin de yine Allah’ın takdiriyle şekilleneceği ve dirilişin olacağına işaret eden ayetler de mevcuttur. Yaratıp yaşatan da, eceli geldiğinde vefat ettiren de; putlar, düzmece tanrılar v.s. değil, Kâdir-i Mutlak olan Allah’tır. Dirilmenin hak olması, bir bakıma insanın ne kadar değerli olduğu sonucunu da ortaya çıkarmaktadır. Zira insan vefat edince bu bir yok oluş değil; mümin için dinlenme (berzah) ve geçiş alemidir. Çürüyüp yok olmak şöyle dursun, tekrar diriltilip Rabbi’nin huzuruna çıkacak olan mahluk yine insandır.

*“(Melek:)’ Öyledir” dedi. (Fakat) Rabb’in buyurdu ki ‘‘ O bana göre kolaydır. (Çünkü) bundan evvel sen de hiçbir şey değilken seni yaratmışımdır.”*¹³⁹ Önceden yok iken, yeryüzüne gelip, farklı dünya zevklerini tadan insan; kendisine yaşama fırsatı veren Allah’a böylece hem şükredecek hem de böbürlenmeyecektir.

II-İnsanın, Toprak, Çamur Ve Kiremit Gibi Pişmiş Çamurdan Oluştığı

*“ Sizi (ilk) ondan (yani topraktan) yarattık, yine oraya döndüreceğiz.(sonra dirilişiniz için) Bir kere daha ondan çıkaracağız”.*¹⁴⁰

Topraktan yaratılan insanın öldükten sonra da toprağa konulması, orada çürüyüp yok olmaması, diriltileceği güne kadar yine Allah’ın hakimiyeti altında olduğunu gösterir. Bir zamanlar insanın adı dahi dünyada yok iken onu varlık

¹³⁸ Nahl, 16/70; Bkz.Rûm, 30/22.

¹³⁹ Meryem, 19/9.

¹⁴⁰ Tâhâ, 20/55; Rûm, 30/20.

sahasına çıkarmak, sonra da kabir hayatı ve diriliş serüveni ile devam ettirmek Allah'ın takdiri iledir.

“ O, yarattığı her şeyi en güzel şekilde yaratandır. İnsanın yaratılışına balçıktan başlar”.¹⁴¹

“...O, sizi topraktan yaratırken de annelerinizin rahminde saklı durumundayken de sizi gayet iyi bilmektedir”.¹⁴²

Atamız Âdem'i, ilk insanın hücreciğinin oluşumu; döllenmenin temel maddesi olan toprak ile yarattığı andan itibaren; yani kendi yaşam sürecimizi hatırlayamadığımız andan, ölünceye kadar tüm hayatımız Rabbimiz'in ilmi iledir. Her bir fert hakkındaki bilginin, günahıtan sakınanları hakkıyla bilen alim ve hakim olan Allah'tır. Aynı şekilde yapılan iyilikleri de Cenab-ı Allah bilen ve gören olduğuna göre, insanların iyiliklerinin övülmesine ve mükafatlandırılmasına da ihtiyaç yoktur. Kibre kapılmaya sebep olabilecek bu durumu asla zâyi etmeyen, en güzel mükafatlandıran elbette Rahim olan Allah'dır.

“(O Rahman ki) insanı çömlek gibi kupkuru bir çamurdan yarattı”.¹⁴³

III-İnsan üremesinin basit bir sudan meydana geldiğini beyan etmesine gelince; *“İnsanoğlu, kendisini bir damla sudan yarattığımızı bilmiyor mu ki çetin tartışmalara girişiyor?”*¹⁴⁴

Ayet-i kerimesinde insanın basit bir sudan yaratıldığının zikredilmesi, hem insanın mağrurlanması, Yaradan'ını unutması, hem de inkâr etme eğiliminde olmasındandır. Yine yaratılışın bu ilk aşaması, insanın yeniden dirilmesinin mümkün olacağına da bir delildir. Değersiz beden atığından yaratılan insanın, yeniden yaratılması Cenab-ı Allah'ın kudreti ve azametini göstermektedir.

“Ve O ki, insanı sudan yaratıp ona, akrabalık ve hısımlık bahşetmiştir. Rabb'inin gücü (her şeye) yeter”.¹⁴⁵

¹⁴¹ Secde, 32/7.

¹⁴² Necm, 53/32.

¹⁴³ Rahman, 55/14; Sâffât, 37/11.

¹⁴⁴ Yasin, 36/77.

¹⁴⁵ Furkan, 25/54.

“Attığınız (o basit) meni (deki muhteşem yaratılış mucizesini) yi hiç düşündünüz mü? , onu siz mi yaratıyorsunuz, yoksa Biz miyiz yaratan? ”¹⁴⁶

Şüphesiz Allah’a ulaşma yolları öncelikle insanın kendisini tanıması, keşfetmesi olmalıdır.

“Biz sizi değersiz bir sudan yaratmadık mı? Sonra onu sağlam bir barınağa yerleştirmedik mi? Buna gücümüz yeter, Biz ne güzel güç yetireniz ”¹⁴⁷

“(O) , insanı, (rahim duvarına tutunarak orada asılı bir şekilde duran, kan pıhtısına benzeyen basit bir yumurta hücrelerinden, yani) alaktan yarattı (ve onu aşama aşama konuşma, düşünme, okuma, öğrenme ve öğretme yeteneklerine sahip üstün bir varlık haline getirdi) ”.¹⁴⁸

Toprak merhalesi bir yana, insan yaratılışının başlangıcı ‘nutfe’ merhalesidir. Nutfe¹⁴⁹ sözcüğü, Kur’an-ı Kerim’de on iki yerde geçmekte ve bazen hakir su, bazen atılan su, bazen de meni¹⁵⁰ kaydı ile geçmektedir. Bu kelimeler birbirleriyle eş anlamlı değildirler. Ayrıntılı bir araştırma yapılırsa birbirlerinden farklı oldukları anlaşılır. Nutfenin üç çeşidi vardır:

1- Erkek nutfe: Bunlar menide ve erkeklik bezinde (hüsyenin) salgısında mevcut olan hayvancıklardır (sperm veya sperma),

2- Dişi nutfe: Bu da yumurtalıkların ayda bir üretilip salgıladığı yumurtadır (ovum),

3- Karışık nutfe: (nutfetu’n-Emşac) Bu da döllenmiş yumurta demektir. (Fertilized ovum)

“İnsan neden yaratıldığına bir baksın! O, dışa atılan bir sudan yaratıldı. O su, (erkeğin) omurga kemikleri ile (kadının) göğüs kemikleri arasından çıkar ”.¹⁵¹

“Sizi rahimlerde dilediği şekillendiren O’dur. O’ndan başka ilah yoktur ve O, sonsuz kudret ve hikmet sahibidir ”.¹⁵²

¹⁴⁶ Vâkıa, 56/58-59. Bkz. İnsan, 76/2; Necm, 53/45-46.

¹⁴⁷ Mürselât, 77/20-21. Bkz. Abese, 80/18-19; Târık, 86/5-6.

¹⁴⁸ Alâk, 57/2.

¹⁴⁹ Bkz. Mü’minun, 23/12-13; Hac, 22/5; Mü’min, 40/67; Abese, 80/17-21.

¹⁵⁰ Bkz. İnsan, 76/2.

¹⁵¹ Târık, 86/5-7; Bkz. Nisa, 4/1.

Bu ayetlerde ana karnındaki canlıya suret verenin Allah olduğundan bahsediliyor. Çünkü O, yarattığı varlıklara en güzel şekilde sûret vermektedir. Allah bugünkü dünya nüfusuyla yaklaşık yedi buçuk milyar insanı yaratmış, bunları hem insan olarak birbirine benzetmiş hem de ayrı ayrı şahsiyetler, sûretler vererek benzetmemiş; birbirinden ayırmıştır. Bu kadar çeşit sadece insanlar için değil, diğer varlıklar için de geçerlidir. Yine milyarlarca insanın parmak izlerinin farklı oluşu da mükemmel olan, yaratma fiilinde devamlı olan el- Musavvir olan (şekil veren) Rabbimizdir.¹⁵³ Eğer tüm insanlar aynı olsaydı, anne babamızı, iş arkadaşlarımızı, kardeşlerimizi nasıl ayırt edebilecek; suçluları nasıl ayırt edebilecektik? Buna benzer pek çok problem yaşardık velhasıl.

Kur'anı-ı Kerim'de mahlûkattan sadece insanın yaratılış safhaları açıkça anlatılmıştır ki; insan kendi yaratılışını bilip, öğrenmekle kalmayıp, hem fazla kibire kapılmayarak Rabbine nankörlük etmesin, hem de layıkıyla Yaradan'ına layıkıyla şükredip kullukta bulunsun. Zira akıl nimetine fazlaca güven duyulması, kişinin yoldan çıkmasına da sebep olabilir.

Hz. Ali'nin dediği gibi, başlangıcı kokuşmuş bir su, sonu iğrenç bir pislik (leş) olduğu, üstelik hayat boyu içinde pislik taşıdığı halde Âdemoğlu ne diye kendisiyle övünür? İnsanın basit ve hakir bir atık sudan yaratılması, diğer bir yönüyle Allah'ın muhteşem kudretine işaret eder.

İnsan vücudu incelendiğinde dünyada bulunan doksan iki elementten on dokuz tanesinin insanın hücrelerinde olduğu görülmüştür. Bu elementler şunlardır: karbon, oksijen, azot, hidrojen kükürt, fosfor, demir, kalsiyum, magnezyum, sodyum, selenyum, potasyum, klor, bakır, manganez, kobal, nikel, iyot ve bromdur. Yaratma kudreti yalnızca Allah'a mahsustur. İnsan fiziki olarak yapılabilse bile mesela et, kemik ve diğer öğeler bir araya getirilebilse de ruh üflenmediği için canlanamaz.

Allah'ın rûhu yaratmasındaki mucizesine gelince, Allahü Tealâ, şöyle buyurmaktadır:

¹⁵² Âl-i İmran, 3/6.

¹⁵³ Altıntaş, Ramazan, *İslam Düşüncesinde Tevhid ve Estetik İlişkisi*, Pınar Yay. İstanbul, 2002, s. 138.

“Bir de sana ‘ruh’ hakkında sorarlar. De ki: ‘ ‘Ruh Rabbimin emrindendir, O’nun bileceği işlerdendir. Size sadece az bir ilim verilmiştir.”¹⁵⁴.

Gerçekten ruh, insanlar tarafından bilinmeyen bir yaratıktır. Hakikatini yalnız Allah Teâla bilir. Bu, Allah’ın varlığına delâlet eden en büyük delillerden olup, Allah’ın varlığını ve tabiatüstü her şeyi inkâr eden inançsız materyalistlerin zuhuruna kırıcı bir darbe vuran, kesin bir huccettir. Çünkü ruh, mevcut olan, fakat görünmeyen ve bilinmeyen bir şeydir. İnsan aklı kendisine çok yakın olan bir yaratığı idrak etmekten acizdir. Böylece bu husus insanın, yaratıcısının hakikatini idrak etmediğine haydi haydi delâlet etmektedir.¹⁵⁵ Yaratma kudreti yalnızca Allah’a mahsustur. İnsan fiziki olarak yapılabilsen bile mesela et, kemik ve diğer ögeler bir araya getirilebilse de ruh üflenmediği için canlanamaz

Kemalpaşazâde ise “Sonra onu tesviye edip, içine ruhundan üfledi”¹⁵⁶ ayetini işaret ederek ‘Hz. Adem’e üflenene ruhun Hz. Muhammed’in (a.s.) ruhundan olduğunu belirtir. O’na göre burada Allah’ın ruhundan demek suretiyle, bu ruhu kendisine izafe etmesi, onu şereflendirmek ve yüceliğini göstermek içindir. Yoksa ‘Allah’ın kendisine ait bir ruhu var ve bu ruha Adem de sahiptir ‘şeklinde yorumlamak doğru değildir. Hz. Peygamber’in, ‘ ‘ruhların babası’”(ebu’l-ervah), Hz. Adem’in de ‘şahısların babası’”(ebu’l-eşhas) olduğunu kaydeder. Muhammedî ruh kendisinde taalluk eden ilk varlıktır. Bu ruh küllî olup, bizim ruhlarımız da onun cüz’ileridir.¹⁵⁷

Bize beyin aracılığı ile birtakım hareketleri yaptıran, bizi düşündüren, görmemizi sağlayan, işittiren ‘ ‘ruh ‘ ‘tur. Bu noktada beynin ötesinde bir ‘ ‘hâdisenin ‘ ‘varlığını kabul etmek, ilmen zarurîdir. Ancak ruhun ne olduğunu hiçbir zaman bilemeyeceğiz. Mademki düşünce âletimiz beyindir, beynin kendi kendisini düşünmesi asla mümkün olamayacaktır. Esasen hiçbir organın fonksiyonu, bizzat kendi kendisine işlemez. Mesela göz kendisini göremez, kulak kendisini işitmez, dil kendi tadını alamaz.

¹⁵⁴ İsra, 17/85.

¹⁵⁵ et-Tileydî, Abdullah İbn Abdulkadir, *Delâilu’t-Tevhid*, Daru İbni Hazm, Beyrut, 1420/1999, s. 35-38, 175.

¹⁵⁶ Secde, 32/9.

¹⁵⁷ Alper, *age*, s. 116.

Duygular ve hareketler beynin eseridir, beyin onların müessiri durumundadır. Beyin de ruhun eseri olmakla; ruh, beyin üzerinde müessir durumdadır. O da Yaratıcısının emri olması itibarıyla bir ‘‘eser’’ dir. Böylece bütün eserler zinciri, sonunda tek bir MÜESSİR’e yani ALLAH’a dayanmakta, O’nun varlığı ve birliği içinde eriyip gitmektedir.¹⁵⁸

Açıkça anlaşılacağı üzere, Allah öncelikle, yaratılışının temel maddesi toprak olan insana, anne karnında daha henüz bir sıvı iken önce ruhun üflendiği ve daha sonra işitme, görme ve idrak gibi uzuvların sonradan verildiğine işaret etmektedir ki, Kur’an’ın antropoloji anlayışını ortaya koyması bakımından son derece önemlidir:

*“Ey insanlar! Şüphesiz sizi bir erkek ile bir dişiden yarattık, tanışasınız diye sizi kavim ve kabilelere ayırdık, Allah katında en değerli olanınız O’na itaatsizlikten en fazla sakınanınızdır. Allah her şeyi hakkıyla bilmektedir, her şeyden haberdardır.”*¹⁵⁹

Allah Teâlâ, Hz. Âdem’in zürriyyetini yaratmış, onlara akıl vererek hitab etmiş, emir ve yasaklarda bulunmuştur. Kullar da O’nun Rabbi olduğunu ikrar etmişlerdir.¹⁶⁰

Nasıl bir yerdir ki ana rahmi, cenin incecik bir ip gibi bağ ile oraya bağlanıyor da sonra bütün gıdasını bu ip sayesinde temin ediyor ve annenin bütün uzuvları ile temas kurabiliyor. Yüce Yaratıcı (c.c.) ceninin olduğu yeri o kadar muntazam düzenlemiş ki, yavrunun gelişmesi için lüzumlu olan hiçbir şeyi orada eksik bırakmamış.¹⁶¹ Ayrıca anneden yavruya ne asit geçişi, ne de eziyet verecek zararlı gıdaların geçişine izin verilmemiştir.

Bize göre bu düzen ve mükemmellik, basit ve küçük bir ayrıntı gözükse de tefekkür sonucu bizi kudret sahibi olan Cenab-ı Hakk’a götürecektir. Zaten bunu açıklayan Kur’an ve biyoloji ilmi de bunu destekler mahiyettedir:

¹⁵⁸ Songar, Ayhan, *Çeşitleme*, Güryay Matbaası, İstanbul, 1981, s. 73-74.

¹⁵⁹ Hucurat, 49/13.

¹⁶⁰ Aliyyü’l-Kârî, *Fıkh-ı Ekber Şerhi*, Terc.Yunus Vehbi Yavuz, Çağrı Yay., İstanbul, 1992,s.93.

¹⁶¹ Nevfel, age, I/110.

*“Bir şey dilediği zaman, O’nun emri sadece ona ‘Ol’ demektir. O da oluverir.”*¹⁶²

Sonuç olarak Rabbimiz bizleri en güzel şekilde yaratıp, ete kemiğe büründürdü; sonra da ruhundan üfledi ki; bu konuda hata ve noksanlık arayan şüphesiz yanılır ve çabası boşa gider. Nitekim şu ayet-i kerime doğrular niteliktedir:

*“O, size (ayrı ayrı) şekil verdi, hem de şekillerinizi güzel yaptı. Dönüş ancak O’nadır.”*¹⁶³

Bu uyarıcı ve ibret verici olağanüstü yaratılışımıza rağmen, Yüce Yaradan’ımızı kibir ve inatla inkâr edenleri Kur’an-ı Kerim şöyle niteler: *“Sağırılar, dilsizler, körlerdir ki; anlamazlar, doğru yola dönmezler.”*¹⁶⁴ Cenab-ı Allah’a ortak koşup, nimetlere tesadüf gözüyle bakmak, bilhassa insanın kendini görmemesi, sonunu düşünememesi gibi bir gafillîğe sürükler ki bu inkâr da insanı elim bir azaba maruz bırakır.

2.3.Gözdeki Hikmetler

Vücudumuzun beş temel duyu organlarımızdan belki en önemlisi, görme duyusunun merkezi: Göz (ophthalmos). Burnun her iki yanında, önde göz kapakları ile örtülmüş, kemik boşlukları olan göz çukurları bulunur. Gözyuvası, görme siniri, göz kapakları, göz kasları, göz sinirleri, gözyaşı bezi, gözyaşı yolları, göz atardamarı ve göz toplardamarı bölümlerini kapsar. İçinde görme sinirlerinin uçlarından teşekkül eden 130 milyon ışık alıcı proses olup, en kuvvetli bir temizleyici olan gözyaşı sıvısı vardır. İçerisinde sıvı olmasının da gözde kuruluşu önlemesi ve mikroplara karşı direnç sağlaması gibi pek çok hikmetleri vardır. Hareketleri irade dışı olup, gözü her türlü toz ve yabancı zararlı zerreciklerden ve fazla ışığa karşı gözü koruyan; gerektiğinde açılıp kapanan göz kapakları, gözü dinlendirmeye, tehlikelerden korumaya, harama bakmaya da perde görevi üstlenir. İşte bu durumda kendisini koruyan ve temizleyen bir cihaz ile çevrilmiş oluyor göz.¹⁶⁵ Gözümüzdeki mercek (göz billuru), cismin görüntüsünü ağ tabakaya (retina) düşürür. Merceğe

¹⁶² Yasin, 36/82.

¹⁶³ Teğâbün, 64/3; İnfitâr, 82/7-8; Tâhâ, 16/50

¹⁶⁴ Bakara, 2/18.

¹⁶⁵ Nevfel, age, s.121.

bağlı olan kas, cismin uzaklığına göre, otomatik olarak merceği ve dolayısıyla odak noktasını ayarlar. Ağ tabaka dokuz ayrı kattan oluşur ki bunların tümü ince bir kağıttan daha kalın değildir. Beyne varan milyonlarca nöron ve sinir vasıtasıyla teşkil ettiği bu yepyeni düzen ile eşyayı doğru olarak görmemizi sağlamıştır.¹⁶⁶ Gözümüz dalga boyu 700 milimikron ile 400 milimikron arasındaki ışık dalgalarını, yani kırmızıdan başlayarak, mora kadar olan tüm renkleri görebilmektedir. Gözün görme fonksiyonu sayesinde gözlük, büyüteç, mikroskop, teleskop, spektroskop gibi aletler de geliştirilmiştir. Gözle görülemeyen mikrop, virüs, bakteri, küçük madde ve canlılar mikroskopla incelenir. Bir insan çıplak gözle ancak bir milimetrenin beşte birini görür. Mikroskopla bakılınca bir milimetrenin beş binde biri görülür.

Gözün vazifesi; ışıkları, renkleri, şekilleri, miktarları, hareket ve sükunu, güzel ve çirkini hülâsa görülmek şanından olan her şeyi, göz merceğindeki ince sinirler vasıtasıyla veya Cenab-ı Hakk'ın göze verdiği görmek kuvvetiyle görmek, görülen şeyleri dimağa aynen intikal ettirmektir.¹⁶⁷ Üstelik görme sinirleri bizim irade dışımızda görevini yapar. Her uzvumuzu harekete geçiren ve durduran iki ayrı sinir sistemimiz vardır. Bunlardan birisinin durması veya vazifesini yapamaz hale gelmesi demek, bütün vücudun çalışamaz duruma düşmesi demektir. İşte o zaman midenin çalışması aksar, böbrekler istenilen vazifeyi yapamaz, işitme organı sağırlaşır, gözler görmez hale gelir. Böylelikle bütün vücut anormal olur ve ölüme doğru gidilir.¹⁶⁸

Gözün sağlığını kaybetmesi sonucunda, gerek göz içinde gerek göz çevresinde pek çok hastalık mevcuttur, hal böyle iken; gökyüzü, deniz, çiçekler, sevdiklerimiz ve daha tüm güzellikleri dünyada bize gösteren Rabbimize ne kadar şükretsek azdır. Ayrıca belirli büyüklükte ve belirli mesafede olan varlıkları görebilmemiz de bizim menfaatimizdir elbette. Zira gaibî varlıklar ve mikroorganizmaların görünmemesi beden ve ruh sağlığımız için de faydalıdır.

¹⁶⁶ Morisson, *age*, s. 63.

¹⁶⁷ Aydın, Ali Arslan, *age*, s.91.

¹⁶⁸ Cisir, Nedim, *İlim Felsefe ve Kur'an ışığında İman*, Çağ Yay., İstanbul, 1974, II/311.

*“Allah sizi analarınızın karınlarından hiçbir şey bilmez olarak çıkardı. Size kulaklar, gözler ve gönüller verdi, belki siz şükredersiniz.”*¹⁶⁹

Gözümüzün çift yaratılmış olmasının hikmeti de şöyledir: Bir cisme bakarken gördüğümüz demet demet ışıklar, çok az bir nüans farkıyla algılanırlar. Sebebiyse sağ göz cismin en sağını, sol göz de cismin en sol noktasını görmektedir. İşte iki organın ayrı ayrı edindikleri mesajlar insan kafasında bütünleştirilip tek sonuca ulaşır.

Allah’ın gözümüze bahsettiği stereoskopik görme özelliği sayesinde, cisimlerin uzaklıklarını ve hacimlerini tahmin ederek belirleyebiliriz.¹⁷⁰

*“O, sizin için kulakları, gözleri ve gönülleri inşa edendir; ne az şükrediyorsunuz.”*¹⁷¹

Ayrıca insan, en önemli duyusu olan görme duyusunu kullanırken, ne çok küçük cisimleri, ne de çok uzaktakileri optik bir aletin yardımı olmadan seçememektedir. Çıplak gözle de insan uzaklıkları ve de boyutları tam olarak ölçemez. Dalgalanmaların ölçülmelerine gelince göz burada da oldukça kısıtlı bir özelliğe sahiptir. Giriştiği uzun araştırmalardan sonra, hiçbir talebesinin bile bu kadar kusuru olan bir optik alet meydana getiremeyeceğini söyleyen Helmholtz, sözlerine devam ederek ‘bu ufak uzvun yeteneklerini inkâr etmemekle beraber, bir optik alette bulunabilecek olanlara ilaveten kendine özgü diğer kusurları onda görebiliriz’ demiştir.¹⁷² Her uzvumuz bizim için ne kadar elzem ve mükemmel yaratılmışsa da yine de kısıtlı olup, her istediğimize takdir ve hikmet ölçüsünde sınır konmuştur. Şüphesiz Yüce Allah, alîm ve hakîmdir.

Her bir canlının vücut yapısına ve türüne verilen göz, o canlı ile çevre arasındaki bütün ilişkilere göre yaratılmıştır şüphesiz. Mesela bal arısının gözlerinde güneşin günlük ve yıllık hareketleri, çiçeklerin renkleri, polarizasyon düzlemi, petek gözlerdeki her bir alıcı hücreye isabet eden fotonların enerji seviyesi, sinir akımı, ön

¹⁶⁹ Nahl, 16/78.

¹⁷⁰ Saraç, İhsan, *Evrenin Sırları ve İnsan*, Ahid Yay., Gaziantep, 2007, s. 164-165.

¹⁷¹ Mü’minûn, 23/78; Bkz. Secde, 32/9; Mülk, 67/23

¹⁷² Rusk, Rogers, D. *Allah’ın kudreti atomlar-yıldızlar-insanlar*, Terc. Osman Batu Giray, Hikmet Yay., İstanbul, 1982, s. 29.

bacaklarındaki göz temizleme aygıtı gibi akla gelebilecek her şeyin en ince ayrıntısıyla dikkate alındığını görüyoruz.

Bilim yakın bir zamanda bunu açıklamasına karşın, Kur'an-ı Kerim bunu bin dört yüz yıl önce açıklamıştı. İşte bu mükemmel organımız, her şeyin tek yaratıcısı Allah'ın varlığına ve birliğine delil olması bakımından tek başına bile yeterli aslında. Her organımız gibi göz nimetini, hem görme fonksiyonu açısından hem de yüze orantılı ve makul bir ölçü ile yaratan Allah Teâlâ'dır.

2.4. Saç ve Sakaldaki Hikmetler

Başın üst ve arka kısmındaki kıllara saç (capillum) denilir ki, vücudun diğer kısımlarında çıkan kıllar belirli bir uzunlukta kalmasına rağmen, saçlar hiç kesilmediği takdirde yaşlı bir kimsenin saçının olsa olsa on metreyi geçebileceği hesaplanmıştır. Kafatasını ısıya-soğuğa karşı koruyan saçlar, yaklaşık yüz bin civarında kıldan meydana gelir. Deriden yatık olarak çıkarlar ve hormonal etki altındadırlar. Kök kısmında saçı heyecan, soğuk gibi durumlarda dikleştiren kaslar bulunur. Saçların kesitleri daire biçimi veya yassı olabilir. Daire kesitli saçlar düz ve uzun, yassı kesitlilerse kıvrıktır. Sarışın saçlar, koyu saçlardan daha yumuşak ve incedir.

Saçların renk ve şekli, ırklara ve yaş durumuna göre değişir. Deri, göz ve kıllarında doğuştan boya maddesi bulunmayan Albinoların (Akşınların) saçları beyazdır. Her yaş grubunda farklı büyüme hızı görülmekteyse de, saçın büyüme hızı günde ortalama 3 mm ile 4 mm'dir.¹⁷³ Yine saçlar, yuvarlak kesitli (uzun, düz, parlak), oval kesitli (dalgalı) ve yassı kesitli (kıvrık) olur.¹⁷⁴ Sakal ve bıyık terminal kılardan sayılır. İnsanların tek tip yaratılmamış olması; her yaş grubuna her farklı sîmaya, cilde ve yapıya göre farklı saç yaratılmış olması Bârî olan Allah'ın yüceliğini gösteren alâmetlerdendir.

Cildimizdeki delikler hava almaya, yani teneffüse yardımcı oldukları gibi, kıl hücrelerinin mahareti de küçümsenemez. Yediklerimiz ve içtiklerimiz nasıl oluyor da

¹⁷³ Eker, Aytaç; Devrim, Fevzi, vd. *saç mad., Yeni Rehber ans.*, İhlas Holding Yay., İstanbul, 1994, XVII/157.

¹⁷⁴ Acar, Özcan; Akbaş, Ali, vd. *saç mad. Yeni Türk ans.*, Ötüken Yay., İstanbul, 1985, IX/3320.

kıl haline dönüşebiliyor acaba? Sonra neden saç ve sakallar uzarken, kaş ve kirpiklerimiz uzamıyor?

Vücudumuzun her hücresi görevini layıkıyla yerine getiren askerler gibidir. Vücudumuzdan çıkan saç, sakal, tırnak, idrar ve dışkıları, aslında vücudumuzda zamanla biriken toksit maddelerin atılıp, vücudumuzun temizlenmesine sebep olmaktadır. Saç ve sakal kılları uzun bırakılabileceği gibi kısaltılabilir de. Böylece insan kendini nasıl daha güzel hissediyorsa şer'i ölçüler dahilinde saçına ve sakalına dilediği uzunluğu verebilir. Saç ve tırnaklarımız uzar ve zaman zaman kısaltılması gerekir. Kısaltırken acı duymayız. Şayet acı duysaydık saç ve sakalı ya kendi haline bırakmamız gerekirdi ki bu durumda görünümümüz oldukça çirkinleşirdi ya da her defasında acı içerisinde kısaltırdık.

Sonra, vücudumuzun pek çok yerinde kıl varken, zararlı olabilecek yerlerde kıl çıkmaz. Örneğin gözlerimizde kıl bitse göremez, ağızımızda bitse yiyecek ve içecekleri yutamaz, el ve ayağımızda bitse bazı işleri yapamaz, dokunma duyusundan mahrum olurduk. Bu bölgelerde de kıl bitebilirdi. Ancak Allah (c.c.) insanın maslahatını gözetmiştir.

Fizyolojik olarak saçımızın üç evreden geçmesi, aslında insan ömrüne de benzer.¹⁷⁵ Yaşam boyunca bu evreler biz farkında bile olmadan devam eder gider. Oysa hayvanlarda özellikle ilkbahar ve sonbahar dönemlerinde bariz olarak bir anda dalga halinde etkinlik gösterdiğinden, vücutları belirgin şekilde ortaya çıkmaktadır. Yazın kıştakinden, geceleyin de gündüzden; kadınların saçlarının erkeklerden daha hızlı uzamasında da pek çok hikmetler vardır şüphesiz. Hem de saç temizliği ve bakımı da kişiliğimiz hakkında ipucu verebilir. Mesela saçların canlılığı, tüm organizmanın, özellikle de derinin canlılığına bağlıdır.

Erkeğin yüzü, kadın yüzünden farklı görünsün, yaşlanınca yüzünde oluşan çukurları kapatsın diye sakalla süslenmiştir. Kadının yüzü ise karşı cinse hoş

¹⁷⁵ 1.Anajen evre(büyüyüp yenilenme evresi), 2. Katajen evre(geçiş evresi), 3.Telojen evre(dinlenme dönemi; saç ölür ve dökülüp düşer). Bkz. *Büyük Larousse ans.*, Gelişim Yay., 1986., İstanbul, XVI/10019.

görünecek bir bir biçimde tüysüzdür. İşte bu hoş görünme ile insan nesli devam eder.¹⁷⁶

Saçların erken yaşta beyazlaması, genellikle genetik yapıya göre gerçekleşir. Saçın içindeki ‘pigment’ adı verilen boya maddesinin kıl kılıflarında yapılmaması sonucu oluşur. Beyazlanma çağının değişik oluşunda, bazı hastalıkların etkisi vardır.¹⁷⁷ Saçların beyazlamasının, sadece biyolojik değişim olarak düşünmemek, bunun hikmetini de elbette düşünmek gerekir. Şöyle ki, insanın saçına ak düşmesinden itibaren, yaşının ilerlediğinin farkına varması ve ölüme her geçen gün daha yaklaşıyor olması gerçeğini de bir bakıma sergiler.

Arapça karşılığı “lihye” olan sakal (barba) da ergenlik dönemine gelen erkeklerin çene, yanak ve yüzün alt kısmında çıkar ve aynı saç gibi belirli periyodik dilimlerde bakım ve temizlik gerektirir. Tarih boyunca çeşitli toplumlarda sakal bırakma, kesme veya şekillendirme uygulamalarına dinî, millî ve örfî anlam yüklenmiştir. Mesela Yahudilerin sakalı usturayla kesmeleri haram olup, kısmen kısaltabilirken, Batı Hristiyanlarında ve Budistlerde tıraşlı yüz makbuldür. Doğu Hristiyanlarında, Hindu ve Sihler’de ise sakalın kendi halinde bırakılması uygun görülür.

Kur’an-ı Kerim’e gelince sakal kelimesi bir yerde geçmekle birlikte¹⁷⁸, sakal bırakmanın hükmü ise Hz. Peygamber’in uygulamaları ile bize ulaşır. Buradaki esas temizlik, estetik, görünüm, cinsiyet ve Müslüman kimliğinin korunmasıdır ki toplumda şahsî tercih olarak karşımıza çıkmaktadır.¹⁷⁹

2.5.Ağız ve Dilin Yapısındaki Hikmetler

Dil (lingua), vücudumuzda günlük ihtiyaçlarımıza rahatlıkla cevap veren tat alma duyumuz olup, en pratik organımızdır. Tat alma, dilimizin üzerinde ‘epitelyum’ denen kaygan dokulardan oluşan hücreler grubunun, beynin ilgili merkezi ile ilişki kurması sonucunda gerçekleşir. Dilin uç kısmında bulunan ve sayılarının 9000 civarında olduğu tesbit edilen bu hücrelerin her birinin, birkaç

¹⁷⁶ Gazzali, *Yaratılış Hikmetleri*, çev. Mehmet Akıncı, Nefes Yay., İstanbul, 2016. s. 46-54.

¹⁷⁷ Oktay, S., *saç mad.*, *Türk ans.*, Milli Eğitim Basımevi, Ankara, 1980, XXVIII/3.

¹⁷⁸ Tâhâ, 20/94.

¹⁷⁹ Yalçın, İsmail, “Sakal mad.”, *İslam ans.*, TDV Yay., Ankara, 2009, XXXVI/1.

sinirle beyindeki tat alma merkezinin farklı farklı bölgelerine uzandığı, ancak bu sinirlerin sayılarını tesbite henüz bilimin uzanamadığı itiraf edilmektedir.¹⁸⁰ Yenilen ve içilen gıdalar, dimağa ufak delikler sayesinde gönderilerek, birbirinden farklı yüzlerce tat algılanabilir. Tat ve koku duyuları, yenilmesi zevkli ve besleyici yiyecekler ile hoşla gitmeyen ve hatta öldürücü olan besinler arasında ayırım yapmamıza da olanak sağlar. Bu duyuyu önemli kılan şey, kişinin bu duyu sayesinde besinleri zevkine ve çoğu kez vücut dokularının özgül maddelere olan metabolik gereksinimine göre seçmesine olanak sağlamasıdır. Sayısal verilere göre acı tada olan duyarlılığının diğerlerine oranla daha yüksek olması, besinlerdeki çok sayıda tehlikeli zehire karşı koruma işlevini yapar.

Dilin kemiksiz olması harfleri çıkarmak ve lokmayı yutmak içindir. Dil eğer olmasaydı insan anlamsız sesler çıkaracak, kendini ifade edemeyecekti. Ağzımızda bulunan; dil, damak, dişler, ağız boşluğu ve boğaz bölümleri sayesinde konuşabiliyoruz. Ağız boşluğundan sadece sesli harfler çıktığı için, sessiz harflere olan ihtiyacımıza da dil yardımıyla ulaşırız. Yeme ve içme ihtiyaçlarımıza gelince, yiyecekler dişler tarafından yeteri kadar öğütülmüş, yutulacak kıvama gelmişse refleks olarak, dil tıpkı bir kürek vazifesi yaparak parçalanmış yiyecekleri boğaza yollayacaktır artık. Dilin yassı şeklinde olup, her tarafa hareket edebiliyor olması, gerektiğinde isteğimizle, gerektiğinde de refleks olarak işlev kazandırmıştır ona. Biz çiğneme işlemi için ne saat tutarız, ne sayı sayarız; akıllı bir sistem tarafından, kendiliğinden nefes borusu kapanıp, yemek borusu açılarak, yiyecekler mideye hazmedilmek üzere yollanır. Tükürük bezlerinden gelen ifrazat, ağzımızdaki lokmalara karışarak hazmı kolaylaştırır. Böylece mide ve bağırsak gibi dil de hazım organı diye isimlendirilebilir. Ayrıca dil kıvrılarak, dişler arasında kalan yiyecek kırıntılarını da çıkarma vazifesi görür. Ağız ve dil bu kadar mükemmel bir yapıya sahipken, dil dudaksız, dudak ta dilsiz pek bir işe yaramaz.

Bazı hayvanlarda, avlanma (mesela kurbağa, kertenkele) duyu organı olarak, yalanmaya ve temizlenmeye, insanlardaki gibi de emme hareketine, çiğneme ve yutmaya yarar dil. Bir besin ağza alındığında sinyaller hemen beyne gönderilerek, besinlerin çiğnenmesi ve yutulması için tükürük salgılanmasını ve denetlenmesini

¹⁸⁰ Öztoprak, M. Siraceddin, *Tefsir Sohbetlerim*, Beyan Yay., İstanbul, 2014, s. 342.

sağlar. Beyinle birlikte vücut da alınan gıdalara uyum sağlar.¹⁸¹ Eğer bu sıvı her durumda görünse ve ağızdan dışarı taşsa ağız oldukça çirkin görünürdü. Besinleri ıslatmak için yaratılan bu sıvı ağızda yiyecek olmadığında kaybolur, sadece boğazı, küçük dili ve ağız ıslatacak kadar bir nem kalır. Zira ağız kuruluğu konuşmaya engel olur ve çeşitli hastalıklara sebep olur. Sonra bu tat alma duyusuyla yiyeceklerin sıcaklık ve soğukluk derecelerini ayarlar.¹⁸² Hem de dilimiz, farklı tatları uzun zaman hafızasına alarak, hangi yiyeceğin hangi lezzette olduğunu çabucak hatırlar. Kâinatta her şeyi belirli bir ölçü ile yaratan Allah, ağızımızın içindeki konuşma, yemek yeme, uyuma gibi gündelik ihtiyaçlara göre nem seviyesini dengeli tutma kudretini gösterendir. Çünkü Allah'ı zikreden de inkâr eden de, Kur'an okuyan da dildir. İnsanoğlu düşüncelerini, hatta gösteriş ve riya için söylediği o sözü ve yalanı bile Allah'ın verdiği o dil ve dudak ile söylüyor; konuşmasında, yemesinde, içmesinde, nefes almasında onlardan yardım görüyor. O halde onları hayırlı şeylere açmak, zararlı şeylere, yakışık olmayan çirkin ve hoş olmayan sözlere kapamak gerekmez mi? Onları yaratan ve her an gözetip duran Allah (c.c.) onları, onlarla yapılanı ve onlara girip çıkan şeyleri bilmez olur mu? İmanın zirvesi Hakk'ı anlatmak, tavsiye etmek ve öğretmek ise bu da bedenimizi bu yola sevk etmekle olur.

*“Biz ona iki göz, bir dil, iki dudak bahşetmedik mi; iki apaçık yolu göstermedik mi?”*¹⁸³

Ayette geçen ‘iki doğru yolu gösterdik’ tabirine gelince; gerçekten doğumla birlikte ana memesinin sütle dolmaya başlaması ve yavrunun doğar doğmaz ilâhî bir ilham ile o pınarlara yönelmesi ve emmeyi bilmesi, bir nimet olmak itibariyle hakikaten Rabbânî bir lütuf olarak sayılmaya fazlasıyla layıktır. Çocuğun hayata tutunması demek olan bu emmenin de ancak dil ve dudaklarla düşünüldüğünde, bu yorumun da çok isabetli olduğu anlaşılır. Ancak bu ayetten önce ve sonra zikredilenler, insanın sorumluluğuyla ilgili daha geniş ve daha yüksek bir mananın kastedildiği daha kuvvetli görülmektedir. Yani bu iki yol; hayır ve şerdir.¹⁸⁴

¹⁸¹ Hall, John E., *Tıbbi Fizyoloji*, Nobel Tıp Kitabevleri Yay., İstanbul, 2013, s. 648.

¹⁸² Gazali, *Yaratılış hikmetleri*, s. 47.

¹⁸³ Beled, 90/9-10.

¹⁸⁴ Öztoprak, *age*, s. 342-344.

Ağız yoluyla ise vücuda alınan yiyecekler midede sindirilip besinlerin özü, sert maddeler ulaşp da zarar vermesin diye adeta filtre görevi gören ince damarlardan karaciğere iletilir. Karaciğere iletilen besinler burada kana dönüştürölür ve kan akışına uygun kanallardan tüm vücuda yayılır. Damarlardaki kanla birlikte her organın ihtiyaç duyduğu besin o organa iletilir. Daha sonra besin değeri olmayan atıklar bir yerde toplanarak vücuda yayılıp, hastalığa sebep olması engellenir ve daha sonra dışarı atılır.¹⁸⁵ Lüzumsuz hiçbir organ yaratılmamış, Cenab-ı Allah her yarattığı varlığı bir amaç üzere inşa etmiştir.

Birçok mikrop ve haşerenin vücudumuza girmesini engelleyen ağız sıvısı ve dudaklar, yemek yenirken görüntüyü de gizleyip, diş etlerini ve dişleri perdeler. Dilde görölen renk değışikliğı ve başlıca hastalıklar, çeşitli nedenlere bağılı vücuttaki hastalıkların da habercisidir aslında. Pek çok hekim ağız muayenesi sonunda behçet, çölyak vb. hastalıkların belirtilerini bulmuştur. Ayrıca yüze de bir estetik katar ağızımız şüphesiz. Ağızımızın çevresinde çiğneme ve mimik kasları mevcuttur. Bu kaslar sayesinde hiçbir düğmeye basmadan, otomatik ayarlayan bu kaslar yiyeceklerin yumuşak ya da sert olmasına göre lüzumlu sinirler vasıtasıyla çiğneme işlemini yapıverecektir. Mimikleri sağlayan kaslar da anlaşılmamız, duygularımızı ifade etmemiz için çalışmaktadırlar, hem de hiç haberimiz olmadan. Kısacası hem konuşma, hem beslenme, hem de burnumuzdan aldığımız oksijen yakıldıktan sonra karbondioksiti çıkarmak gibi hayati fonksiyonlara aracılık eder ağızımız.

Ayrıca her ağız, dil ve dişlerin birbirine benzememesi, seslerin farklı oluşu da birbirimizi kolayca tanımamıza sebep olur ki, bu mükemmel mekanizmayı sadece Kudret sahibi olan Allah Teâla yaratabilir.

Yukarıda anlatılan bilgiler ışığında Allah, insanın tüm organlarına bir ölçü koymuş, hepsini olması gereken en uygun yerde ve en güzel boyutlarda yaratıp, onlara ayrı ayrı görevler vermiştir. Ağız ve dil bölgesinde oluşan lizyonlar, pek çok hastalığa sebep olmaktadır. Eşsiz bir uyum içinde çalışan bu uzvumuz için, her insanın Yüce Mevlâ'mıza hamdetmesi gerekir.

¹⁸⁵ Gazzali, Yaratılış hikmetleri, s. 55.

2.6.Dişlerin Yapısındaki Hikmetler

Dişlerin teşekkülü de Allah'ın varlığına delil sayılabilecek niteliktedir. Ağzın ön tarafındaki kesici dişler, katı yiyecekleri ısırır, ufalar; bunların yanında köpek dişleri ve azı dişleri yer alır ki, yiyecekleri parçalayıp öğütürük boğazdan aşağıya yollar. Diş hekimliği ile uğraşan meslek erbabı, diş yaparken dişlerin ağız içindeki sırasını bozup, farklı bir dizayn getirmek istemişler, aynı vazifeyi yerine getirecek bir şekil verememişler, Yüce Allah'ın azameti karşısında şaşırıp kalmışlardır. En güzel düzenin bu şekilde olduğuna kanaat getirip, ona göre takma diş yapmışlardır. Yeri, sırası ve şekli itibarıyla en ufaklık bir değışiklik yapamamışlardır.¹⁸⁶Ayrıca bebeklerin doğumdan belli bir süreye kadar dişlerinin olmamasının bir hikmeti de anne sütünü rahatça içebilmesidir. Bebeklerde dişlerin olmaması, onlara sevimlilik kazandırırken, aynı durum yetişkinlerde çirkin bir görüntüye sebep olmaktadır. Ayrıca de kesici olan köpek dişlerinin ağızımıza ve dilimize hiç zarar vermemesi de manidardır.

Ayrıntılı olarak incelersek; ağız boşluğunun dört bölümü vardır: alt dişler, üst dişler ve iki yan çeper. Diş, az ya da çok bükümlü bir çizgiyle birbirinden ayrılan iki bölümden oluşur. Ağız boşluğunda görülen taç parçası (kuron); çene kemiklerinin diş çukurları içinde gömülü diş kökü. İnsan yaşamı boyunca, süreksiz (süt dişleri) ve sürekli (kalıcı) dişler. Diş destekleyen bütün dokulara birden, dişin destek dokusu (paradont) adı verilir. Bu sayılan bölümlerin hepsi öncelikle diş, esas olarak da insana hizmet etmektedirler. Bu görevler sırayla; diş, diş çukuruna bağı tutmak, çiğneme esnasında olabilecek çeşitli darbelerin şiddetini azaltmak, dişlerin köklerini sıkıca içine alarak çukurlarda muhafaza etmek ve yüzeysel örtücü bir doku olan dişeti de öteki destek dokuların korunmasını sağlamaktadır.¹⁸⁷Alt ve üst dişlerin belli bir sayıya göre tertib edilmiş olması (3212---2123 üst dişler; 3212-----2123 de alt dişler), her iklime, coğrafi bölgeye ve genetik yaratılışa uygun yaratılan dişlerin, bazı kişilerde zaman içerisinde pek çok diş ve dişeti hastalıkları ortaya çıkmaktadır. Hem de ağız içi ve çevresinde görülen bazı bulgular, kanser, verem, vitamin eksikliği v.s. birtakım hastalıkların teşhisi için belirti sayılmaktadır.

¹⁸⁶ Nevfel, *age*, s. 112-113.

¹⁸⁷ Treysac, Pierre, *Diş mad., Sağlığımız ans.*, Gelişim Yay., İstanbul, 1978, II/515.

Neden dişler bir parça değil de ayrı ayrı yaratılmıştır. Böylece insan bazı dişlerini kaybetse diğerlerini kullanmaya devam eder. Dişler yararlı olmalarıyla birlikte ağız süsler. Dişler, diğer kemiklerden farklı olarak daha dayanıklı olmaları için çok daha sert yaratılmıştır. Çiğneme esnasında azı dişlerine daha fazla ihtiyaç duyulduğundan, azı dişleri daha iri ve diğer dişlerden daha fazladır. Zîra, çiğnemek sindirimin ilk halkasını oluşturur. Ön orta kesici dişler ve köpek dişleri besin maddelerini keserken kullanılır. Bu nedenle kökleri daha sağlam ve üstleri daha keskin yaratılmıştır. Sonra bu dişlerin ağza kattığı güzellik daha bir başkadır. Bu nedenle renkleri daha beyaz, uzunlukları eşit, sanki ipe dizilen inci taneleri gibi dizilişleri düzgündür.¹⁸⁸

Sadece insan değil, hayvanlar âlemine baktığımızda, her hayvanın beslenme şekli ve vücut yapısına göre farklı diş yapısına sahip olduğunu görürüz. Et ile beslenen ve ot ile beslenen hayvanların ağız ve diş yapılarının farklı yaratıldıklarını kolayca farkedebiliriz. Sözgelimi fare ile köpek balığının; kaplan ile koyunun ağız ve diş yapısının farklı yaratıldığını idrak etmek, akıl sahipleri için hiç de zor değildir.

2.7.Kulağın Yapısındaki Hikmetler

Beş duyu organımızdan biri olan kulak (auris=otos), işitme ve denge organımız olup dış ortamdan gelen ses ve denge ile ilgili duyuları işitme ve denge merkezlerine iletir. Kulak üç bölüme ayrılır: Dış kulak, Orta kulak ve İç kulak. Bu üç ana bölüm de kendi aralarında on dokuz görev bölümüne ayrılır.

Dış kulak, dışardan bakıldığında girintili çıkıntılı bir yapıda görülen, kıkırdaktan oluşan kulağa gelecek sesleri toplayıp içeri ileten kulak kepçesidir. Orta kulak ise içinde bulunan dört kemiğin, dışardan gelen seslerin çarpmasıyla titreterek kulak zarının titreşimlerini, küçük pencereden iç kulağa ulaştırırlar. İç kulak da, şakak kemiği içinde bulunan dolambaçlı yollar ve oyuklara yerleşmiş duyu siniriciklerinden ibarettir.¹⁸⁹İşitmenin fizyolojisini ses dalgası, kulak zarı üstünde orta kulak kemikçikleri zinciriyle oval pencereye iletilen mekanik bir titreşim oluşturur. Oval pencereden dolambaç sıvılarına ulaştırılan bu titreşim, kendi üstünde 2,5 kez sarmal biçiminde kıvrılmış olan salyangozun duyu hücrelerini uyarır. Duyu

¹⁸⁸ Gazzali, *Yaratılış hikmetleri*, s. 47.

¹⁸⁹ Cisir, *age*, II/263.

hücrelerinin uyarılması, mekanik titreşimi bir sinir akımına çevirir. Sinir akımı, sinir lifleri aracılığıyla özel bir şifre biçiminde beynin şakak lobunun kabuk bölümü hücrelerini uyarır. Söz konusu hücrelerin görevi, gelen mesajı çözümleyip, kişinin anlamasını sağlamaktır.

İç kulağın fizyolojisi ise daha karmaşıktır. Dalızdaki¹⁹⁰ duyu hücrelerinin uyarılması, bir yandan baş hareketinin (yarım çember biçimi borular) hızlanması yoluyla olur; öte yandan da uzay içinde başın konumu konusunda fikir verir (kırbacık). Dolambaç, dengeyi sağlar ve görme işlevine yardımcı olur. Dalızdaki bir bozulma baş dönmesi yaratır.¹⁹¹

İşitme mucizesi olan kulak nasıl bir yapıda yaratılmıştır? İşitmenin dış kulak ile başlayıp, nerede bittiğinin sadece Allah tarafından bilinmesi, kulakta yüz bin işitme hücresinin bulunması kulak mucizelerinden birkaçıdır.¹⁹² İnsanın kulağında acı bir rutûbet bulunur. Böylece zararlı kurtlardan ve kulağa doğru hücum eden haşerelerden korunur. Kulak kıvrımlı bir şekilde yaratılmıştır. Böylece etrafındaki sesleri toplar ve bu sesler kulağımıza nasıl gelirse gelsin hepsinin bir ayarda anlaşılabilmesi için beyne iletir.¹⁹³ Hem de bu kadar sıralı çalışan mükemmel düzeneğin biz sadece estetik açıdan en güzelini; kulak kepçesini görebiliyoruz.

Kulakbilim yalnızca işitmeyi sağlamakla kalmayıp, bedenin dengesine de katkıda bulunan kusursuz duyu organı kulağın hastalıklarını inceler. Beyinle bağlantı yolları nedeniyle, işitme siniri birçok sinir sistemi hastalığında bozulur.

Tâhâ sûresinde Rabbimiz, Her varlığı yaratılış amaç ve hikmetine binaen, uygun niteliklerle donattığını¹⁹⁴ açıklar ki kulağa duymayı öğreten Allah'ın bize de kulluk etmeyi öğrettiği sonucunu çıkarabiliriz.

“Sizi, hiçbir şey bilmezken annelerinizin karnından çıkaran; şükredesiniz diye size kulaklar, gözler ve gönüller veren Allah'tır”.¹⁹⁵

¹⁹⁰ Bkz. Dalız: Kemik dolambaçta bulunan oval biçiminde bir boşluktur.

¹⁹¹ Treysac., *Kulak mad.*, age, II/442.

¹⁹² Nevfel, *age*, s. 121.

¹⁹³ Gazali, *Yaratılış hikmetleri*, s.48.

¹⁹⁴ Bkz. Tâhâ, 20/50.

¹⁹⁵ Nahl, 78/16; Mü'minun, 23/78; Yunus, 10/31; Secde, 32/9; Mülk, 67/23.

Görme duyusundan sonra en önemli duyumuz olan kulak ile genç bir insan, saniyede minimum on altı bin, maksimum yirmi bine kadar olan titreşimleri duyabilmektedir. Bu rakamların dışında kalan her türlü titreşimi biz duyamayız. Aslında kâinatta hareket eden her cisim bir ses çıkarır. Algılama ve işitme kabiliyeti diğer canlılarda daha farklı boyutlarda gelişmiştir. Her frekanstaki sesleri işitmek bizim için aslında bir nimettir.

Kulağımızın çift yaratılmasının da pek çok hikmeti vardır. Sağ kulak cisme yönelik yakın duruyorsa sol kulaktan önce duyacaktır. Sesin algılanması, yakınlık ve uzaklık nedeni ile ve farklı zamanlarda algılanacaktır. Böylece farklı farklı edindikleri mesajları kafasında bütünleştirip tek sonuca ulaşır.

Yaratanın kulağımıza bahsettiği stereofonik işitme ile sesin kaynağını, yerini ve uzaklığını tahmin edebiliyoruz¹⁹⁶. Bu durum hayatımıza büyük kolaylıklar sağlamaktadır.

İnsan kulağının bir parçası 4000 kadar yaydan (kavisten) meydana gelen bir cihazdır. Bu yaylar hem son derece ince ve karmaşık yapılı hem de hacim ve şekil bakımından birbirinden farklı olsa da aralarında ince bir düzen ve ahenk vardır.¹⁹⁷

Ne taraftan bakarsanız insanı hayretten de öte bir dehşete düşürecek mükemmeliyette bir müzik aleti, yaradan tarafından hepimize ikişer tane olmak üzere ihsan edilmiş ve kafamızın iki yanına yerleştirilmiştir. Öyle bir müzik aleti ki, kaba bir hesapla bir piyanodan on milyon defa daha küçük ve frekans skalası piyanodan yüz defa daha geniştir. Böylece organizmamız hem dışarıdaki hem içerdeki değişikliklere ait mesajları almakta; bizi çevremizden haberdar ederek, zarar verebilecek şeylerden korumaktadır.¹⁹⁸

2.8. Burnun Yapısındaki Hikmetler

Burun, beş duyu organlarımızdan olup, en önemli görevi vücuda oksijen almasıdır. Burun fizyolojisi (burunbilim: Rinoloji), solunum ve koku alma açılarından incelenmelidir. Soluk almada hava akımı ikiye ayrılarak orta mecradan ve koku alma

¹⁹⁶ Saraç, *age*, s. 165.

¹⁹⁷ Morrison, *age*, s. 66.

¹⁹⁸ Songar, *age*, s. 81.

bölgesinden geçer. Sümüğün varlığı, burun salgıları ve damarlanmanın özel niteliği sayesinde hava, burun boşluklarından geçişi sırasında nemlenir (%70-80) ve ısınır (sözelimi 25%'tan 32 %'a). Eğer hava ısınmazsa, direk ciğerlere giden soğuk hava zatürreye sebep olabilir. Her organa ayrı bir işlev veren ve mükemmel intizamı koyan şüphesiz üstün kudret sahibi Cenab-ı Hakk'tır. Günümüzde sinüslerin, yüzün büyümesinin ve kafa-yüz orantısının düzenlenmesinin bir sonucu oldukları ve fizyolojik açıdan yansız (nötr) oldukları kabul edilmektedir. İnsanda sinüslerin, sinir merkezlerinin ısı yalıtkanı ve ses yalıtkanı olarak rol oynayabilecekleri düşünülmektedir.¹⁹⁹

Burnumuz, Cenab-ı Allah'ın insanlara verdiği, kendisini korumasına ve tedbir almasına yardım eden bir duyu organımızdır. Zira yiyeceklerin ve içeceklerin bozulup bozulmadığı hakkında bize ipuçları verir. Ayrıca burnumuz bize zarar verebilecek, duman, gaz, kötü koku v.b. kimyasal olaylara karşı, beyne sinyal göndererek bizi tehlikelere karşı da koruma amaçlı yaratılmıştır. Her ne kadar bu hâdis e bize çok sıradan bir iş gibi gelse de, bu duyudan mahrum olanlar hayatlarında birtakım güçlüklerle karşılaşmaktadırlar. Özellikle 'anosmi' (tuzlu, tatlı, acı, ekşi duyularının korunmasına karşı, önemli tad alma bozukluklarıyla birlikte görülen koku almada, azalma ya da yok olma) daha ender olarak da kokunun değişik algılanması (genellikle kötü koku alınması biçiminde) söz konusu olabilir.²⁰⁰ Koku mesajı, omurilik soğanına, oradan da beyin kabuğu ve kabuk altı alanının karmaşık oluşumlarına iletilir. Bu döngü belki bir saniyeden daha kısa sürede gerçekleşir, kolayca kendiliğinden oluyormuş gibi zannetsek de her hücre, kendine verilen görevi eksiksiz yerine getirmekte, Cenab-ı Allaha itaat; bize de hizmet etmektedir.

Koklama duyusu olan burnumuz üç bölüme ayrılabilir: Burun, burun boşlukları ve burun boşluklarının ek boşlukları olan sinüsler. Sinir bulundurmayan bu bölgede uzunca, kuvvetli birçok koku alma hücresi mevcuttur ki bunlar kokuyu beyne nakleder. Hava, burun deliklerinden içeri girdiğinde havayı temizleme vazifesi gören kıllarla karşılaşır. Hava buradan geçerken ısınır, içeriye girmeden evvel

¹⁹⁹ Treysac, *Burun mad.*, age, II/461.

²⁰⁰ Treysac, *Burun mad.*, age, II/466.

münasip bir dereceye ulaşır. Bu durum Allah'ın dışında kimsenin hakikatini kavrayamadığı olağanüstü bir olaydır.

Burun deliklerini iki tane olması biri tıkanınca diğerinin devreye girmesi içindir. Bu deliklere yenilen ve içilen şeylerin kokular alınabilsin, güzel kokular alınsın, kötü kokulardan kaçınılsın diye koku alma duyuları yerleştirilmiş. Ayrıca burun deliklerinden abdest esnasında içeriye su çekilir, bu şekilde insan bir rahatlama duyar. Burun yukarı doğru yaratılarak daha güzel görünmesi sağlanmıştır. Burun akıntısının kıvamı, rengi ile; mukozanın burnun bir veya iki deliğinden akması, o bölgedeki hastalığın teşhisi açısından ipuçları vermektedir.

Burundan nefes almanın başlıca faydaları şunlardır; daha sağlıklı olmak için, metabolizmayı hızlandırmak ve zayıflamak için, fizyolojik ve zihinsel beden dengemiz için, tıkanık burun deliklerini açmak için, yüksek tansiyonu dengelemek için, mikroplardan korunmak ve bağışıklık sistemimizi güçlendirmek için, koku duyumuzun sağlıklı çalışması için, selülit ve varis problemlerinden kurtulmak için.²⁰¹ Her şeyi yerli yerince yaratan Rabbimiz, burnu da hem görüntü açısından en uygun yerde, hem de gece-gündüz kolayca teneffüs yapmamız açısından mutedil bir ölçüde var etmiştir.

2.9. Boğazın Yapısındaki Hikmetler

Boğaz, başımız ile gövdemizi birleştirip, solunum ve sindirim sistemimizin başlangıç yeri olarak kabul edilir. Anatomide boğaz; Alt boğaz, Orta boğaz ve Üst boğaz olmak üzere üç bölüme ayrılır.

Boğazbilim (larengoloji), solunum ve özellikle ses çıkarma işlevini inceler. Kulak-gırtlak, yani işitme-ses ilişkisi öteki insanlarla anlaşabilmek için temel koşuldur. Bu iki öğeden birinin yitirilmesi, o kişi için önemli bir eksikliktir. Bu ilişkide, kulak temel organdır. Nitekim doğuştan sağır bir çocuk, normal gırtlığa karşın sağır-dilsiz olur. Solunum görevi, ses görevi ve yutma sırasında hava yollarını koruma görevi vardır. Gerçek bir sağımsal hareketle, büzücü kaslar, yukarıdan

²⁰¹ Şinik, Ebru, “Wellbeing, sağlıklı nefes”, (<https://www.yukselencag.com/Blog/neden-burundan-nefes-alip-vermeliyiz>), (21 Nisan 2017).

aşağıya doğru hareketlerle, yiyecek lokmasını aşağıya iletir. Bunun için üç yardımcı refleks gereklidir;

1-Yumuşak damağın kapanması; böylece yiyeceklerin burundan gelmesini önler,

2-Gırtlakın kapanması; gırtlak kapanmazsa, solunum yollarına giden yanlış bir yol oluşur, aksi halde solunum yollarına kaçan madde ölüme sebep olabilir,

3-Yemek borusunun ağzının açılması; normalde kapalı bulunan yemek borusu, yiyecek lokması boğaz geçidine ulaştığında, alt büzücü kasın gerginliği ketlenir, yemek borusu ağzı açılarak lokma hiç durmaksızın geçer.²⁰²

Hiçbir şeyi sebepsiz ve başboş yaratmayan Mevlâmız, elbette boğazımızı da birçok hikmet üzere yaratmıştır. Nefes almamız için, soluk borusu; yemeklerin mideye gönderilmesi için yemek borusu; konuşabilmemiz için de ses tellerini boğaz bölgesinde yaratılması Allah'ın kudreti sayesinde insanlara lutfedilmiştir. Öyle ki her insanda boğazın yapısı, darlık, genişlik, kalınlık, incelik, uzunluk, kısalığına göre farklılık arzeder. Yapısındaki bu değişikliklere göre boğazdan çıkan sesler de değişir.

Bütün bu nimetler, sağlık, düzen ve disiplin, karşılıklı dayanışma ve yardımlaşma, hücrelerdeki ahenk kendi kendine mi olmaktadır acaba?

2.10.Elin Yapısındaki Hikmetler

Elin şekilsel yapısına geçmeden önce, derisindeki özelliklere değinelim. Cildimiz, vücudun içindeki fazla suyu dışarıya veren, fakat içeriye suyun girmesine mani olan gözenekelerin bulunmasına rağmen su ve gazları geçirmez. Ellerimiz, hergün defalarca maruz kaldığı mikroplardan, salgıladığı mikrop öldürücü sıvı sayesinde korunur. Eğer mikrop galip gelip vücuda sızmışsa da; muhafız grubu harekete geçerek amansız mücadele başlar. Ayrıca vücut hararetini de dengede tutan yine cildimizdir (37 derece).²⁰³

İngiliz ilimler ansiklopedisinde deniliyor ki; “İnsan eli, vücudun tabîî acayıplıkları arasında başta gelir. Gerçekten insan eli gibi, rahatlıkla çalışan ve çok

²⁰² Treysac, *Boğaz mad.*, age, II/490.

²⁰³ Nevfel, *age*, s. 119, 130.

çabuk maharetlerle hareket eden bir alet meydana getirmek son derece güç ve hatta imkansızdır.”

İhtiyaç duyduğu şeyleri yapsın, kötü ve zararlı şeyleri kendinden uzaklaştırsın diye insana iki el verilmiştir. El ayası genişçe yaratılmış, hassas parmak uçlarıyla donatılmıştır. Başparmak bir tarafta, diğer parmaklar başparmağın kolayca erişebileceği yerdedir. Parmakların farklı uzunlukta tek sıra halinde tasarlanmış olduğundan, nesneleri tutmak, vermek vs. kolayca gerçekleşmektedir. El ayası açıldığında, adeta tabak gibi üzerine bir şey konulabilir. Yumruk haline getirildiğinde sert bir alete dönüşür. Yeri gelir kepçe, yeri gelir çapa, kaşık vs. vazifesi görür ellerimiz. Elimizin tek parça kemikten değil de, mafsallar ve eklem yerlerinden yaratılması, ellerimize çok daha farklı işlev kazandırmıştır elbet.

İşte insan vücudunun bu eşsiz mekanizması, Yüce Allah tarafından, hayatımızı idame edebilmemiz için ne kadar muntazam yaratıldığını haykırır. Enfüsî delil arayan bir insanın ilk yapacağı, ellerini öne doğru uzatıp; cildin hem koruyucu hem de estetik yaratılışına, parmakların düzenli ve beynin emrine uygun işlevine, tırnakların rengine, estetiğine ve işlevine vs. bakmasıdır ki muazzam beden kâinatının sadece bir uzvudur bu.

El, bir şaheserdir. Hem hisseder hem de hareket eder. Ele silah ve alet imâl etme imkanı veren; derisinin, dokunma cihazının kaslarının ve kemiklerinin anatomik düzenidir. Her biri mafsallı üç kısımdan meydana gelen, elin ön kısmı ve kemikli kütlesi üzerine monte edilen beş kaldıraç, yani parmaklar olmasaydı, madde üzerinde hiçbir zaman hakimiyet kuramazdık.

El, en kaba işe olduğu gibi en nazik işe de yatkındır. El, ilkel çağda avcının çakmak taşından bıçağını, demircinin balyozunu, ormancının baltasını, çiftçinin sabanını, şövalyenin kılıcını, pilotun kumanda aletlerini, ressamın fırçasını, gazetecinin kalemini, dokumacının ipliğini aynı beceriyle kullanmıştır. El öldürmeye de dua etmeye de çalmaya da vermeye de tarlaya tohum ekmeye de, sipere bomba atmaya da yarar. ²⁰⁴Rabbimiz’in insana bahsettiği uzuvlar, bu kadar farklı işlerde kullanılırken; Kur’an-ı Kerim’i tutmak, rüku ve secdeyi yapmak, sadaka ve zekat

²⁰⁴ Carrel, *age*, s. 83-84.

vermek, kurban kesmek, ilim tahsil etmek vs. gibi ibadetlerin de yerine getirilmesi, bu nimetin şükürü için elzemdir.

Kur'an-ı Kerim'de el ve türev kelimeleri yüz yirmi üç yerde geçmektedir. Hakimiyet, yardım, infak gibi anlamlarda kullanılmıştır ki, el ile pek çok hayır, iyilik yapıldığı gibi günahlar da işlenebilmektedir. Önemli olan insana verilen bu uzuvları, cüz'î irade ile Hakk'ın rızasını kazanmak üzere kullanması, günaha sevk edecek yollardan uzak durması ve şükretmesidir.

Sonuç olarak, insan kâinatın özetidir diyebiliriz. Nasıl dış dünya düzen ve ahenk içinde hareket ediyorsa, insan da aynı şekilde organlarıyla tam bir uyum içindedir. Her organ kendi görevini yapmakla beraber, ihtiyaç olduğunda başka organın yardımına da koşar. Hücrelerin kandaki dengeyi sağlaması, ölü hücreleri tamir etmesi, yaraları tedavi altına alması, kırık kemikleri onarması, zayıf organları yeniden kuvvetlendirmesi, akan kanı durdurması, vücuttaki düşmanları ortadan kaldırması ve bu yolda lazım olan zehiri, silahı, ilacı kullanarak vücudu iç ve dış düşmanlara karşı savunması... Ayrıca insanda utanma, akılda tutma ve unutma, konuşma, yazma, koşma, yürüme, gayret, sevgi gibi, sonunu getiremeyeceğimiz bu kabiliyetler; mükemmel koordine halinde işleyen beden ve ruh ikilisi, tesadüf kelimesiyle elbette ki açıklanamaz.

3.Afaki Deliller

3.1. Hayvanlarda Gaye Ve Nizam Delilinin Argümanları

Yüce Allah, denizde, karada ve havada yaşayabilen hayvanları yaratıp, insanlara musahhar kılmıştır. İstifademize sunulan bazı hayvanların birtakım hikmetlerini, onların Allah'ın varlığına ve birliğine nasıl delalet ettiğini ilgili ayetler ışığında açıklayacağız.

“Onlar bakıp görmediler mi ki, biz, kudretimizin eseri olmak üzere onlar için pek çok faydalı hayvanlar yarattık. Ve onlar da bunlara mâlik (ve sahip) oldular. Bu hayvanları onların emirlerine âmâde kıldık. Onların bazısını binek olarak

kullanırlar, bazısını besin olarak yerler. Bu hayvanlarda onlar için içilecek sütler ve daha nice faydalar vardır. Hâlâ şükretmezler mi?’’²⁰⁵

“Allah, her hayvanı sudan yarattı. İşte bunlardan kimi karnı üstünde sürünür, kimi iki ayağı üstünde yürür, kimi dört ayağı üstünde yürür. Allah dilediğini yapar, çünkü Allah her şeye kadirdir.’’²⁰⁶

“Şüphesiz sizin için hayvanlarda da büyük bir ibret vardır. Zira size, onların karınlarındaki iškembe ile kan arasından (gelen) , içenlerin boğazından kolayca geçen hâlis bir süt içiriyoruz.’’²⁰⁷

Allah’ın emrine boyun eğip, her hayvanın kendine verilen görevi harfiyyen yerine getirmesinde birçok hikmet bulunmaktadır. Gayet açık ve anlaşılır olan bu kevnî (yaratılış, olgu) ayetler, hayvanların insanlara; et, süt, yumurta, tüy ve deri, dişler, kemik ve boynuzlar, arkadaşlık ve korumacılık yapması vs. türlü faydalar sağlamaları, Allah’ın varlığı ve birliği konusunda en güzel ibretlerden sadece birkaçıdır. Tıpkı bir fabrika gibi çalışıp, bizlere özellikle et, süt, yağ ve yumurta veren hayvanlarda büyük faydalar vardır. Hem de bu hayvanların, özellikle yük taşımada kullanılan hayvanların, her tarafta kolay ve ucuzca bulunan yem yiyerek beslenmelerine rağmen güçlü kuvvetli olmaları, Allah’ın bize sağladığı kolaylıklardandır.

Hayvanların insanlara itaat etmelerinin sebebi elbette akıl ve düşünme yetisinden yoksun bırakılmalarıdır. Öyle ki bir hayvan ağır işlere koşup yorulsa bile sahibine burun kıvrılmaz. Evcil hayvanlar gibi vahşi hayvanlar da akıl ve düşünce sahibi olsalardı, öfkelendiklerinde, aç kaldıklarında insanlara saldırırlar, onları rahat bırakmazlardı.²⁰⁸

“Ey insanlar! Bir misal getirilmiştir, şimdi ona iyi kulak verin: Sizin Allah’tan başka taptıklarınız bir sinek bile yaratamazlar...’’²⁰⁹

²⁰⁵ Yasin, 36/71-73; Mü’min, 40/79-80.

²⁰⁶ Nûr, 24/45.

²⁰⁷ Nahl, 16/66.

²⁰⁸ Gazzali, *Yaratılış Hikmetleri*, s.80.

²⁰⁹ Enbiya, 22/73.

Kur'an'ın, hayvanlar alemi içerisinde özellikle balarısı, karınca, örümcek ve kuştan bahsetmesi, her birinin bilimsel açıdan çok ileri düzeyde gelişmiş özellikleriyle yakından ilgilidir. Hayvanların yaşam şartlarının zor olması, yaşamak için avlanmaları gerektiği, çalışıp gayret göstermelerinde bizler için ibrettir. Sürünen, uçan, yüzen, zıplayan, farklı şekillerde yaratılan bu hayvanları müşahade eden insan, aslında kendisinin en mükemmel varlık olduğunun farkına varıp, hamdederek Allah'a minnet duyar.

Hayvanların kuyrukları da ilginçtir. Filden sivrisineğe kadar farklı ebat ve şekilde, iki tür cins yaratılan hayvanların benzerini yapmağa değil bir kimse, hiçbir teknoloji bile kâdir değildir. Her canlıyı olduğu gibi hayvanları da toprak ve sudan yaratıp can veren, çeşitli türlere ayırıp çoğaltan ve her birine müstakil görevler veren tek Zât Sâni (yapan, var eden) olan Allah'tır. Peki her hayvana farklı görev bahşeden Rabbimiz, en şerefli mahluk olan insana acaba görev ve sorumluluk vermemiş midir?

3.1.1. Kuşların Yaratılışındaki Hikmetler

Kur'an'da çokça zikredilen hayvanlar Neml, Ankebut vb. surelere ad olarak özellikleri belirtilmiştir. Kuşlar da adından çokça zikredilen hayvanlar arasındadır ki, Hz. İbrahim, Hz. Yusuf, Hz. Davut, Hz. Süleyman ve Hz. İsa'nın kıssalarında yer aldığını görürüz.²¹⁰

Malumdur ki, kuş, en özgür mahluk olduğundan, evcilleştirilmesi ve tedavi edilmesi en zor hayvanlardan birisidir. Kur'an-ı Kerim'de ölümlerin diriltilmesine kanıt olarak, parçalanmış kuşların, Allah'ın izniyle Hz. İbrahim'e uçarak gelmeleri, aziz ve hakim olan Allah'ın mucizelerindendir. Yine Hz. İsa'nın çamurdan kuş yaptıktan sonra, Allah'ın izni ile ona üfleyerek canlanmasını sağlaması örneği vardır. Ayrıca Hz. Süleyman'ın emrine kuşların verilmesi, peygamberlerin gerçekleştirdiği mucizeler, Allah'ın ilmi ve izni sayesinde.

*“Kuşları da toplu olarak O'nun emrine vermiştik. Hepsi de ona uyarak zikir ve tesbih ederlerdi.”*²¹¹

²¹⁰ Bkz. Bakara, 2/160; Âl-i İmran, 3/49; Mâide, 5/110; Yusuf, 12/36, 41; Enbiya, 21/79; Neml, 27/16,17,20.

²¹¹ Sa'd, 38/19.

Yarısı ötücü olan yaklaşık on bin türü olan kuşlar, doğrudan doğruya veya dolaylı olarak insanlara musahhar kılınmıştır. Karada ve suda avlanan kuş çeşitleri mevcuttur ki, suda avlanan kuşlara avlarını rahatça yakalayabilsinler diye yüzme ve dalma becerisi verilmiştir.²¹² Her kuşun avlanma şekline göre uygun yaratması Allah'ın dilediğini yapmaya kâdir olduğunu gösterir.

Kuşlar ürkek yaratılmışlardır. Bu yapılarıyla en ufak bir tehlike hissettiklerinde havalanarak kendilerini korurlar.

Yerçekim kuvvetine karşı gelerek, (hafif bir ağırlıkta) mükemmel ölçü ve planda bir araya getirip, kuşun uçmasını sağlayan Yüce Allah'ı inkâr etmek ne büyük gaflet ve ne açık dalâlet! Uçağı icat edenler için her zaman kuşlar model seçilmemiş midir? Helikopter bile kırlarda uçan ve helikopteri andıran bir böcekten esinlenerek ortaya konulmamış mıdır? Kuşların kanat yapıları ve uçuş şekilleri mükemmel bir tasarım olduğundan yıllardır uçak mühendislerinin ilham kaynağı olmuştur. Tesadüflerin bu kadar düzenli, planlı ve programlı fiziksel kanunları bir araya getirdiğini iddia etmek, güneşin varlığını inkâr etmek kadar abes değil midir?²¹³

İnsanlarda bir mekana gitme duyarlılığı zayıftır, bu alanda ona yolda yardımcıları lazımdır. Fakat kuşların yuvaya dönüş içgüdüleri vardır. Sonbaharda güneye göç eden kuşlar, ilkbahar gelir gelmez hiç şaşmadan aynı yuvaya döner. İnsanlar için haberleşme aracı olan posta güvercinleri, kapalı bir kutuda yolculuk yapsa dahi hiç şaşırmadan yuvasını rahatça bulabilir. Yaptığı hareketlerden hiç bir sonuç çıkaramayan ve amacını da bilmeden çalışan bu hayvanlar nesilden nesile geçen bir zincirin şaşmaz halkalarıdır.

Toplu halde yaşayan kuş grupları, arkadan kendilerini koruyacak, önceden yolu keşfedecek elemanlar tayin ederler. Kuş sürülerini, erkeklerin en kuvvetlileri korur. Şüphesiz bu hayvanlara böyle davranmalarını ilham eden Yüce Allah'tır.

Yürürken ve bir yerden başka bir yere havalanırken kullansınlar diye kuşlara el yerine iki ayak verilmiş, yere iyi bassınlar diye ayaklarının altı genişçe yaratılmıştır. Bacaklarındaki deriler tüye ihtiyaç bırakmayacak biçimde, sıcak ve

²¹² Gazzali, *Yaratılış Hikmetleri*, s. 75.

²¹³ Okçu, Abdülmecit, *Kur'an'a göre Evrenin İnsana Musahhar Kılınışı*, Salkımsöğüt Yay., Erzurum, 2009, s. 223.

soğuktan korunsunlar diye kalıncadır. Zira kuşların bacakları da tüyle kaplanmış olsaydı, yiyecek ararken bir şekilde bataklık ve sulak bölgelere gireceklerinden, kirlenen ve ıslanan tüyleri zarar görürdü. Kuşların bacakları uzun olduğundan orantılı bir biçimde boyunları da uzun yaratılmıştır. Şayet uzun bacaklarıyla birlikte boyunları kısa olsaydı karada olsun, suda olsun göğüslerini yere koymadan yiyeceklerini alamazlar, bunun için büyük sıkıntı çekerlerdi. Bazı kuşların sahip olduğu uzun gagalar onların işini daha da kolaylaştırır. Aksi bir durumu düşünecek olursak, yani boyunları uzun, bacakları kısa olsa boyunları aşırı ağır gelir, yine yiyip içmeleri zor olurdu.

Her tür kuşun kendi beslenme tarzına uygun gagası vardır. Yırtıcı kuşların da etleri parçalamak için keskin pençeleri vardır. Deri yapıları kolayca uçmaları için özellikle kanat bölgelerinde kalındır. Bu bölgedeki tüyleri de oldukça sağlamdır. Daha hafif olmaları için kuşların yumurtlama ve dışkı yapma için tek bir kanalları vardır. Uçuş sırasında ağırlık yapmasın diye kuşlar memeliler gibi doğurmaz, yumurtlar. Şayet yavrularını yumurtadan çıkarmayıp doğursalardı, onları hamilelik süresince karınlarında taşımaları gerekecekti. Bu durum onlara ağırlık yapacak ve uçuş için havalanmalarına mani olacaktı. Ancak hikmet sahibi Allah (c.c.) her şeyi mükemmel bir surette yaratmıştır.

*“Onlar üstlerinde kanatlarını açıp kapayarak uçan kuşları görmediler mi? Onları (havada) (Rahman olan)Allah’ tan başkası tutmuyor...”*²¹⁴

Yine, *“ Görmedin mi ki göklerde ve yerdekiler ve havada kanat çırparak uçan (sıra sıra) kuşlar, bizzat Allah’ ı tesbih ederler? Her biri duasını da tesbihini de muhakkak bilir..”*²¹⁵

Ayet-i kerimesine göre ilâhi emre sıkı sıkıya bağlı olan kuşların kanat çırpması, havada durması; Allah’ın ilhamı iledir ve bizim bu zikir halinde olan kuşlardan ibret almamız istenmektedir. Bilindiği gibi kuşların büyük bölümü göçmendir. Kış yaklaşınca bulundukları yerden daha bol yiyecek bulmak amacıyla daha sıcak memleketlere göç ederler. Günü ve saati geldiğinde, bizim göremediğimiz ve sırrına akıl erdiremediğimiz bir şey onları kaldırır, havaya dizer; belli bir düzen

²¹⁴ Mülk, 67/19.

²¹⁵ Nur, 24/41.Bkz. Nahl, 16/79.

içinde toplanıp, belirli bir güzergâha doğru uçarlar. Havada şekil değiştirip, birbirlerine çarpmadan uçtuklarını gören kimsenin hiçbir şüphesi kalmaz ki, onlar bir emir altında, bir yasa uyarınca hareket etmektedirler.²¹⁶ Hem de bu vesileyle bölgeler arasındaki ekolojik çeşitliliği de dengede tutmuş olurlar.

Yüce Allah, kuşların etlerini, yumurtalarını ve tüylerini de dünyada insanların hizmetine sunmuştur. Beslenme, sanayi, ticaret, ilaç, haberleşme aracı, avcılık, günlük ihtiyaçların karşılanması gibi pek çok faydasını sayabiliriz. Yabâni kuşlar dışında özellikle tavuk, dünyada sığır ve koyun cinsinden sonra insan için en yararlı varlıktır. Ülke ekonomisi için de tavukçuluk önemli bir ciro oluşturur. Etinden, yumurtasından ve tüylerinden faydalanılan; kaz, ördek ve hindi gibi kümes hayvanlarını da eklersek, bu kuşların insana ne derece yarar sağladıklarını görürüz. Hz. Peygamber'in de tavuk eti yediği hadislerle sabittir.²¹⁷

Eğer hayvanlar -kuşlar dahil- yaratılmamış olsaydı ekolojik denge bozulurdu ve insanlar da bundan olumsuz etkilenirdi şüphesiz. Zira kâinatta yaratılan hiçbir şey boşu boşuna ve amaçsız yaratılmamıştır. Buna göre yeryüzünde yürüyüp dolaşan bütün canlılar, gökyüzünde kanat çırpıp uçan bütün kuşlar da insanlar gibi birer "ümme" düzenli birer topluluktur; insanlar gibi onlar da birer canlı sınıfıdır. Hepsisi de Allah'ın kudretinin eseri olup O'nun verdiği rızıkla beslenmekte, O'nun verdiği canla yaşamakta ve üremekte, ilahi kudretin birer nişanesi olarak cinsler, türler oluşturmaktadır. Bütün bunları düzenleyen kanunlar Allah tarafından konulmuş olup, O'nun varlığına, ilmine ve kudretine delâlet etmektedir.²¹⁸ Yani onlar da bizim gibi; nasıl ve nerede yaşayacakları, nasıl beslenecekleri, nasıl eş bulup, nasıl yuva kuracakları, yuvadan uçuşma zamanının gelmesi, sıcak ve soğukta nasıl tedbir alacakları vb. durumlar neticesinde bizim gibi millet olmayı hak etmişlerdir.

*"Yeryüzünde yürüyen hayvanlar ve gökyüzünde iki kanadıyla uçan kuşlardan ne varsa hepsi sizin gibi topluluklardır. Biz kitapta hiç birşeyi eksik bırakmadık. Nihayet (hepsi) toplanıp Rablerinin huzuruna getirileceklerdir."*²¹⁹

²¹⁶ Şimşek, Ümit, *Ayetler ve İbretler*, Hayat Yay., Ankara, 2015, s. 95.

²¹⁷ Cisir, *age*, II/227.

²¹⁸ Heyet, *Kur'an yolu*, II/398.

²¹⁹ En'am, 6/38.

Ayrıca herhangi bir sebeple bazı kuşların kırılan ayağını çamura batırdığı, kırılan yeri sıvadığı, bilâhare onu güneşte kuruttuğu, tıpkı insanların yaptığı gibi bir nevi alçıya alma işini yaptıkları bilinmektedir. Bunları kuşlara içgüdü mü öğretti?, Yoksa kör bir tesadüf mü sadece?, Ya da daha doğmadan bu bilgileri onlara öğreten gizli bir kudret ve ilim mi var?²²⁰ İnsanlara pek çok açıdan faydası olan hayvanlardan demek ki öğreneceğimiz çok şey var.

Ayrıca kuşların insanlara ibretli güzel bir yanı da; kuluçka evresinde, yavru kuşa erkek ve dişi kuşun dönüşümlü olarak bakmaları, onları tehlikelerden korumaları, birbirlerinden devralarak kuluçka yatma nöbetleri, yuvalarını güvenilir bir yere kurmaları ve zamanı gelince de onlara uçmayı öğreterek hayata hazırlamalarıdır. Aksi halde yok olma ve nesillerinin sonu gelmesi tehlikesi vardır.

Güvercin gibi birçok kuşlar gün boyu yiyecek bulma peşinde koşar. Ancak ne açlıktan ölür, ne de gün içinde ihtiyaç duyacağı yiyeceği topluca bulur. Allah'ın koymuş olduğu tabiat kuralı da bunu gerektirir; rızıkları peşinde koşmaları canlıların yararınadır. Kuşlar kolay bir şekilde günlük yiyeceklerini topluca bulsalar yemin üzerine üşüşür, karınlarını tıka basa doldurmadan oradan ayrılmazlardı. Böylece fazla yediği yemeği istediği anda, bazı su kuşlarının çok balık yiyip de rahatsız olunca kusması ve daha sonra hafifleyip uçabilmesi gibi, çıkaramayacakları için uçamayacaklardı. Ne garip ki insanlar da böyledir; emek harcamadan rahatça istediklerini elde etseler, kesinlikle bu onların yararına değil zararına olurdu.²²¹

Düşünmemiz icab eder ki, hayvanların her birinin gerek görevleri, gerek uzuvları arasındaki uyumları ve gerekse kendi tür ve diğer cins hayvanlarla münasebetindeki muntazam uygunluk, sıradan bir hadise değildir. Buna ister zeka, ister içgüdü denilsin; bu uyum ve birlikteliğin gayesi ferdi ve nesli korumaktır.

3.1.2. Bal Arısının Yaratılışındaki Hikmetler

Bal ustası olan arılar, Allah'ın yarattığı çiçeklerle insanlar arasında bir vasıta. İnsanlar doğrudan çiçeklerden yararlanmayı bilmedikleri için bu vazife arılara tevdi edilmiştir. Arılar gerektiği şekilde çiçekleri işleyerek balı çıkarır ve

²²⁰ Cisir, *age*, II/212.

²²¹ Gazzali, *Yaratılış Hikmetleri*, s. 74.

insanların hizmetine sunarlar. Kur'an'da hayvanlar arasında en uzun yorum balarısına aittir.

*“Rabb’in bal arısına şöyle bildirdi: ‘Dağlardan, ağaçlardan ve (halkın sizin için) kurdukları çardaklardan (göz göz) evler edin. Sonra meyvelerin her birinden ye ve Rabbinin sana kolaylaştırdığı yaylın yollarına gir, diye ilham etti.’ Onların karınlarından çeşitli renklerde bal çıkar. Onda insanlar için şifa vardır. Elbette bunda düşünen bir kavim için büyük bir ibret vardır.”*²²²

Kur'an'da Yüce Allah'ın arıya vahyettiği bildirilmektedir. Vahyin manası ona, ruh ve fitratı vermektir. “İlham etti” şeklinde çevirdiğimiz ‘evhâ’ fiilinin türetildiği vahiy kavramı burada “canlının kendisine yararlı olanları alması, zararlılardan sakınması ve kendi geçimini sağlaması hususunda muhtaç olduğu becerileri Allah Teâlâ'nın onda yaratması” anlamındaki ilham karşılığında kullanılmıştır. Psikolojide buna içgüdü denmektedir.

Arıya yapması ilham edilen “yuvalar”dan maksat, arıların ağaç kovukları gibi uygun doğal mekânlarda veya insanların özel olarak hazırladığı kovanlarda kendi ürünleriyle oluşturdukları petekler ve her petekte bulunan altıgen gözcüklerdir. Bal arısı, Allah'ın verdiği ilham veya içgüdü sayesinde, bizzat kendisinin ürettiği bal mumuyla kendi yuvasını yapmakta, dalak içine milimetrik ölçülerle altıgen prizma şeklinde gözcükler yerleştirmektedir. Ayrıca nöbet tutar, kovanı tamir eder, kanatlarını çırparak hem uçma egzersizleri yapar, hem de yumurtacık bölümünü havalandırır, balmumu üretir; 21 gün sonra uçmaya başlar. Çiçekten çiçeğe koşarak, ölünceye kadar çalışır. Ömrünün ise 35 gün olduğu bilinir. Çiçeklerden topladığı balı, karnındaki özel bir depoda biriktirir; yuvaya dönünce peteklere boşaltır.²²³ Çalışkan ve düzenli olma konusunda Rabbimiz çevremizde çokça rastlanan ne güzel bir örnek bahsetmiştir bizlere. Âyetteki deyiimiyle “her türlü besleyici ürünler”den nektar denilen bal hammaddesi ve çiçek tozu toplayarak bunları hem kendi tüketimi için hem de bal ve balmumu yapmak için değerlendirmektedir. Bu arada arılar; meyve, sebze ve ekinlerde tozlaşmayı sağlama konusunda da bütün diğer böceklerin toplamından daha fazla iş görmektedir.

²²² Nahl, 16/68-69.

²²³ Saraç, age, s. 141.

Âyette arının ürettiği madde için “şerâb” (şerbet) kelimesinin kullanılması da ilgi çekicidir. Arı topladığı nektarı, normal midesinden ayrı, özel olarak bu maksatla yaratılmış bulunan bal midesine toplayıp kovana taşımakta; burada bir genç arı bu maddeyi hortumuyla emip kendi midesine aktarmakta ve onu şerbet kıvamına gelecek şekilde işleme tâbi tutmaktadır. Artık bal hâsıl olmuştur; bundan sonra şerbet peteklerde bir süre havalandırılarak katılaşması sağlandıktan sonra, üzeri bal mumuyla kapatılıp izole edilmek suretiyle bozulması önlenir. Böylece Allah’ın lütuf ve ihsanıyla insanlar için besleyiciliği yanında şifa değeri de taşıyan yeni bir besin daha ortaya çıkmış olur. Bütün bunlar olağan üstü bir sanat kabiliyetinin tezâhürü olup Allah’ın yaratıcı kudretini ve hikmetini hesaba katmadan, basit bir hayvanın böyle bir eseri ve ürünü nasıl meydana getirebildiği sorusunu cevaplandırmak mümkün değildir. “İşte bunda da düşünen bir topluluk için delil bulunmaktadır.”

“*Rabbinin koyduğu kanunlara boyun eğerek çizdiği yollardan git!*” şeklinde çevirdiğimiz cümle, arıların uçuşlarında izlediği yolların da farklılığına ve ilginçliğine dikkat çekmektedir. 1940’larda yapılan bir tespite göre arılar, genellikle güneşin konumundan yararlanarak yönlerini ayarlamakta; ayrıca rüzgârın yönü, dünyanın manyetik alanı gibi başka imkânlardan da yararlanmaktadır. Arıların, kovan üzerinde daire veya 8 çizerek birbirlerine yol tarif ettikleri, çiçek alanları hakkında bilgi aktardıkları, bu bilgileri alan diğer arıların, bilmedikleri çiçek alanlarını kolaylıkla buldukları, dönüşlerinde ise “arı hattı” denilen en kestirme yolu kullandıkları da bilinmektedir.²²⁴

Balın şifalı olduğuna dair bazı hadisler de rivayet edilmiştir²²⁵. Ayrıca modern tıpta da bileşimindeki demir, bakır, sodyum, potasyum, fosfor, sakkaroz, friktöz, protein, asit, organik ve madenî maddeler dolayısıyla balın ilaç olarak kullanılıp, ilaçlara da tatlandırıcı vazifesi gördüğü bir gerçektir. Bal bir antiseptiktir. Balın içinde bakteriler iki saatten fazla barınamazlar. Balözünün her damlası, madenleri, enzimi ve yiyecekleri muhafaza eden fevkalâde bir gıdadır. Kanı temizler ve kan akışını kolaylaştırır. Bütün kemik hastalıkları için devadır. Damar sertliğini

²²⁴ DİB, Din İşleri Yüksek Kurulu Başkanlığı, “ Nahl suresinin tefsiri, <http://kuran.diyanet.gov.tr/tefsir/Nahl-suresi/1969/68-69-ayet-tefsiri>. (2 Mayıs, 2018).

²²⁵ Bkz., İbn Kesîr, Tefsir, IV/501-503.

giderir.²²⁶ Basur için ilaçtır. Sinirlere de iyi gelir. Bu kadar şifalı bir maddeyi, meşakkatli şekilde bizler için hazırlayan arı Allah’a itaat etmektedir.

Bal, insanın yediği gıdaların en lezzetlisi ve en şifalı olanıdır. Aynı zamanda yaraların kapanması, yanıkların iyileşmesi, diş çürüklerinin önlenmesi, kalp ve damar hastalıklarından korunma, mide hastalıklarının tedavisi, mikrop öldürücü, tedavi edici özelliğe sahiptir. Bu özelliğinden dolayı bal, göz ağrıları dahil birçok hastalığın tedavisine iyi gelir. Ayrıca karın ağrılarına, mideye, bağırsaklara, nezle-grip gibi rahatsızlıklara, strese, romatizmaya vb. birçok hastalıklara eskiden beri iyi geldiği malumdur.²²⁷

Ayrıca kimyevî olarak bedenin bünyesini takviye edecek ve koruyacak; potasyum, kibrit, kalsiyum, sodyum, fosfor, magnezyum, demir, magnez gibi madenleri bal içinde toplar. Fizyolojik bakımından en mühim vitaminleri toplar; B1, B2, B3, B4, B5 vitaminleri bulunur, hem de mikropları öldürecek maddeler ihtiva eder.²²⁸

Anlaşılan o ki, balarısının; besleyicilik, lezzet, şifa, tatlandırıcı, çalışkanlık ve görev düzeni gibi ibret dolu yaratılış sebebinden, Rabbimizin bunu insanların hizmetine vermiş olduğunu ve bizim de bundan birtakım ibretler almamız gerektiğini itiraf etmeliyiz. Nitekim bu bilgileri bilim daha yirminci yüzyılda dile getirmişken, Yüce Kitabımız on dört asır önce bu bilgileri bize sunması, bu mükemmel mahlukatın tesadüf eseri olmadığını ispatlamıştır. Bunu da ancak akıl sahipleri idrak edebilir. Çünkü Rabbimizi göremesek de, O’nun sanatıyla biz O’nu idrak edebiliriz.²²⁹

Arılar üç sınıfa ayrılır: İşçi arılar, Bey arılar ve Erkek arılar. Arı evini neden altıgen yapar? Petekler arasında ne dörtgen, ne dairevî, ne yedigen, ne de başka bir şekil bulunur. Çünkü altıgen şeklinde geometrik kuralların özellikleriyle başka şekillerde bulunmayan şu hikmetler mevcuttur:

²²⁶ Bulut, *age*, s. 339.

²²⁷ Okçu, *age*, s. 244-245.

²²⁸ Çetin, İsmail, *Ehli Sünnetin Nazarı İtikadın Ölçüsüdür*, Dilâra Yay., Isparta, 1992, s. 177.

²²⁹ Balaban, *age*, s. 86.

1- Muhteva bakımından en geniş şekil, düz çizgiden kıvrılan, köşesi olmadığı için daire şeklidir,

2- Dairevî şekiller, üst üste istif edildiği zaman aralarında mutlaka boşluk kalır,

3- Muhteva bakımından en az kenarlı olup daireye en yakın olan şekil altıgendir,

4- Yedigen, sekizgen ve beşgen gibi dairevî şekle yakın olan bütün şekiller, üst üste istif edildiklerinde birbirine kaynaşmazlar ve aralarında mutlaka boşluk kalırdı.

Arının şekli, yumurtamsı olduğundan kendini barındıracak yuvarlak bir şekle muhtaçtır. Yerinin darlığı ve sayısının çokluğu bakımından da hücreleri arasında boş yer bırakmamak ihtiyacındadır. Şekillerin sonsuz olmasına rağmen, arıya muhtaç olduğu imkanları sağlayan şekil altıgen şeklidir. Bu şekil, onun bünyesinin şekline uygundur ve üst üste istif edildiği zaman birbirine kaynaşır ve aralarında herhangi bir boşluk kalmaz. Arıyı bu kadar şekillerin arsından altıgen şeklini belirleyeni ihsan eden kudret şüphesiz Allahu Teâlanın kudretidir. İnsanlardan en üstün zekaların çoğunun eremediği bu incelikleri, arı kendiliğinden mi bilmiş veya kudret ve kuvvetlerin kaynağı, gücü yeten ve dilediğini zorla yaptırmaya muktedir olan her şeyde söz ve fiil sahibi olan yegâne varlık Hak Teâlâ tarafından mı görevlendirilmiştir?²³⁰ Arı kendisine verilen bu vazifeleri yaparak, neslinin devamı için hiç itiraz etmeden, hiç tembellik yapmadan çalışmayı sürdürecektir, bizlere örnek olmaya ve faydalı olmaya ilelebet devam edecektir.

Bal arısı hem ferdî, hem içtimai bakımdan bize pek çok örnek olmaktadır. Mesela bir arı kovanında sosyal hayatın önemi görülmektedir. Şöyle ki; bir arı kovandan dışarıya işine içgüdü ile gidiyor ve kovan cemiyetinin iyiliği için kendisini feda ediyor. Bunların ferdi varlıkları kısadır; hayatları çalışma ve cesaretle doludur: Ya fazla çalışmaktan yahut rastladıkları tehlikeden mahvolurlar, fakat cemiyet devam eder, yaşar. Bulundukları hal ve mevki neyi icap ettiriyorsa öyle yapıyorlar.

²³⁰ Gazzali, Ebu Muhammed b. Muhammed, *İtikadda İktisat*, Terc. Osman Z. Soyuyiğit, Sönmez Neşriyat Yay., İstanbul, 1971, s. 149-150.

Mum lazımsa mum yapıyorlar; petek lazım ise muma petek şekli verirler; bal lazım ise peteğin içine bal doldurmaya başlarlar. Herhangi bir arı, bu işlerden birinin başına geçince kendinden öncekinin yapmakta olduğu işe devam ederler. Rekabet etmeksizin hiçbiri kendi nefsi için değil, toplum için çalışırlar. Bu cemiyetçilik içgüdüsünde görülen şu elbirliğiyle çalışma delalet ediyor ki, bu içgüdü ferde değil, bütün kovan cemiyeti hayatına aittir.²³¹ Sanki bir cumhuriyet gibi nizam ve intizam içinde yürütülen çalışma hayatları tam bir adalet temeli üzerine kuruludur. Bal arısının kusursuz yaratılış ve görev bilinci, yüce Allah'ın onlara vahyettiği mucizelerden yalnızca biridir.

Şüphesiz arıların hiyerarşi içinde arıların yaşamaları, beslenmeleri, üremeleri, iş bölümü yapmaları, ısı, ışık ve titreşimden faydalanmaları insanlara çok iyi model teşkil etmektedir. Zira bilim ilerledikçe bizler de ışınlardan ve ısı titreşiminden istifade etmeye muktedir oluyoruz.

3.1.3.Karınca'nın Yaratılışındaki Hikmetler

İnsan kendisine bahşedilen akıl ile veya aldığı eğitim ile, kendisine bir yol gösteren olmasa dahi, yaratılan çok çeşitli hayvanları müşahade ederek, Allah'ın varlığını ve birliğini tasdik edecektir. Yapı itibarıyla küçük, fakat yaptıklarıyla büyük olup; adından çokça söz ettiren, Yüce Kitabımız'da kıssalarla bizlere örnek olan çalışkan bir canlıdır karınca.

Dünyanın hemen hemen her yerinde yaygın olarak, bilimsel verilere göre on dört bin çeşit olarak varlığını sürdüren karınca, hem yer altında, hem de yeryüzünde yaşayabilmektedir.

Karınca enteresan bir böcektir. Karınca üzerinde araştırma yapan bilginler, sosyal toplum bakımından insanlardan sonra gelen en disiplinli yaratıklar olduğunda hemfikirdirler. Kış yiyeceklerimizi, buğdaylarımızı ambarda sakladığımız gibi, karıncalar da kışlık yiyeceklerini depo etmesini bilmektedirler. İneklerden sağılan sütü besin olarak içtiğimiz gibi, karıncalar da gül ve bakla bit denilen bazı böcekleri besleyip büyütür, mevsimi gelince sütlerini sağlar ve içerler. Kış için depo ettikleri buğday ve diğer yiyecek maddelerini, rutubetlenmemesi için yuvanın dışına çıkarır,

²³¹ Balaban, ,age, s. 86.

güneşte kuruturlar. Herhangi bitki, buğday ve arpa tanesini delmek suretiyle çimlenmemesini sağlarlar. Mevsimlere göre veya gelecek tehlikelere karşı da tedbirlidir karıncalar. Dışarısı kışın donar veya yuvasının dışarıdaki ağız kısmı her herhangi bir sebeple tıkanacak olursa, hayvan aşağıda yaptığı tünelden işleyecektir. Bu suretle kışın, toprak altında tıkılıp kalmaktan kurtulur. Dışarı çıkıp, civardaki depodan yiyeceğini alabilir. Kışlık yiyecekleri koymak için yaptıkları bu depoları da, kimsenin görüp duymayacağı bir şekilde setlerin arasında kurar; kışlık yiyecek deposunda gıdalarını saklarlar.²³²Dışarıdan besin bulamadıklarında ise, işçi karıncalar yeraltında mantar yetiştirip, hayatı idame ederler. Ayrıca karıncalar için zaman mefhumu da yoktur, kimyasal kokuları takip ederek, zifiri karanlıkta bile gece-gündüz her an çalışabilirler. Onlar kaynakları asla israf etmez, tutumlu davranır, ihtiyaç fazlasını depolarda saklarlar. Herhangi bir sel, düşman gibi tehlikeye karşı da birlik beraberlik içinde toplanarak karşı koyarlar. Karıncalar, akıllı olmadığı halde bu sistematik hayatı sürdürüyorsa, akıl sahibi olan insanoğlu acaba daha neler yapma gücüne sahiptir?

Velhasıl, Allah'ın verdiği ilham sayesinde karıncalar çok çalışkan ve sosyal bir canlıdır. Karıncaların işbölümü yapıp, sistemli ve ahenkli çalışması, yiyeceklerini kendilerinin toplaması, evlerini bizzat yapmaları, büyük gıda maddelerini yardımlaşarak naklederken büyük gayret göstermelerinde insanlara büyük dersler çıkmaktadır. Ayrıca karıncanın o küçük bedenine, iç organlarını düzenlice, yerleştiren kuvvet ve kudret sahibi Allah'tır. Büyük hikmetler dolu küçük cüsseli bu varlık, dünyanın mükemmel bir laboratuvar ve kimyahane olduğunu gösterir. Demek ki kendini çok akıllı zanneden insanın, hayvanlardan öğreneceği çok şey var. Mesela karınca model alınarak robot, yarasa örnek alınarak radar yapılmış; kurbağa gözü incelenerek sunî göz; helikopter böceği örnek alınarak da helikopter yapılmıştır.

Evrım teorisine göre, eğer içgüdü bütün hayvanlarda değişmeyen bir kural ise, neden aslan, fil, devekuşu gibi hayvanlar küçük bir böcek türü olan karınca kadar kabiliyetli değiller? Her hayvanın yaşadığı coğrafyaya, iklime ve türüne lazım olabilecek; barınma, beslenme, solunum, üreme v.s. davranışları kim öğretiyor

²³² Cisir, *age*, II/211-213.

onlara? Hem de hayvanlar bu faaliyetleri, insan gibi eğitim yoluyla değil de doğuştan yapıyorlarsa, bu kadar şaşmaz bir tesadüfe hangi akıllı insan (!) inanır?

Görölmüş ve tecrübe edilmiştir ki karıncasından devesine, su kabarcığından gökkubbesine, sivrisineğinden yıldızına kadar her şey, bütünüyle tabiatla belli bir plan, program ve gayeye göre olmakta, oluşmakta, değişmekte ve yenileşmektedir.²³³ Kâinattaki bu mükemmel nizam ve ahenk nasıl oluşmuştur? Materyalistlere göre tesadüfen, Darwinistlere göre tekâmül yoluyla olmuştur. Pozitivistler ise “bunu bilemeyiz” diyorlar.²³⁴ Halbuki onlara bu emirleri kim vermektedir? Tabii ki onlara yol gösterip, fırsat ve ilham veren Cenab-ı Hak’tır.

3.1.4. Örümceğin Yaratılışındaki Hikmetler

Örümceğin (Araneida) yapısını önce kısaca açıklayalım. Yürüme organı olan bacakları dört çift, vücutları başlıca iki bölümdür: Başlı-göğüs ya da öngövde ile karın bölgesi ya da artgövde. Türlerinin çoğu karada, pek azı da suda yaşar. Otuz dört bin dolayında türü olduğu saptanmıştır. Vücuttaki uzantılarında pek çok hikmet vardır; en uçta zehir çengelleri, ikinci uzantı kısmında erkeklerin spermayı biriktirdiği çiftleşme organı, olgunlaşmamış olanlarında ise besin deposu, geri kalan dört çift uzantı ise yürüme organlarıdır. Dış etki karşısında gövdeden kolayca kopan bacaklarının yerine daha kısa olan yenileri gelir. Avladığı sineği, böceği v.s. tuzağına düşürerek, ördüğü ağdaki iplikleriyle bağlar, bedeninden akan bir sıvı ile bayıltarak götürür. Örmek kelimesinden adını alan bu hayvan, karnındaki büyük bezlerden salgıladığı salgı ile kozayı örür; kendini boşluğa bıraktığı zaman, ona asılarak iner çıkar. Günümüzde az da olsa bazı ülkelerde ördüğü bu sağlam ipekten dokuma yapılır. Akıttığı zehirle avını etkisiz hale getiren örümceğin böcekleri yıldırım çarpmış gibi vuran zehri, ılıman bölgelerdeki insanlar için tehlikeli değildir.²³⁵ Ayrıca bütün örümceklerin az çok zehirli olması, onların düşmanlarına karşı da savunma aracıdır.

²³³ Bkz. Enbiya, 21/30.

²³⁴ Topaloğlu, Bekir-Yavuz, Yusuf Şevki-Çelebi, İlyas, *İslam’da İnanç Esasları*, M.Ü.İ.Fak. Yay., İstanbul, 1998, s. 68.

²³⁵ Araz, Neziha; Devrim, Hakkı; Kılıçoğlu, Safa, *örümcek mad.*, Meydan Larousse ans., Meydan Yay., İstanbul, 1972, IX/775.

Örümcekler vücutlarından salgıladıkları yapışkan ve sıvı iplik maddesiyle avlandıkları gibi, evlerini de ağ ile kurarlar. Avladığı küçük canlılarla beslenen örümcek, yuvasını kurduğu ağın köşesine inşa eder. Evinin genişliği, içine sığabileceği kadardır. Sinek gibi küçük canlılar örümceğin ağına dolandığında örümcek hızla yuvasından çıkarak dikkatli bir şekilde avını takıldığı yerden çıkarır ve evine taşır. Taze etle beslenen örümcek, avladığı bu canlının vücut sıvısını emerek beslenir. Ağna av takıldığında aç değilse, ona dokunmaz, daha sonra acıkınca yer. Allah (c.c.) ona nasıl tuzak kurup avlanacağını, bir insanın bilmesi gibi ilham etmiştir.²³⁶ Ayrıca sinek, böcek vs. küçük hayvanların örümcek tarafından yenmesi ekolojik dengenin en güzel örneklerinden birisidir.

*“Allah’tan başka dost ve yardımcı edinenlerin(ağını) durumu, örümceğin durumuna benzer; örümcek kendine bir yuva yapar, ama yuvaların en çürüğü de örümcek yuvasıdır. Keşke bilselerdi!”*²³⁷

Bu ayette örümceğin yuvasının, her iki anlamda da yuvaların en çürüğü olduğuna dikkat çekilmektedir. İlk akla gelen anlam, milimetrenin yüzde biri kalınlığındaki ağın sağlam bir yuva teşkil etmeyeceğidir. Bunun doğruluğunda şüphe yoktur. Termit gibi, bir santimetre boyundaki kör bir böcek, içinde bir milyon nüfusu barındıracak depreme dayanıklı gökdelenler inşa ederken, örümceğin ördüğü ağ, bir çalı süpürgesinin ucunda son buluverir. Hatta çoğu zaman örümcek ağının süpürgeyi bekleyecek kadar ömrü de olmaz. Bahçe örümceği, ördüğü ağı her gün yer ve yeniden yapar! Örümcek ağı kalıcı ve sağlam bir konut olarak hizmet vermek üzere değil, böcek yakalamak için düzenlenmiştir.

Allah’tan başkalarını dost edinerek işlerini onlara havale eden ve onlardan yardım, iyilik ve koruma umanların da bu ilişkilerden bekleyebilecekleri sonuç, ya yutmak veya yutulmaktan başka bir şey değildir ki, buna dair verilebilecek en canlı ve en kapsamlı örnek, örümceğin yuvasıdır.

Diğer yandan “yuva” sözcüğü aynı zamanda aile hayatını da çağrıştırır ki, ailede zayıf ilişkiler konusunda en tipik örneği teşkil eder. Şöyle ki; daha ailenin kuruluşunda karşımıza ölümcül ilişkiler çıkar. Çünkü çoğu zaman dişi örümcek,

²³⁶ Gazali, *Yaratılış Hikmetleri*, s. 89.

²³⁷ Ankebut, 29/41.

ilişkiden sonra hemen erkek örümceği yer veya erkek örümcek kendiliğinden ölür. Dişi örümceğin ömrü, yumurtladıktan bir süre sonra, yavrularının yumurtadan çıkmasını göremeden, çoğunlukla sona erer. Örümcek ailesinin ölümcül ilişkileri bu kadarla da bitmez. Yavrular yumurtadan çıkmaya başladığında, sona kadar yine tehlike altındadır. Eğer ilk çıkan yavrular kendi yumurta kabuklarını gövdeye indirdikten sonra etrafta yiyecek bir şey bulamazlarsa döner, henüz yumurtadan çıkmamış olan kardeşlerini yerler. Kardeşini yiyen, elbette hemcinslerini de yer. Örümcek yetiştirerek ağından faydalanmayı hayal eden insanlar, sürekli birbirlerini yedikleri için bunda başarılı olamamışlardır.²³⁸

Her hayvana farklı kabiliyet veren Mevla'mız, örümceği ve ördüğü yuvasından ibret almamızı istiyor. Her ne kadar yuvası zayıf, aile ilişkileri sağlam olmasa da ilâhî hikmetlerle dolu olan örümceğin hayatı, bizlere pek çok ders verir. Kaynağını vahiyden almamış aile yapılarının, hiçbir koruması olmayan basit bir örümcek ağına benzetilmesi dikkat çeker. Maddi refaha ulaştıkları dönemlerde dahi islami aile nizamından mahrum oldukları, bencil bir hayat yaşadıkları için bulundukları topluluklarda ve aile düzenlerinde maddi, özellikle manevi dayanışmayı sağlayamamışlardır. Huzurlu bir toplum ve aile düzeni kuramamışlardır. Böyle toplumlarda sevgisiz, şefkatsiz ve menfaate dayalı aile düzeni içerisinde ihtiyar anne ve babalar, köşede bucakta yalnız yaşayan örümcekler gibi yapayalnız kalmaktadır. İslamın evliliği bir temizlik, yücelik ve korunma vasıtası kılması ile, aile münasebetlerinde sürekli ve kararlı olan iyi ilişkiler kurulması elbette ailenin ve toplumun huzuru ve kalıcı olması için gereklidir.²³⁹

Son olarak da müşriklerin hicret esnasında takip ettiği Allah Rasûlü'nü koruyan etkenlerin birinin de örümcek yuvası olması, kâinatın gidişine İslam ile yön veren en güçlü insanın, en zayıf hayvan aracılığıyla gerçekleşmesinin Allah'ın idaresi ile sağlandığını ispatlar.

²³⁸ Şimşek, Ümit, *Ayetler ve İbretler*, s. 32-35.

²³⁹ Coşkun, İbrahim, *Günümüz Akaid ve Kelam Problemleri*, Kitap Dünyası Yay., İstanbul, 2017, s. 76-77.

3.1.5. İpek Böceği ve Sineğin Yaratılışındaki Hikmetler

*“Ey Âdemoğulları! Size hem mahrem yerlerinizi örtecek ve hem de güzel görünmenizi sağlayacak giysiler bahsettik, elbiselerin en iyisi takvâ elbisesidir.”*²⁴⁰

İpek böceği de oldukça ilginç bir hayvandır. Öyle ki insan bu hayvanı görünce doğrudan Allah’ın azametini yeniden hatırlar. Zira ipek böceğinin en önemli görevi ve yaratılış gayesi insanın yararına çalışıp ipek üretmektir.

İpek böceklerinden ipek şu şekilde elde edilir: kelebeğin yumurtalarından larva halinde tırtıllar çıkar. Daha sonra ipek böceği üreticileri bu tırtılları dut yaprakları üzerine koyar. Tırtıllar büyük bir iştahla dut yaprağı yiyerek beslenir ve büyür. İyice büyüüp de besin hücrelerine yerleşince üst dudağındaki delikten iplik halinde zank gibi bir sıvı çıkararak kozasını yapmaya başlar. Tırtıl önce kozanın dış kısmını, sonra kendi vücudunun etrafını örmeye devam eder ve görünmez olur. Böylece ipek kozaları elde edilir.

İpek böcekleri şu şekilde çoğaltılır: Tırtıllar eğer kendi haline bırakılırsa iki-üç hafta içinde kelebek haline gelerek ördüğü kozayı parçalar ve dışarı çıkar. Kozalarından dışarı çıkan ipek böceklerinin erkek ve dişisini gözle birbirinden ayırmak mümkün değildir. Ancak bir yere topluca konulduklarında erkekler dişilerinin üzerine çıkar ve dişi kelebekler o an hamile kalır ve o anda kendilerinin ilk hali gibi larvalar çıkarır. Larva çıkaran kelebekler daha sonra uçarak gözden kaybolur. Zira larvalarını çıkarmış, artık kendisine ihtiyaç kalmamıştır. Kuşkusuz ipek böceğine, dut yapraklarıyla beslenmesini, kendi kozasını ilham eden, ona kanat veren, neslinin devamı için nasıl eşleşmesi gerektiğini bildiren Allah’tır.

İpek böceğinin ördüğü kozalar, iplik haine getirilir. Bu ipliklerle ipek kumaşlar dokunur ve çok değerli elbiseler dikilir. Küçük bir canlının çalışmasıyla, insanlar büyük kazanç sağlar.

Sineğe gelince, nasıl insanlar ve cinler biraraya gelse Kur’an ayetlerinin benzerlerini getiremezlerse, kâinattaki en ufak canlıyı bile var edemezler. Muazzam varlıklardan bir tanesi de sinektir. Sineğe ilâhi sanat mucizesi olarak mı bakıyoruz,

²⁴⁰ A’raf, 7/26.

yoksa rahatsızlık verdiği düşüncesiyle hemen ortadan kaldırılması gereken bir varlık gözüyle mi acaba?

“Ey insanlar! Size bir misal verilmekte; dinleyin onu: Allah’tan başka kendilerine yalvarıp yakardıklarınız var ya, hepsi bunun için bir araya gelseler bile bir sinek yaratamazlar! Hatta sinek onlardan bir şey kapsa, onu dahi ondan kurtaramazlar. İsteyen de âciz, kendinden istenen de!”²⁴¹

Bir sineğin sadece uçuşunun ne anlama geldiğini görebilmek için, onu birkaç dakika süreyle izlemek yeter. Havalanmak için bir hamleye gerek bile duymadan, sadece kanat çırpışıyla uçuşa geçiveren sinek, en gelişmiş savaş uçaklarını ilkel bir alet düzeyine düşüren manevraların onlarcasını birkaç dakika içinde sergiler. Dakikada yirmi bine varan kanat çırpışıyla geri geri uçmak, saniyenin otuz binde kadar bir zaman içinde yön değiştirmek gibi hareketler bu manevranın içindedir. Bütün bu hareketler sırasında, kanatlarının arkasına yerleştirilmiş, iki küçük organ gerekli ayarlamaları yaparak sineğin düz durumda ve dengede kalmasını sağlar.

Sineğin tavanda başaşağı yürümesi bile onun bu iş için özel şekilde düzenlenmiş olan ayaklarındaki olağanüstü yapıyı göstermektedir. Bize düz bir yüzey halinde görünen tavanın girinti ve çıkıntılarına tutunması için, Yaratan, sineğin altı ayağından her birine ikişer pençe vermiş, bu pençelere de vantuzlar yerleştirmiştir. Bu incecik harikulâde sistem sayesinde, sinek, havada uçuşu kadar rahat bir şekilde tavanda başaşağı yürür, kaygan cama tırmanır.

Sineğin görüşü de bütün bu becerilerle bir bütünlük teşkil edecek şekilde düzenlenmiştir. 360 derece görüş açısına sahip petek gözleri sayesinde, bir sinek, sağını, solunu, önünü ve arkasını hep birlikte görür. Onun kolay yakalanamayışı da âni hareketlere karşı son derece duyarlı olması ve saniyenin yüzde biri kadar bir zaman aralığındaki hareketi algılayabilmesi yüzündendir.

Bu minik kuşlar elimize, yüzümüze kondukları zaman bize hiçbir zarar vermezler. Çünkü ağızları sadece öpmeye ve okşamaya yarıyacak şekilde düzenlenmiştir. Eğer onların da mesela karıncalar gibi kesici çeneleri yahut yaban

²⁴¹ Hac, 22/73.

arıları gibi iğneleri olsaydı, insanlar herhalde bu kuşçukların arasında yarasız beresiz bir gün geçirmezlerdi.

Onca masumluğa ve harikulâde yapısına rağmen, insan nesli sinekle çok uğraşmış, ama bir türlü baş edememiştir. İnsanlar şuna dua etmeli ki, sinek neslinin üreme potansiyeli başıboş bırakılmamış yahut tam kapasiteyle devreye sokulmamıştır. Yoksa, önüne Yaratıcı tarafından bir engel konulmamış olsaydı, bir çift sineğin üreme hızı, bütün yeryüzünü altı-yedi ay gibi kısa bir zamanda sinekten bir yorganla kaplamaya yeterdi. İnsanın elinde de, insanların Allah'tan başka taptıkları şeylerin elinde de, tek bir sinekle baş edebilecek bir güç yoktur.²⁴²

*“Biz de açık seçik mucizeler olmak üzere onların üzerine tûfan, çekirge, haşarat, kurbağalar ve kan gönderdik. Yine de büyüklük tasladılar ve günahkâr bir kavim olmakta direndiler.”*²⁴³

Küçük ve önemsiz zannettiğimiz varlıklar, Allah'ın dilemesiyle Firavunun halkını istilâlara maruz bırakmış ve Nemrudun beynine girerek helak etmiştir. İbret dolu bu hadiseler bize, tanrılık iddasında bulunanların bir sinek karşısında dahi aciz kaldığını ispatlamaktadır. Yüce Allah'ın ol dediği oluverir, O'na hiçbir şey zor değildir.

Sonuç olarak, sinek, karınca, örümcek, kuş ve arı gibi küçük boyutta olan hayvanlar; aslan, deve gibi iri cüsseli hayvanların yapamadığını yapmaktadırlar. Sadece hayatını devam ettirmek için avlanıp, beslenen ve üreyen hayvanlar da mevcuttur. Demek ki bu tesbitler, tekâmül merhalesinin en alt basamaklarında sayılan öyle küçük hayvancıkların, en yüksek merhalede bulunanların yapamadığı şeyleri becerdiklerini gösteriyor. Bu da tekâmül görüşünü çürütmektedir. Zira Mütekebbir olan Allah, yarattığı varlıklar üzerinde tasarruf sahibidir.

3.1.6. Deniz Canlılarının Yaratılışındaki Hikmetler

Karada ve havada yaşayan hayvanlardan başka, en çok türe sahip canlı suda yaşayanlardır. Bunlardan da kimisi suda ve karada, kimisi sadece suda hayatını

²⁴² Şimşek, *Ayetler ve İbretler*, s. 173,174.

²⁴³ A'raf, 7/133.

devam ettirirler. Her bölgedeki suyun kimyasal yapısına göre, içinde yaşayan canlı çeşidi de farklılık gösterir.

*“(Suları acı ve tatlı olan) iki denizi birbirine kavuşmak üzere salıvermişti. Aralarında bir engel (ve bir perde) vardır ki, birbirinin sınırını aşmıyor (birbiriyle karışmıyor) lar. O halde Rabbinizin hangi nimetlerini yalanlıyorsunuz?”*²⁴⁴

Deniz nimetlerinin çeşitliliğinin korunması için yukardaki ayette belirtildiği gibi Cebel-i Tarık Boğazına “berzah” perde çekilmesi, denizaltı araştırmalarıyla ünlü Fransız bilim adamı Kaptan Cousteau’yu hayrette bırakarak Müslüman olmasına sebep olur.

Şöyle ki, Cousteau, Akdeniz ile Atlantik okyanusunun kimyasal ve biyolojik yapı açısından farklılığının tespitinde, her iki kıyının dibinden 45 derecelik açıyla fişkıran dev su kanallarının karşılıklı baraj yapmaları yüzünden olduğunu keşfetmiştir. Her iki ortamda, sonsuz sayıda minik canlı ortamı ve ısı farkları ile değişen çiçek ve balık türlerine ilgili ayet ile dikkat çekilmektedir. Birbirlerinden farklı ortamlarda, farklı farklı canlıların var olması ile denizlerin karışmadığını keşfeden Kaptan Cousteau’ya, bu bilimsel verinin on beş asır önce indirilen ayette yazılı olduğu gösterilince Kur’an’a hayran kalmış, dostlarının ifadesine göre Müslüman olmuştur.²⁴⁵

*“Yine O’dur ki denizi sizin hizmetinize verdi ki oradan taptaze balık eti yiyebilirsiniz ve takınıp kuşanacağınız ziynet eşyası çıkarasınız.”*²⁴⁶

Denizlerde ve nehirlerde çeşit çeşit canlılar yaratılmıştır. Suda yaşayan canlılardan biri de çok çeşitli türleriyle balıktır. Balıklar suda yaşadığından bacakları ve ciğerleri yoktur. Bacaklarının yerine yüzgeçleri vardır. Balık, yüzgeçlerini hareket ettirerek suyun içerisinde dilediği yere gider.

Balıkların gövdeleri genelde zırh gibi iç içe girmiş pullarla kaplıdır. Pullu olmayan balıklarınsa kalın derileri olur. Balıklar pullarıyla ya da bu kalın derileriyle dış etkenlere karşı vücutlarını korumuş olur.

²⁴⁴ Rahman, 55/19-21.

²⁴⁵ Nurbaki, Haluk, *Kur’an-ı Kerim’den Ayetler ve İlmi Gerçekler*, TDV Yay., Ankara, 1987, s. 64.

²⁴⁶ Nahl, 16/14.

Balıkların yiyeceklerini bulmaları ve düşmanlarından kaçmalarını kolaylaştıran görme, duyma ve koku alma duyuları vardır. Balıkların bazı türleri diğer bazı türleri yiyerek beslenir. Ayrıca bazı kuş türleri de balıkla beslenmektedir. Bu nedenle bolca yaratılmışlardır. Dişi balıklar bir defada yüzlerce yumurta yapabilir. Bazı türlerde erkek balıklar da yavru balıkların doğumuna, yumurtaları ağızlarında toplayarak ve orada yavrular çıkana kadar saklayarak yardımcı olur. Her bir yumurtadan aynı cins balık çıkar.

Bazı su canlıları doğum olmadan çoğalarak binlerce yavru meydana getirir. Bazıları erkek ve dişiden çoğalabilir. Bu tür deniz canlılarının kaplumbağa ve timsah gibi elleri ve ayakları olur.

Denizyıldızları da oldukça ilginç canlılardır. Denizyıldızı başını kabuğundan dışarı çıkararak yiyeceğini yer. Tehlike hissettiği anda başını kabuğunun içine alarak bütünüyle kapanır ve kendini gizler. Bu şekilde Allah (c.c.) her canlıya ihtiyaç duyduğu savunma araçlarını vermiş ve neslinin devamı için nasıl korunacağını öğretmiştir.²⁴⁷

Mesela, istakoz gibi birçok hayvan vardır ki, organlarından birini kaybedecek olsa vücudundan bir parça koptuğunu farkederek, hücrelerini çalıştırmak ve irsiyet faktörlerinden faydalanmak suretiyle hemen kaybolan organı yerine getirmeye koyulur. Organ tam olarak yerine gelince hücrelerin çalışması durur, çünkü hücreler, bilinmeyen bir yolla işi bırakma zamanının geldiğini anlarlar.

Başka bir örnek verecek olursak; tatlı su polibi ikiye ayrıldığı zaman, bu parçalardan biri vasıtasıyla yeniden teşekkül etme imkanını bulur. Solucanın başını kesecek olursanız hemen yeni bir baş imal ettiğini görürsünüz. Biz insanlar da yaralarımızı iyileştirme imkanına sahibiz. Fakat operatörler –gerçekten olabilecekse- hücreleri harekete geçirip de yeni yeni kollar, tırnaklar ve sinirler elde etme imkanına ne zaman kavuşacaklardır?

Burada “yeniden yaratma” bilmeceğine bir parça ışık tutan müthiş bir gerçek vardır: Demek ki başlangıçta mevcut olan her hücre bütün ayrıntılarıyla türünün tam bir ferdi olabilmektedir. O halde hiç şüphe yok ki sen, her hücre ve dokuda aynen

²⁴⁷ Gazzali, Yaratılış Hikmetleri, s. 95,96.

sensin!²⁴⁸ Şu bir gerçektir ki, deniz canlılarının hepsini ve hikmet dolu yaratılışlarını anlatmak için ciltler dolusu kitaplar bile yeterli gelmeyecektir.

Hayvanlar da insanlar gibi acıkırlar. Yiyecek ve içeceklerini temin için çalışır, insanlar gibi doğar, büyür, çoğalır ve ölürler. Hayvanlarda sadece hayatta kalmak mücadelesi vardır; yalan, haset, kibir, hıyanet, iftira v.s. kötü hasletler yoktur. Kabir, ahiret, ölüm endişesi de yoktur onlarda. Bu bakımdan rahattırlar. İnsana gelince, insan hayvan kadar (pençe, gaga, yırtıcı keskin dişler, zehir v.s.) savunma donanımına sahip değil, aciz ve zayıftır. Buna rağmen kibirli, kan döken, sabırsız bir yaratıktır. Fakat akıllı ile imanı birleştirirse de, kendisini yükseltir, meleklerin bile gıpta ettiği, secde ettiği konuma gelir. İmanı sayesinde kurtulur, ruh ve beden sağlığına kavuşur. Aksi halde Allah’a değil, aklına kul olursa buhrana sürüklenebilir ve yaratıkların artık en şerefli değil; en aşağısı, en rezili olabilir.

Özetle tabiatı hakkıyla incelersek, Allah’ın bizimle doğrudan değil, doğadaki varlıklar yoluyla konuştuğunu idrak edebiliriz. Bu varlıklar basit, gözle görünen eşyadan ibaret değildir, bunlar birtakım sembollerdir, işaretlerdir ki bunlar vasıtasıyla her şeyi kuşatan Yaradanımız bizimle irtibat halindedir. Dünya büyük bir sembol kitabıdır, mahiyetini ise ancak düşünen öz akıl sahipleridir.²⁴⁹

3.2.Bitkilerde Gaye Ve Nizam Delilinin Argümanları

Çağdaş bilimsel veriler en eski canlı varlıkların bitkisel âleme ait olması gerektiğini bildirmiştir. Zira birinci jeolojik çağdan kalma, yani bilinebilen en eski toprak parçaları içinde birtakım su yosunları bulunmuştur. O çağdan kısa bir müddet sonra da hayvanlar âleminin unsurları kendini göstermiş olmalıdır. Çünkü onlar da okyanuslardan gelmişlerdir.²⁵⁰

Her canlı kendi âlemi içinde denge ve düzen ile varlığını devam ettirir. Bitkiler de insanlar ve hayvanlar gibi, yeryüzünde yaşar, çoğalır ve ölürler. Bilim bu konularda daha yakın bir zamanda açıklama yaparken, hiçbir laboratuvarın, deney ve gözlemlerin olmadığı o dönemlerde Kur’an’ın bunu açıklaması dikkat çekicidir:

²⁴⁸ İbn Kesir, *Hadislerle Kur’an-ı Kerim Tefsiri*, Çev. Bekir Karlığa vd., Çağrı yay., İstanbul, 1983, I/158.

²⁴⁹ İzutsu, *age*, s. 127.

²⁵⁰ Bucaille, Maurice, *Müsbet İlim Yönünden Tevrat İnciller ve Kur’an*, Çev. Mehmet Ali Sönmez, D.i.B. Yay., Ankara, 1991, s. 300.

*“Yeryüzüne gelince; onu yayıp döşedik, üzerine sarsılmaz dağlar yerleştirdik ve orada belli bir ölçüye göre ayarlanmış nice bitkiler bitirdik.”*²⁵¹

*“Güzel şehrin bitkisi, Rabbinin izniyle çıkar; kötü olandan ise kavruktan başkası çıkmaz. İşte Biz, şükreden bir topluluk için ayetleri böyle çeşitli biçimlerde açıklıyoruz.”*²⁵²

*“Yapraklı taneler ve güzel kokulu bitkiler.”*²⁵³

Her şeyi bir hikmet üzere var eden Cenab-ı Allah her bitkiye muhakkak bir gaye ve görev yüklemiştir. Daha faydası keşfedilmemiş kim bilir binlerce bitki mevcuttur.

Dünya misafirhanesinde, mevsimlere göre vücudumuzun ihtiyaç duyduğu her çeşit bitki, içinde vitamin ve mineral deposu olduğu üzere bizlere musahhar kılınmıştır. Bitki, hem insana direk besin olarak, hem de önce hayvanların yemesiyle o hayvanların süt, et, yumurta v.s. ile de dolaylı olarak insana hizmet etmektedir. Aynı bahçede aynı topraktan yetişen; aynı su ile sulanan bitki çeşitlerinin tatlarında, renklerinde, şekil ve muhtevalarında farklılık olması sıradan bir olay mıdır? Kâinatta bulunan denizdeki ve karadaki bitki türlerinin hepsi belirli bir gaye için yaratılmıştır; sebepsiz küçücük bir ot bile yaratılmamıştır. Kur'an-ı Kerim'in birçok ayeti bitkilerden söz etmektedir.

*“Ey insan, Yüce Rabbinin adını tesbih et. O, yaratıp şekil vermiştir. O, her şeyi ölçüyle yapıp doğru yolu göstermiştir. O, yeşillikler bitirmiştir. Sonra da onları kuruyup kararmış çer çöpe çevirmiştir.”*²⁵⁴

Bu ayetlerde geçen takdir ve hidayet, gaye ve nizam delilini akla getirmektedir. Yani insan diğer varlıklar ile uyum içinde yaratılmış ve belli bir hedefe yönlendirilmiştir. Yaratılışının bir hedefi ve gayesi vardır. Buradaki son ayette yeşil otlakların durumu misal verilerek insanın bu dünyada mağrur olup hep bu

²⁵¹ Hicr, 15/19.

²⁵² A'raf, 7/58.

²⁵³ Rahman, 55/12.

²⁵⁴ A'lâ, 87/1-5.

dünyadaki gibi kalacağını sanmaması, yeşilliklerin solduğu gibi, dünyanın da bir gün değişeceği ve çok farklı hale geleceğini bilmesi hatırlatılmaktadır.²⁵⁵

3.2.1. Bitkilerin Şekil ve Renklerindeki Hikmetler

Her tohumdan değişik bitkiler ve ağaçlar yaratılmıştır. Her bir ağaçtan, değişik işaretler ve emirlerle ayrı renklerde, özel tat ve kokularda bir çok besin kaynağı yaratılmıştır. Değişik ebat ve ağırlıklardaki tüm bitkilerde Allah'ın varlığının delil ve alâmetleri gizlidir. Mesela Amazonlarda yetişen Amazon Nilüferi isimli bitki, bilim adamlarını şaşırtan özelliklere sahiptir. Büyüklüğü üç metreyi aşan ve su üzerinde yüzebilen, kayık vazifesi gören bu bitki yaprağı, kenarlarını yukarı doğru kıvrılabilmektedir. Böylece kapalı bir salı andıran bu büyük yaprak, kırk kilogram taşıma gücüne sahiptir.

''Yeryüzünü yayıp döşeyen, oraya sarsılmaz dağlar yerleştiren; ırmaklar akıtan, orada her çeşit bitkiden birer çift yaratan ve geceyi gündüzün üstüne örten O'dur.'''²⁵⁶

Ağaçlar, her türlü inşaat, alet, edevat, vasıta yapımında ve ekolojik sistemin olumlu işleminde insanların emrindedir. Doğal dengenin oluşmasında ağaç ve orman önemli rol oynar. Gerçekten ormanlar, ekosistemin akciğeri görevini yapmaktadır. Mesela on dönümlük bir çam ormanı, bir yılda kırk ton saf oksijen üretebilmekte; bir kayın ağacı, kırk kişinin karbondioksitini giderebilmektedir.²⁵⁷

Rabbimiz, varlığımızı sürdürebilmemiz için verdiğimiz karbondioksit gazlarını yeşil bitkilerle toplamakta, bunu güneşin enerjisi sayesinde su ile birleştirmekte ve glikoz denilen tatlıyı dönüştürmektedir. Buna fotosentez ve özümleme denmektedir. Demek ki bize zararlı olan karbondioksit, bitkiler için faydalı hale gelmekte, özümleme sırasında da bitkiler insan için son derece gerekli olan oksijen vermektedirler.²⁵⁸ Bu nizam ne kadar takdire şayan ve şükre layıktır.

Şifa kaynağı olarak da bitkiler ilkçağlardan günümüze kadar, çeşitli hastalıklara şifa ve enerji kaynağı olmuş; ilaç, gölge, yakacak odun, evler ve

²⁵⁵ Gölcük-Toprak, a.g.e., s.186.

²⁵⁶ Ra'd, 13/3.

²⁵⁷ Okçu, age, s. 283.

²⁵⁸ Hekimoğlu, İsmail- Korkmaz, H.Hüseyin, *İlimler ve yorumlar*, Türdav Yay., İstanbul, 1998, s. 10

gemilerin inşası için kereste, hammedde kaynağı olmuş, oksijen üretmiştir ve üretmeye de devam etmektedir.

*“Toprağın yetiştirdiği bitkileri, kendilerini ve daha bilmedikleri birçok şeyi çiftler halinde yaratan Allah ne yücedir.”*²⁵⁹

*“Ve orada hurma bahçeleri, üzüm bağları yetiştiriyor; aralarında pınarlar akıtıyoruz.”*²⁶⁰

*“Gövdesiz bitkiler de ağaçlar da secde ederler.”*²⁶¹

Tüm bitkilerin secde etmesi, bunların Allah’ın yasalarına iradî olmaksızın boyun eğmelerini ifade etmekte; bu da kendisine akıl nimeti ve irade gücü verilmiş olan insana bilinçli bir tercih sonucu O’na tazimde bulunmanın, buyruk ve yasalarına uymanın değerini, dolayısıyla iradesini bu yönde kullanması şartıyla kendisine bahşedilen onuru hatırlamaktır.²⁶²

*“ Sizin için yeryüzünde yetiştirdiği rengarenk varlıklar da (delillerdir), işte bunlarda öğüt almasını bilen insanlar için nice ibretler vardır!”*²⁶³

İşte doğada gördüğümüz her şey, yerli yerinde, belirli bir düzende ve olması gereken yerde yaratılmıştır. Hacimleri, renkleri, tatları, farklı olan bu bitki ve meyveler, mevsimlere göre de ayarlanmıştır. İnsanın kışın ihtiyaç duyduğu C vitamini limon, portakal ve mandalina bol miktarda vardır. Kutuplarda ise bu meyvelerdeki C vitamini balıklardan karşılanmaktadır. Yazları kavun, karpuz gibi sulu meyveler su kaybını telafi etmek üzere hizmetimize sunulmuştur. Pamuk, kauçuk, keten, tütün, kenevir gibi bazı bitkiler, sanayide de kullanılır.

Gövde üzerindeki yapraklar, belli bir geometrik modele göre ve birbirlerinin ışığına engel olmayacak şekilde dizilmişlerdir.

Bazıları damarlama gösteren yaprak şeklindedir. Canlı organizmaların tırmanması ve barınması amacı ile yaratılmışlardır. Bu tip bir su bitkisinin yaprakları, küçük canlılar için seçilmiş güvenli bir vatan gibidir. Zaten tüm bitkilerin kendileri

²⁵⁹ Yasin, 36/36.

²⁶⁰ Yasin,36/34. Bkz. Nahl,16/11; Bakara, 2/22.

²⁶¹ Rahman, 55/6.

²⁶² Heyet, *Kur'an Yolu* , V/198.

²⁶³ Nahl, 16/13. Bkz. Şuâra,26/7.

ve yaprakları, gövdelerini rüzgara ve ısıya karşı koruyacak nitelikte yaratılmışlardır. Mesela sarmaşıklar ince zarif olduklarından ayakta duramazlar. Yapraklarındaki tutucu tüyler ile başka şeylere tutunurlar.²⁶⁴

Her bitkinin yaprağı, öncelikle bizim o bitkiyi tanımamız için ipucu verir. Bazı yapraklar, hayvanlara karşı kendilerini savunup koruması amacıyla dikenli olarak yaratılmıştır. Kurak iklimlerdeki bazı bitkilerin yaprakları da yedek su depolamak amacıyla yaratılmıştır. Coğrafi bölgelerde yaşayan hayvan cinslerine lazım olan bitkinin, hayvanlarla aynı bölgede yetişmesi tesadüf eseri değildir, bunları takdir eden Yüce Allah'tır.

*“İnsan yiyeceğine bir baksın. Doğrusu suyu bol bol indirmekteyiz. Sonra yeryüzünü iyice yaymakta ve orada taneli ekinler, üzümler, sebzeler, zeytin, hurma ağaçları, koca koca ağaçlı bahçeler, meyveler ve çayırklar bitirmekteyiz. Bunlar sizin ve hayvanlarınız için geçimlidir.”*²⁶⁵

Bitkilerdeki yaratılışın delillerine Neseî'nin şu sözleri ile açıklık getirebiliriz: “Şu sorulabilir; âlemin kendisini yaratan bir yaratıcıya sahip olduğuna dair deliliniz nedir? Biz deriz ki: Meydana getirilmiş bir madde onu meydana getirene işaret eder. Materyalistler (Dehrîler), zındıklar ve natüralistler âlemin, dört doğal elementten yani havanın soğukluğu, ateşin sıcaklığı, suyun nemliliği ve toprağın kuruluğundan oluşmuş olan canlı hayatının orijini olan nutfe veya bitkisel büyümenin temeli olan tohum gibi, ezeliyetten beri varlık halinde bulunduğunu iddia ederler. Onlara şu söylenebilir: bizler, ağaç ve bitki örneğinde olduğu gibi, eşyanın kışın çürüyüp parçalara ayrıldığını görüyoruz, oysa bazı çam ağaçlarının ve bahçe sebzelerinin böyle bir şeye maruz kalmadığını da müşahade ediyoruz. Bütün bu farklılıklar ezeli ve kâdir bir Yaratıcı'nın belirleyiciliğinin işaretleridir. Aynı şekilde suyu, toprağı, havası v.s. aynı olan bir yerde farklı meyve ağaçlarının yetiştiğini de gözlemlemekteyiz. Şayet toprak tek faktör olmuş olsaydı renkte, tatta, v.s. böyle farklılıkların olmaması gerekirdi. Bu da ezeli, kâdir bir Yaratıcı'nın varlığına işaret etmektedir.”²⁶⁶ Bu yeter sebebin varlığını Allah şu ayette ifade eder:

²⁶⁴ Saraç, *age*, s. 110-114.

²⁶⁵ Şuâra, 80/24-32.

²⁶⁶ Düzgün, Şaban Ali, *Neseî'de Allah-Alem İlişkisi*, Akçağ Yay., Ankara, 1998, s. 237.

*“Yeryüzünde birbirine komşu kıtalar, üzüm bağları, ekinler, bir kökten ve çeşitli köklerden dallanmış hurma ağaçları vardır. Bunların hepsi bir su ile sulanır, yemişlerinde onların bir kısmını bir kısmına üstün kılarız. İşte bunlarda akıllarını kullanan bir toplum için ibretler vardır”.*²⁶⁷

Günümüzün modern ilim ve tekniği de, aynı sudan ve topraktan beslenen bitkilerin aynı olmayıp, farklı renk, tat, koku ve şekilde olmasını hayretle karşılamakta ve Yaradan karşısında acz ve zafiyetini açıkça dile getirmektedir.

Biz de şu vecize ile konuyu tamamlayalım; Abraham Lincoln (v.1865) diyor ki: ‘‘Kâinata bakıp, hayret verici yaratıkları görüp de Allah’a inanmayanlara ne kadar acıyorum’’.

3.2.2.Bitkilerin Meyvelerindeki Hikmetler

Dünyada yeşil örtünün verdiği hazzı insanoğluna başka bir şey veremez. İnsanın çok yönlü faydalandığı bitki türleri, devamını tohum ve çekirdeklerden sağlar. Meyveleri ise güzel kokular verir, güzel tatlar sunar. Şayet meyveler ağaç dallarında değil de yerlerde bitseydi, ağaç gövdeleri ve dalları olmayacak, insanlar ve hayvanlar da bundan istifade edemeyecekti. Her tohumdan çok bereketli olarak üretim yapılmakta; yiyecek fazlası olan meyveler de ya kurutularak ya da depolarda saklanarak tüketilmektedir. Aynı şekilde zeytin ve hurma ağacı da bol bol meyvesini verir, bir çekirdekten binlerce meyve meydana gelir. Bu şekilde bitkiler türlerini devam ettirerek insanlığa hizmet eder.

*“Hem kendiniz yiyin, hem de hayvanlarınızı otlatın. Hiç şüphesiz akıl sahipleri için bunda bir hikmet vardır”.*²⁶⁸

Bitkilerin çok farklı meyveleri, faydaları mevsimlerdeki ihtiyaçlarımıza göre dizayn edilmiş; hangi zamanda hangi vitamini, hem de gramına kadar ayarlanmış, bir ölçüde yaratılmıştır. Hem de süslü ve alımlı bir şekilde insanın canının isteyeceği şekilde ambalaj içinde istifadeye sunulmuştur.

Mesela elmanın içindeki C vitamini insanın günlük ihtiyacı kadardır. Yüce Allah insanın bilgisayar programını bildiği için onun ihtiyacını da bilir. Eğer elmanın

²⁶⁷ Ra’d, 13/4. Bkz. En’am, 6/99.

²⁶⁸ Tâhâ,20/54.

içerisinde demir olmasa, dayanıksız bir madde olan C vitamini bir müddet sonra bozulacaktı. Ayrıca elmanın içinde bulunan karbonattan dolayı, hazmı da kolaylaştırmaktadır. Öyleyse elma insanoğluna hizmet etmek, sisteme dahil olmak için çalışır.²⁶⁹

Çadır direklerinin, çadırı gerdirip yere kapanmasını engellemesi gibi ağaçların ve bitkilerin devrilmesine engel olan toprağın altında her yöne doğru yayılmış kökleri vardır. Şayet bu kökler olmasaydı dev gibi ağaçlar özellikle fırtınalı havalarda ayakta kalamaz, yıkılırdı.

Kabuklu deniz canlılarının içinde gizlenen değerli bir inci tanesi gibi, meyvelerin göbeğinde gizlenen çekirdek çürümüş dahi olsa, aynı meyveden yetiştirmek mümkündür. Kudret-i İlahiyle içi sıvı dolu yaş bir meyveden sert çekirdekler çıkar. Kuru bir çekirdekten salkım salkım, lezzetli meyvelerin meydana gelmesi, bir damla sudan insanın meydana gelmesi gibidir. Bitki ihtiyaç duyduğu suyu ve mineralleri topraktan alır. Meyveleri sıcaktan, soğuktan ise yaprakları örtü gibi korur.

*“Bu öyle bir yağdır ki nerdeyse ateş dokunmasa da aydınlık verecek. Bu aydınlık, nur üstüne nurdur. Allah dilediği kimseyi nuruna kavuşturur.”*²⁷⁰

Acaba neden zeytin ağacını Cenab-ı Hak mübarek diye nitelemiştir? Kur'an-ı Kerim, onu ilahi nura misal vermiştir ki, daima ateş değmeden yanmakta, yağından çıkan ışıkla her tarafı aydınlatmaktadır. Çünkü bitki ve hayvanların hikmetleri Allah'ın kudretine delalet eder. Besin, ısıtma, ateş ve ışık bu ağaçtan çıkarak, canlılara fayda sağlar. Bütün yaprakları daimî yeşil kalan bu ağaçtan insanlar kuvvet alır.²⁷¹

“Gökten su indiren O'dur. İşte böylece Biz, bütün bitkileri bu suyla yetiştiriyor ve bunlardan yemyeşil filizler yeşertiyoruz; onlardan da birbiri üstüne binmiş taneler; hurma ağacının tomurcuğundan sarkan hurma salkımları; ayrıca üzüm bağları, zeytin ve nar bahçeleri yetiştiriyoruz. (kimileri) birbirine benzer, (kimileriye) bambaşkadır. (çiçekler) meyveye durduğu ve iyice olgunlaştıkları

²⁶⁹ Nurbaki, Haluk, *İnsan ve Hayat*, Yeni Asya Yay., İstanbul, 1983, s. 19-20.

²⁷⁰ Nur, 24/35.

²⁷¹ Cisir, *age*, II/203.

zaman meyvelerine (ibretle) bir bakın! Doğrusu bütün bunlarda inanan insanlar için nice ibretler vardır.'²⁷²

3.2.3. Meyvelerin Yapısındaki, Renk Kökü ve Tatlardaki Farklılığın Hikmetleri

Bitkilere ilk çağlardan günümüze kadar, pek çok hastalıkta sıkça yararlanılmıştır. Sudan meydana gelen tüm bitkilerin her biri ayrı ayrı şifa kaynağıdır.

Meyveler tam da kendisine ihtiyaç duyulan mevsimlerde yetişir. Böylece insanlar meyveleri zamanında yiyerek sağlıklarını korur, gerekli vitaminleri onlar aracılığıyla alırlar.

Kavun, karpuz ve kabak gibi bitkilerin dalları ince ve zariftir, suyu geçirgendir. Bu tür bitkiler bol suya ihtiyaç duyduğundan ağaçlarda yetişmeyip doğrudan toprağın üzerine serili bir halde yetişir. Bu bitkiler ağaçta yetişseydi, daha olgunlaşmadan dallar onu taşıyamayacağından yere düşerdi. Nar olgunlaşana kadar dalında asılı durur. Ne zaman ki olgunlaşıp tatlanır, işte o vakit çatlayarak yere düşer.

Allah meyvelere o kadar tatlılık vermiştir ki, bakınca insanın içi açılır, mutluluk duyar, daha tatmadan tadını damağında hisseder. Bu meyvelerin vücuda çok çeşitli faydaları vardır. Yüce Allah, her bitki hakkında tecellide bulunurken onun genetik yoldan karakter ve özelliklerini de formüle ederek mayasına yerleştirmiştir. Artık o mayanın değişmesi mümkün değildir. İşte bu değişmezlik sayesinde ilmî çalışmalar yapılabilir. Bitkilerdeki renklerin farklılığı, dünyamıza ayrı bir güzellik katmaktadır. Geçtiğimiz yol kenarlarında, bağlarda, bahçelerde, tarlalarda dağlarda gördüğümüz ve bazılarını lüzumsuz zannettiğimiz nice bitkiler vardır ki bunlar, laboratuvarında inceleme altına alınınca, insan için ne kadar önemli hastalıkların tedavisinde kullanılabilecek ilaçların yapımında faydalanılan ürünler olduğu anlaşıyor. Demek ki Allah boşuna bir şey yaratmamıştır.²⁷³

Aynı kara topraktan, yanyana dikilen ağaçların, meyvelerin ve çiçeklerin renkleri, koku ve tatları ayrı ayrıdır. Uzun olanı, kısa olanı, iri ve ufak olanı vardır.

²⁷² En'am, 6/99; Bkz. Nahl, 16/11.

²⁷³ Bulut, *age*, s. 295.

Renkleri kırmızı olur, sarı ve yeşil olur. Sonra bu renkler kendi içlerinde koyu, açık ve orta olmak üzere tonlara ayrılır. Tatlı olanı, ekşi olanı, mayhoş ve acı olanı vardır. Kokuları da çok çeşitlidir.²⁷⁴

Daimî olarak muhtaç olduğumuz besin maddelerindeki vitamin çeşitleri şu unsurlardan teşekkül etmektedir:

1- Tahıllar (buğday, yulaf, çavdar, mısır, pirinç, arpa vs.) ve şekerli-sulu karbonik maddelerdir (üzüm, hurma, nar vs.).

2-Proteinler (Hayvansal ürünler).

3-Yağlı maddeler (zeytinyağı, kenevir, ayçiçek vs.).

4-Mineraller.

Demek ki her bitkinin çeşidine göre, hücrelerinin atom planlaması başka başkadır. İşte bu planlı atom bileşikleri, birleşme ve meyvelerin oluşundaki metoda göre teşekkül etmektedir. Bütün meyveler, çeşit ve tatlarıyla böyle bir sistem ve planlamaya göre meydana gelip büyümektedir. Burada tesadüf düşünülebilir mi?²⁷⁵ Hem insanlara hem de bazı hayvanlara musahhar kılınan bu meyveler Kur'an-ı Kerim'de örnekler verilerek zikredilmiştir. Milyonlarca bitki çeşidi arasından; hurma, zeytin, nar, mercimek, üzüm, buğday vs. ürünlerin zikredilmesi, Rabbimizin bu gıdaları bizler için çeşitli ve çok faydalı olsun diye yarattığına dikkat çektiğini göstermektedir. Mevsimlere ve o bölgedeki canlılara ihtiyaca binaen yaratılan farklı meyveler, göze hitap edip zevk verdiği gibi, vitamin ve mineral deposudur aynı zamanda.

Hiç şüphesiz karada, havada ve suda yaşayan tüm canlıların kendiliğinden oluşmasının mümkün olmadığını gösteren sayısız örneklerle bilimsel veriler mevcuttur. Artık ateist düşünceye sahip kişiler, bilimsel verilerle dînî argümanların kesiştiği günümüzde fazla revaç bulamayacaklardır. Teist düşüncenin, evrendeki düzen ve devamın bilimsel kriterlerle paralellik arzettiği gerçeği bizzat anlaşılacaktır.

²⁷⁴ Gazzali, *Yaratılış hikmetleri*, s. 102,103.

²⁷⁵ Cisir, *age*, II/200.

3.3.Kâinatta Gaye Ve Nizam Delilinin Argümanları

Her akıl için marifetullah bir fârizadır. Veleve ki bûluğa ermemiş olsun. Kâinattaki bütün zerreler, Allah'ın mevcudiyetine şahitlik edip dururken, âkil olan bir insanın bundan habersiz bulunması caiz olamaz. Marifetin yolu ise evrende olup bitenlerin farkında olunmasıdır. Kâinatın eşsiz yaratılışını temaşa eden, hiç şüphe yok ki Hâlik-ı Azîm'in mevcudiyetine tamamen her akıllı kişi tamamen inanır. Bu durum, Kur'an-ı mübîn'in birçok ayeti ile insanları ikna ve hidayet yoluna iletmiştir.²⁷⁶

3.3.1.Güneşin Yaratılışındaki Hikmetler

Kur'an-ı Kerim'de güneş kelimesi toplam otuz iki kez geçmektedir. Bu ayetlerin bir kısmı güneşin insanların hizmetine sunulmasından; bir kısmı da güneşin Allah'ın emrine amade kılındığı beyan edilmektedir.²⁷⁷

*“...Güneşi, ayı ve yıldızların emrine boyun eğmiş olarak yaratan Allah'tır, bile-siniz ki, yaratma da buyurma da yalnız ona aittir. Âlemlerin Rabbi olan Allah yüceler yücesidir...”*²⁷⁸

Güneş, öncelikle kendi bünyesindeki yanmaların sonucu şiddetli bir ısı ve ışık neşreden bir yıldızdır. On beş milyon kelvin sıcaklıktaki ve dört buçuk milyar yaşındaki, samanyolunda iki yüz milyar yıldızdan biri olan Güneşin, yeryüzü var olduğundan beri hiç değişmeyip, güçlü enerji açığa çıkarması büyük bir mucizedir. Ancak güneş sistemimizin bu özel ve ayrıcalıklı konumda yaratılması sonucunda, canlılar ve tabii ki insanlar dünya üzerinde varlığını sürdürebilmektedir; insanlar ancak bu sayede içlerinde bulundukları evreni inceleyebilmekte ve Allah'ın yaratmasındaki eşsiz, üstün ve muazzam sanatı ve hikmetleri gözlemleyebilmektedirler.

Hayatımızın menbaı olan Güneşin dış tabakasında hararet, on iki bin fahrenheittir. Dünyamızın güneşten uzaklığı o şekildedir ki, sönmek bilmeyen bu ateş, bizi tam karar ısıtıyor. Eğer güneşin bu harareti yarı yarıya azalacak olsa, soğuktan donar, yarısı kadar fazla olsa hepimiz kavrulurduk.

²⁷⁶ Bilmen, Ömer Nasuhi, *Muvazzah İlm-i Kelam*, Ravza Yay., İstanbul, 2017, s. 33.

²⁷⁷ Okçu, age, s.68.

²⁷⁸ A'raf, 7/54.

Güneş yeryüzündeki canlıların temelini teşkil eden dört temel unsurdan (Enasır-ı Erbaa') biridir. Canlılar için, özellikle insan için güneşin varlığı hayati önem arz etmektedir ki, o olmadan canlıların yaşayamayacağı bir yaşam kaynağıdır. Güneş kendi sistemi içinde saniyede 650 milyon ton hidrojeni, 645,4 milyon ton helyuma dönüştürerek, her bir saniyede 4,6 milyon ton enerji etrafa yaymaktadır. Yeryüzündeki kömür, yağ, akaryakıt, su ve rüzgar dahil tüm enerji kaynaklarının temeli, dolaylı veya doğrudan doğruya güneştir. Bu çok ince hesaplara, fiziksel kanunlara göre düzenlenmiş bir programdır ki şaşması söz konusu değildir. Hiçbir şekilde tesadüfün bu olayda yeri ve anlamı yoktur.

Mesela, bir ağacın gölgesine bakarsak, bu gölgenin sebebinin güneş ışınlarının yansıma açısı olduğu bilgisine sahibizdir. Gölge güneşin bir sonucudur, fakat güneşi gölgeye sebep kılan Allah'tır.²⁷⁹

Hayat kaynağımız olan Güneş, ışıyla kendisinin üzerinde bulunan bütün yıldızları kapatır da artık onlar görünmez olurlar. Ay'a ışığı veren de yine Güneş'in kendisidir. Işınlarının aşağıda bulunan denizlere aksetmesi sonucu sular buharlaşır ve havaya doğru yükselirler. Havada soğuk tabakalara çarpınca buluta dönüşür. Sonra yağmur olarak yağar ve topraklara hayat verirler. Bitkiler, her türlü çiçekler, ağaçlar ve meyveler bu sayede yetişir. Yağan kar ve yağmurlardan nehir ve pınarlar oluşarak akmaya başlar. Dağlar, nehir ve ırmak çağlayanları ile dolar.²⁸⁰ Güneşin ve Ayın doğup batması, ayın menzil ve şekil değiştirerek görünmesi insanların takvim yapmalarını; gün, ay ve yıl hesapları yapabilmelerini, işlerini plan ve programa bağlayabilmelerini mümkün kılmıştır. Bilimin her keşfi, her buluşu, âlemdeki ilâhi sanatı, incelikleri, güzellikleri gittikçe daha açık ve detaylı olarak gören gözlerin önüne sermektedir.²⁸¹

Bütün canlıların hayat kaynağı olan Güneş, ısı enerjisiyle atmosferin içinde binlerce kimyasal reaksiyonların gerçekleşmesini sağlamaktadır. Okyanuslardan milyonlarca ton suyun buharlaşmasını sağlamakta, dünya yüzeyinin ısınmasındaki farklılıklar nedeniyle rüzgarları meydana getirmektedir. Güçlü radyo dalgaları

²⁷⁹ Okcu, *age*, s. 50-52.

²⁸⁰ Hakkı, Erzurumlu İbrahim, *Marifetname*, Sarmaşık Yay. İstanbul, ts., s. 157.

²⁸¹ Heyet, *Kur'an Yolu*, III/85.

gönderen Güneş, dev bir kaynaktır aynı zamanda. Evlerin çatısında kurulan güneş enerjisi ısıtıcılarıyla güneşin ısı enerjisinden yararlanılarak su ısıtılır. Bu sayede evlerde, işyerlerinde vb. yerlerde kolay bir şekilde masrafsız olarak sıcak su elde edilirken, hava kirliliğine yol açılmaz.

Turfanda sebze üretmek amacıyla bazı bölgelerde seralarda soba ile ısıtma sağlanırken şimdilerde güneş ısıtıcılarından yararlanılmaktadır.

Güneşin en büyük etkilerinden biri de fotosentezdir. Bu sayede, bitkiler değişik renk ve kokularda, tatlı, ekşi, mayhoş tatlarda birçok mahsul üretmektedir.

Güneşin yararlı ışınlarından bizleri faydalandıran çeşitli bitki ve besin kaynaklarını yaratan; din, dil, ırk, soy farkı gözetmeksizin tüm canlıları besleyen evrenin sahibine sonsuz teşekkür borçlu olduğumuzu itiraf ederek, O'na hamdediyoruz.²⁸²

Yani insanın çıplak gözle bile görmekten aciz olduğu başta Güneş olma üzere bütün gök cisimleri, "tabiat ana" tarafından değil; güç, kuvvet ve azamet sahibi Cenab-ı Allah tarafından yaratılmış, O'un iradesine verilmiştir.

*‘Görmedin mi Rabbin gölgeyi uzattı/yaydı? Eğer dileyseydi elbette onu sakın kılar (dünya dönmez, gölgeyi de olduğu yerde bırakır) dı. Sonra biz Güneşi ona delil kıldık.’*²⁸³

*“Güneş ve ay bir hesaba göre hareket etmektedir.”*²⁸⁴

Allahü Tealâ başka ayet-i kerimelerde de şöyle buyurur:

*“Güneşe, aya ulaşmak düşmez. Gece de, gündüzü geçecek değildir. Her birisi bir yörüngede yülerler.”*²⁸⁵

Evreni çok ince hesaplarla ve intizamla yaratan Allah, gök cisimlerine yörünge belirlediğine göre, bizlerin de hayatına bir düzen koymuştur elbet. .

²⁸² Saraç, *age*, s. 61-62.

²⁸³ Furkan, 25/45.

²⁸⁴ Rahman, 55/5.

²⁸⁵ Yasin, 36/40.

‘‘ Sabahı yarıp çıkarandır. Geceyi bir sükûn, güneşi ve ayı da vakit ölçüsü kılmıştır. İşte bu, Aziz, Alim Olan’ın takdiridir. ‘‘²⁸⁶

Güneş de ay da bir hesap iledir. Her ikisi de değişmez ve sarsılmaz bir şekilde kanunlaşmış, kesinleşmiş bir hesaba göre birbirini ta’kib ederek hareket ederler. Ne güneş aya yetişebilir, bu cümle iki anlamada gelebilir ki, ikisi de doğrudur. Birincisi: güneş, ayı kendi yörüngesine çekebilecek kadar güçlü değildir ve ayın yörüngesine girerek ona çarpabilir. İkincisi, ay için tayin edilen vakitte güneş çıkmaz. Yani gece mehtap varken, aniden güneşin ortaya çıkması mümkün değildir. Ne de gece gündüzü geçebilir, gece ve gündüzün birbirine karışması da söz konusu değildir. Her biri bir yörüngede yüzmektedir, “felek”, kelimesini Araplar yıldızların ekseni için kullanırlar. Gökyüzü anlamına da gelir. Burada “Hepsinin ayrı bir felekte yüzdükleri” şeklinde bir ifade kullanılmıştır. Böylece dört hakikate birden işaret olunmaktadır:

1. Sadece güneş değil, ay, yıldızlar, gezegenler, samanyolu vs. hepsi de hareket etmektedirler,
2. Bunların her birinin ekseni ayrı ayrıdır,
3. Felekler değil, yıldızlar, gezegenler hareket etmektedirler,
4. Bunlar suda herhangi bir maddenin görünüşü gibi fezada da yüzmektedirler.

“Görmedin mi ki şüphesiz, göklerde ve yerde olanlar, güneş ay, yıldızlar, dağlar, ağaçlar, hayvanlar ve insanların birçoğu Allah’a secde etmektedir. Birçoğunun üzerine de azap hak olmuştur. Allah kimi alçaltırsa ona saygınlık kazandıracak hiçbir kimse yoktur. Şüphesiz, Allah dilediğini yapar.”²⁸⁷

Ey muhatap görmedin mi? kalp gözüyle görüp anlamadın mı veya haberin yok mu? Gerçekte Allah’a hep şunlar secde ediyor; yani emir ve iradesine boyun eğiyorlar. Göklerdekiler ve yerdekiler, yukarılarda ve aşağıda her kim ve her ne varsa, melekler, nefisler, canlı ve cansız her şey. Bu cümleden olarak güneş, ay, yıldızlar, dağlar, ağaçlar ve bütün canlılar ve insanların birçoğu, yani insanlara

²⁸⁶ En’am, 6/96.

²⁸⁷ Hac, 22/18; Ra’d, 13/2.

gelince hepsi değil, çoğu da değil, bir kısmı secde ediyor. Gerçi yüce Allah'ın etkin hükümdarlığına bütün insanlarda ister istemez boyun eğer. Bu yönüyle “yerde bulunan kimseler“ in genelinde onlar da vardır. Fakat serbest iradeleriyle isteyerek Allah'ın emirlerine boyun eğer ve O'na itaat secdesi eden, insanların ancak bir kısmıdır ki, bunlar müminlerdir. Bunun içindir ki, bazı tefsirciler bu itaat secdesinin anlamını ortaya koyup göstermek için işte bu “insanlardan birçoğu“ kaydını atıf cümlesi kabilinden olmak üzere “insanların birçoğuna secde eder” takdirinde olduğunu söylemiştir. Birçoğunun da üzerine azap hak olmuştur. Çünkü onlar Allah'ın emirlerine karşı küfür ve isyan ile dik başlılık edip itaat secdesini yerine getirmeye yanaşmamışlardır ki bunlar, şeytanlar ve şeytanlara uyan insanlardır.

“O, geceyi, gündüzü, güneşi ve ayı sizin hizmetinize verdi...”
²⁸⁸buyrulmaktadır.

Gece ile gündüz, ay ve mevsimler güneşin hareketi ile belli oluyor ki bu da canlıların yaşayış ve düzeni hakkında planlı hareket etmesini sağlıyor şüphesiz.

*“Sürekli olarak geceyi gündüzün, gündüzü gecenin üstüne sarmaktadır; güneşi ve ayı da yasalarına boyun eğdirmiştir. Her biri belirlenmiş süreye kadar akıp gitmektedir. Unutmayın ki Allah çok güçlüdür, çok bağışlayıcıdır”.*²⁸⁹

Ayrıca Güneşe, yılların, ayların ve günlerin hesabını bilmemiz için, ona menziller takdir ettiğini beyan ederek şöyle buyrulur:

*“O, Güneşi bir ziyâ/ışık kaynağı, ayı da (geceleyin) bir nûr/aydınlık kaynağı kılan, yılların sayısını ve hesabını bilmeniz için ona menziller takdir edendir...”*²⁹⁰

Güneşin birçok hikmetlerinin yanında bildiğimiz hikmetleri çok azdır. Güneş ışığında çeşitli ışınlar vardır. Mesala kemiklerin gelişmesinde zaruri ihtiyaç maddesi olan D vitamini bu ışınlar tarafından üretilmektedir. Işık olmasaydı gözlerden istifade mümkün olabilir miydi? O güzel manzaralar görülebilir miydi? Renkler nasıl ayırt edilebilirdi? Güneş olmasaydı, gece ile gündüz olmaz, her yer karanlık olurdu. Güneş şimdiki yerinden dünyaya çok yakın olsaydı, fazla sıcaktan dünyada hiçbir canlı

²⁸⁸ Nahl, 16/12.

²⁸⁹ Zümer, 39/5.

²⁹⁰ Yûnus, 10/5.

yaşayamazdı. Güneş dünyaya uzak olsaydı, soğuktan yine dünyada hayat olmazdı. Ortalama bize olan uzaklığı 150 milyon km dir ki; en uygun yerde oluşu muhakkaktır.²⁹¹ Hem evrende bizim güneşimizden çok daha büyük güneşler olduğu; Samanyolu'ndaki yaklaşık 100 milyar yıldızdan sadece biri olması da insanı Yüce Allah karşısında acziyetini ispatlar niteliktedir.

Ayet-i Kerimelerde, kusursuz olan gökyüzündeki nizamın, yeryüzünde ve denizde insanoğluna hareket kabiliyetini kolaylaştırarak, zamanı hesaplama bakımından da sağladığı yararlar üzerinde durulmuştur. Ayrıca hiç şaşmayan bu milimetrik düzeni ve devamlılığı, insanın hayatına yansıtması gerektiği sonucunu da çıkarabiliriz.

3.3.2.Ayın Ve Yıldızların Yaratılışındaki Hizmetler

Ay, bizzat ışık kaynağı olmayıp, güneşten aldığı ışığı yansıtan ve dış tabakaları sönmüş bulunan bir gök cisimidir. Evrende tahmin edilen galaksi sayısının yüz ile iki yüz milyar olduğu tahmin edilmektedir ve her bir galaksi merkezi, yaklaşık yüz milyar yıldızdan oluşan yıldızlar topluluğudur. Her gezegenin uydusu ve milyarlarca yıldız olduğu düşünülürse, değil yakından incelemek; kesin sayılarını bildirmek bile insanoğu için imkansız görünmektedir. İşte gökteki sayısız yıldız ve gezegenin görünür herhangi bir destek ve dayanağa sahip olmaksızın yerlerinde durdukları; onları birbirine bağlayan hiçbir bağın bulunmadığı; birinin diğeri üzerine düşmesini engelleyen hiçbir demir çubuğun varolmadığı söylenebilir ki bu, çekim kanunuydur.²⁹²

Ay, Dünya çevresinde elips şeklinde bir yörünge çizer. Ay bu yörünge üzerinde saniyede 1 km kadar hızla,29,5 günde dünyanın etrafını dolaşarak; yaratıldığından bu yana hiç şaşmadan, yüklendiği programı aksatmayarak ilerler.²⁹³ Nitekim bu konuyla ilgili Kur'an'da güneş, ay ve yıldızların bir yörüngede sürekli olarak yüzdükleri tekrar edilmiştir.²⁹⁴

²⁹¹ Okcu, *age*, s. 72.

²⁹² Okcu, *age*, s. 65.

²⁹³ Okcu, *age*, s. 50.

²⁹⁴ Bkz. Yasin,36/40.

Ay, hem kendi etrafında, hem dünyanın etrafında, hem de dünya ile birlikte güneşin etrafında dönüyor; bir de güneşle birlikte helezoni bir yay çizerek Vega burcuna yaklaşıyorlar. Böylece dört hareketi birden yapıyor.²⁹⁵

“...*Hepsi de bir felekte/yörüngede yüzmektedirler*’”.²⁹⁶

Bu itibarla ayın bu öneminin akıl sahipleri tarafından farkedilip, onun boşuna yaratılmadığı, Allah’ın kudretinin ve azametinin kanıtlarından sadece birisi olduğu ilahi bir işarettir.

Ay yüzeyi devamlı olarak gök taşları ile dövülmüş olduğundan kalın bir toz tabakası ile kaplıdır.²⁹⁷ Meteoritlerle delik deşik olmuş Ay yüzeyi, atmosferimizin bizi radyasyondan başka tesirlerden de korumakta olduğunu açıkça göstermektedir.²⁹⁸ Ay, uzay boşluğunda başıboş gezen göktaşlarına karşı bir kalkan görevi yaptığından, yokluğunda dünya yüzeyine daha fazla göktaşı düşebilecekti.

Okyanus ve denizlerdeki gel-git olaylarının üçte ikisine Ay sebep olmaktadır. Dünya ile Ay arasında karşılıklı kütle-çekim kuvveti uygulanmaktadır ki; gel-git olaylarına sebep olan kütle-çekim kuvvetidir. Eğer Ay olmazsa, Dünya üzerindeki sürtünme kuvveti kalkacağı için, Dünya hızlı dönmeye başlayacak, bir gün 24 saat değil, 8 saat olacaktı. Yine Ay, dünyaya çok yakın olsaydı, med olayı olunca, denizlerdeki sular kabarıp dünyayı su altında bırakırdı. Med ve cezirler öyle müthiş olurdu ki, bütün kıtalar günde iki defa sular altında kalırdı; dağlar bile kısa bir zamanda aşına aşına ortadan silinirdi.²⁹⁹ Bu sebeple Yüce Allah: ‘*O, geceyi, gündüzü, güneşi ve ayı sizin hizmetinize verdi...*’ diye buyurmaktadır. Bu ayet çerçevesinde Ay’ın özellikleri incelendiğinde, Dünya üzerindeki canlı yaşamı için özel olarak yaratıldığı görülmektedir. Ay’ı zararsız, ama tam faydalı bir uzaklıkta yaratan Yüce Allah, onu insanın hizmetine amade kılmıştır. Araştırmalar gösteriyor ki eğer Ay dünyadan her yıl çok az bir miktarda uzaklaşmaktadır; eğer bir gün dünyayı terk ederse, dünya divaneye dönecek ve serseri bir top gibi çok hızlı

²⁹⁵ Hekimoğlu, İsmail-Korkmaz, H. Hüseyin, *İlimler ve Yorumlar*, Türdav Yay., İstanbul, 1998, s. 76.

²⁹⁶ Yasin, 36/40.

²⁹⁷ Muslu, Yılmaz, *Yaşayan Gezegen*, Yeni Asya Yay., İstanbul, 1980, s. 12.

²⁹⁸ Yılmaz, *age*, s. 15.

²⁹⁹ Aydın, *İslam İnançları*, s. 172.

dönmeye başlayacaktır; şiddetli rüzgarlar görülmeye başlayacaktır. Atmosfer de bugünkü gibi daha kalın olmayacaktır.

Diğer bir etki ise, mevsimlerin oluşumunda gözlemlenecektir. Ay olmasaydı, dünyanın eğikliği 23 derece değil, 90 derece olacak; bunun sonucunda kutuplar ile ekvator yer değiştirecek, böylece ani değişen sıcaklık değişimleri (kavurucu-öldürücü), yaşamı olumsuz yönde etkileyecekti.³⁰⁰

Görüldüğü gibi Ay'ın hiçbir zararı mevcut değil, aksine faydası olup, insanların hizmetine sunulmuştur. Yoksa sadece faydasız sanılan, gökteki öylesine bir cisim değildir.

Ay olmayınca etkinliklerini geceleri Ay ışığında sürdürebilen birçok canlı türü de bunu yapamayacaklardı. Eğer gece hiç ışık olmamış olsaydı, hiçbir canlı kıpırdamaz, çok zorluk çekerdi. Bilindiği gibi, bazı canlı türleri üreme için de Ay'ın evrelerini izlemektedirler.

“Aya da gelince; biz ona(günlük devri ve seyri için) bir takım menziller tayin ettik ki (her aylık devrinin) sonunda o, (kurumuş) eski hurma salkımının eğri çöpüne döner (son ve ilk hilal şeklini alır)”.³⁰¹

Ay yaratılış itibarıyla başlı başına bir ölçü olmaktadır ki; dörtlükleriyle haftaların da gerçekten ölçüsüdür. Dünyanın her tarafında hafta hesabının birliği de bu ölçünün yaratılışa uygunluğundan dolayıdır. Buna göre günlerin isimleri genellikle buna tatbik edilerek yedi olmuştur.³⁰² Aylarla zaman takdirinde, yani ayın bir zaman ölçüsü kabul edilmesinde insanlara birtakım faydalar vardır ki bunların bir kısmı dine, bir kısmı da dünyaya aittir. Dînî olanlar: Ramazan ayı, Hac ibadetinin zamanı, ölüm iddeti,³⁰³ adetten kesilmiş olan kadınların iddeti,³⁰⁴ vakitlere bağlı adaklar ve hilal ile bilinebilecek mendup oruçlardır.

³⁰⁰ Okçu, *age*, 86,87.

³⁰¹ Yasin, 36/39.

³⁰² Okçu, *age*, s. 89.

³⁰³ Bkz. Bakara, 2/234.

³⁰⁴ Bkz. Talak, 65/4.

Dünyaya ait olanlar da ödünç alıp verme, kiralar, vaadler, hamilelik ve emzirme müddeti ve bunlara benzer şeyler olmak üzere pek çoktur.³⁰⁵

Son olarak da dünyamıza ‘ay ışığı’ dediğimiz güzelliği aksettirmesi de Ay’ın yaratılış hikmetlerindendir.

İşte bütün bunlar şüursuz bir tesadüfün eseri olamaz; sürekli, düzenli, sistemli bir şekilde vazife yapan elbet Cenab-ı Allah’ın emri ve hakimiyeti altındadır ve insanlara hizmet etmeye devam etmektedir.

“Gökte burçları yaratan, içlerinde ışık saçan bir kandil ve aydınlık veren bir ay vareden (Allah)’ın şanı yücedir”.³⁰⁶

Yıldızlara gelince, Kur’an-ı Kerim’de altmış civarında yıldızlarla ilgili ayet-i kerime ve bir de ‘Necm ve Burûc’ sûreleri mevcuttur. Katâde (ö.118/736), yıldızlar hakkında şunları söylemiştir:

Bu yıldızlar üç maksatla yaratıldı:

1- Allah onları semaya zînet (ve süs) kıldı; ‘Şüphesiz biz göğü bir zînetle, yıldızlarla koruduk’.³⁰⁷

2- Şeytanlara atılacak taş kıldı, (Yıldızların teşekkülü ve tüm hareketleri, düzeninin belirli bir nizamda olmasının dışında, yıldızlar tarafından semanın şeytanlardan korunması da dikkat çekicidir. Yani yıldızlardan kopan meteorların şeytanlara atılan taşlar olduğu düşünülebilir.)³⁰⁸

3- Geceleri istikamet tayin etmede ³⁰⁹işaretler kıldı. Kim yıldızlar hakkında bunlar dışında bir te’vil ileri sürerse (kendi ilave ettiği) hissesinde hataya düşer, nasibini kaybeder, manasız bir yükün altına girer ve hakkında bilgisi olmayan, peygamberler ve meleklerin bir şeye burnunu sokmuş olur’’. ³¹⁰

³⁰⁵ Okcu, *age*, s. 89.

³⁰⁶ Furkan, 25/61.

³⁰⁷ Sâffât, 37/6; Mülk, 67/5.

³⁰⁸ Okcu, *age*, s. 96. Bkz. Hicr, 15/17-18; Cin, 72/8-9.

³⁰⁹ Bkz. En’am, 6/97; Nahl, 16/16.

³¹⁰ Okcu, *age*, s. 93.

Gerçekten kimi zaman insanlar, azgın denizlerde gemilerine yol göstermek için, yıldızları bir kılavuz olarak kullanmış, kimi zaman da yıldızlardan zamanı tayin etmişlerdir. Böylece astronomi ilmi doğup gelişerek insanlığa ışık tutmuştur.

İki yüz milyar civarında yıldızla sahip olan samanyolu galaksisi uzay boşluğunda saatte 950.000 km lik bir hızla hareket eder ki dünya da bu galaksinin bir ögesi olarak bu hıza katılmaktadır. Bu arada hiçbir sarsıntı hiçbir gürültü hissedilmez ve hiçbir çarpışma ve kaza da yaşanmaz. Yıldızların birbirine çarpmadan ilk var oldukları günden beri yani milyarlarca yıldır büyük bir sürat ile dönebilmeleri; onları bir yaratan, planlayan ve düzenleyen olduğunu gösterir. Hiç şüphesiz bu yaratıcı, tüm evrenin hakimi olan Yüce Allah'tır.³¹¹ Gökyüzünde en dikkat çekici varlıklar olan yıldızlar sayesinde gökyüzünün varlığı, genişliği ve esrarı anlaşılmaktadır.

Yıldız kelimesi Kur'an-ı Kerim'de necm/nücûm ve kevkeb/kevâkib olarak ifade edilir:

*“...Bütün yıldızlar O'nun emriyle boyun eğmişlerdir. Evet bunlarda da aklını kullanan insanlar için nice deliller vardır”.*³¹²

Sayısı tam olarak bilinemeyen milyarlarca yıldız, Yüce Allah'ın var ve bir olduğunu sergileyerek; O'nu tahmid, tesbih ve tekbir ederler. Bu yargıyı şu ayet-i kerîme açıkça dile getirir:

*“Baksana, göklerde ve yerde bulunan bütün varlıklar; Güneş, ay, yıldızlar, dağlar, ağaçlar, hayvanlar, insanlardan birçoğu, Allah'a secde etmektedir...”*³¹³

Gözümüzü mikro alemde makro aleme çevirdiğimizde, orada da asla tesadüfe yer olmadığını görürüz. Astronomi bilginleri, yıldızların sayılarına ve ışık kuvvetlerine nazaran aralarında belli bir ölçü ve oran olduğunu bildirmektedirler. Bu oran sadece yıldızlar arasında değil, galaksiler ve gezegenler arasında da mevcuttur. Bütün bu delillere rağmen evrende rastlantının olduğunu söyleyebilmek bilimsellikte açıklanamaz.³¹⁴

³¹¹ İsmail; Korkmaz, *İlimler ve Yorumlar*, s. 273.

³¹² Nahl, 16/12.

³¹³ Hac, 22/18.

³¹⁴ Coşkun, İbrahim, *Ateizm ve İslam*, s. 72.

Nitekim Hz. İbrahim tevhidin delillerini, güneş, yıldız ve ayı gökyüzünde örnekler göstererek, kavmini doğru yola iletmek istediğini Kur'an bize haber vermektedir.³¹⁵

Şöyle bir sonuca varabiliriz ki, her biri saniyede yüzlerce kilometre hızla yol alıp yolunu şaşırmayan milyarlarca yıldızın var oluşu teleskoplarla hesaplanmıştır ki, bu mükemmel plan ve tasarım kusursuz yaratıldıkları sonucunu doğurmuştur. Elbette ki teknolojinin ilerlemesiyle teleskopların kapasiteleri artacak ve daha yeni bilgiler elde edilecektir. Kâinattaki bu harika eserler aslında Cenab-ı Allah'ın yazılı olmayan ayetleridir. Tüm yıldızların ve evrenin tek sahibi Yüce yaratıcı zattır.

*“Biz azimüşşan kendi kuvvet ve kudretimizle bina ettik. Ve böyle büyük cisimleri yapmaya (genişletmeye) kudretimiz yeterlidir.”*³¹⁶ buyrulmuştur.

3.3.3.Yeryüzünün Yaratılışındaki Hikmetler

Kur'an'da yeryüzü (arz) kelimesi dört yüz altmış yerde zikredilir ki; ülke, toprak, arazi, yer gibi sınırlı coğrafi mekanlar için kullanılır.³¹⁷ Özellikle semavat ile birarada zikredilen arz kelimesi, yeryüzünde her şeyin insan için yaratıldığını, yedi kat sema olarak düzenlendiği³¹⁸ belirtilir. Müfessirlere göre yerin dört, göklerin iki günde olmak üzere toplam altı günde yaratıldığı, hakîkattir.³¹⁹

*“De ki: Siz, yerküreyi iki günde yaratmış olanı gerçekten inkâr mı ediyorsunuz? Ve alemlerin Rabbi olduğu halde O'na ortak mı koşuyorsunuz?, üzerine sarsılmaz dağlar yerleştirdi, orayı bereketlerle donattı. Rızıkları da isteyen herkesin arayınca bulacakları bir şekilde dört günde takdir etti ”.*³²⁰

Kâinatı aşamalı olarak yaratan, orada insanların ve hayvanların ihtiyaçlarına göre rızık ve geçim yaratan Allah, elbette ki sağlam bir düzen koymuştur. Muntazam ve türlü mucizelerle donatılmış bu yapı, tüm eserlerin faili, Mütekebbir olan Allah'tır. His ve müşahede ile kolayca farkedilen bu eşsiz yapının fâilinin inkârı mümkün değildir.

³¹⁵ Bkz. En'am, 6/75-80.

³¹⁶ Zariyat, 51/47.

³¹⁷ Öztürk, *Kur'an ve Yaratılış*, s. 57.

³¹⁸ Bakara, 2/29.

³¹⁹ Bkz. Fussilet, 41/9-12.

³²⁰ Fussilet, 41/9,10.

Fussilet sûresinde geçen *enfûs* delilinden sonra zikredilen *âfâk*; yani dış dünya denilince, gözlerimizi hemen çevremize, gökyüzüne ve yeryüzüne çevirip ibretle bakmamız istenmektedir. Allah yeryüzünü sağlam dağlarla perçinleyip, orayı verimli ve yaşanabilir bir hale getirdi. Canlıların yiyecek, içecek, barınma v.s. temini için orada belli bir düzen tesis etti. Bu da Yaratıcımızın az bir zaman diliminde mükemmel olan bu nizamı meydana getirmesinin O'na hiç de zor olmadığı, her şeyde gücü yeten aşkın varlık olduğunu ispatlamaktadır.

Alâmet kökünden gelen âlem, Allah'tan başka var olanların adıdır ki, Yaratıcı'sının varlığını gösteren bir belirtidir.³²¹

“*Yeri de biz döşedik, ne güzel döşeyiciyiz*”.³²²

Allah, yeryüzünü sabit dağlarla perçinledi ki, orayı verimli ve yaşanabilir hale getirdi. Canlıların tüm ihtiyaçlarının temini için orada belli bir düzen tesis etti ve bütün bunları sadece dört günde gerçekleştirdi. Söz konusu ayet-i kerimlere göre, Allah yeryüzündeki dağları, orada yaşayacak canlıların rızıklarını ve ağaçları iki günde meydana getirdi, su buharından bir sema meydana getirdi, daha sonra bu tek semayı ayırmak suretiyle iki günde yedi kat sema olarak düzenledi.³²³

Kâinatın kadîm oluşunu kimileri inkâr, kimileri kabul etse de önemli olan gayenin kendisidir ki, bu da Allah'ın varlığının tanınmasıdır.

Dünya, atmosferiyle, biyosferiyle, okyanuslarıyla, oksitli minerallerden yapılmış kabuğuyla, zengin silisyum, buz yatakları, çölleri, ormanları, otlak alanları, tatlı su gölleri, kömür ve petrol yatakları, yanardağları, hayvanları, bitkileri, manyetik alanı, okyanus dibi şekilleri ve hareketli magmasıyla hayranlık uyandıracak derecede kompleks bir sistemdir ve hayatın devamı için özel olarak yaratılmıştır.³²⁴ İşte şu ayet-i kerime yeryüzü ve gökyüzünün yaratılış hikmetini herkesin kolaylıkla anlayacağı şekilde açıklamaktadır:

³²¹ Es-Sabûnî, Nureddin, *Mâtüridiyye Akâidi*, Terc. Bekir Topaloğlu, DİB Yay., Ankara, 1979, s. 61.

³²² Zariyat, 51/48.

³²³ Öztürk, *age.*, s. 57.

³²⁴ Okçu, *age.*, s. 162.

*“Göklerde ne var, yerde ne varsa, hepsini kendi lütfundan sizin istifadenize verdi. Şüphesiz bunda düşünecek bir toplum için elbette ibretler vardır”.*³²⁵

Kelamcılara göre yer ve gökler yok iken yaratılmıştır. Yaratma, başlangıçta bir anda, unsursuz, maddesiz ve örneksiz olarak gerçekleşmiştir. Ancak Yüce Allah’ın yaratma faaliyeti sürekli ve son bulmamıştır. Allah tüm varlıkları varlığına ve birliğine delil olmak üzere yaratmıştır ve O’ndan başka yaratıcı bir varlık yoktur. Kur’an’da yaratma kavramı; halk, bed ve fatr kelimeleri ile ifade edilerek; tedricen değil, bir anda yaratıldığı inancı doğruluk arz etmektedir.³²⁶

Yüce Allah jeolojik devirler boyunca yeryüzünde insanın ihtiyaç duyduğu bütün bitkileri, ağaçları, meyveleri, hububat, baklagilleri; sonra etinden, sütünden, gücünden faydalanabileceği hayvanları yarattı. Ekolojik dengeyi kurdu ve nihayet insanı yarattı. Gerçekten bu, dünyanın insanın emrine âmâde kılınması olayıdır ve Allah’a hiç de zor değildir.³²⁷

*“(O) göklerin ve yerin örneksiz yaratanıdır. O, bir işin olmasını isterse ona yalnız ‘Ol’ der, o da hemen olur”.*³²⁸

*“Biz gökleri, yeri ve bunlar arasındakileri ‘oyun ve eğlence’ olarak (boşuna) yaratmadık”.*³²⁹; yine Zariyat sûresinde *“Kesin inananlar için yeryüzünde nice deliller vardır”*³³⁰ buyrulur.

*“Göğü, yeri ve ikisi arasındakileri boşuna yaratmadık (bunlar rastgele olmuş değildir). Bu inkâr edenlerin zannıdır. Vay o inkâr edenlerin ateşteki haline”.*³³¹

Ancak gökleri ve yeri yaratan, kuvveti ve mutlak irade sahibi olan gerçek ve tek bir ilah bunu yaratabilir ki bu da ancak sadece Allah’tır. Bu sebeple kulluk/ibadet de yalnız ve yalnız bu ulvî makamın sahibine yapılır.

³²⁵ Câsiye, 45/13..

³²⁶ Yücedoğru, *age*, s. 80.

³²⁷ Okçu, *age*, s. 163; Bkz.Lokman, 31/20.

³²⁸ Bakara, 2/117.

³²⁹ Duhan, 44/38.

³³⁰ Zariyat, 51/20.

³³¹ Sâd, 38/27; İbrahim, 14/32.

*“Allah, yedi göğü ve yerden de onlar kadarını (ayrı ayrı) yaratandır, O’nun emri ile bunlar arasında inip durur. (Bütün bunlar) Allah’ın hakikaten her şeye kadir olduğunu ve ilmiyle de her şeyi kuşattığını bilmeniz içindir”.*³³²

Bütün kâinat, Allah’ın harikulade işaretleriyle(âyet) doludur ve aynı işaretler bizim varlığımızda da mevcuttur. *“Kesin inananlar için yeryüzünde nice deliller vardır.”*³³³

*“.....Size yerden ve gökten rızık verip, sizi besleyen kimdir?.....”*³³⁴

*“O, gökleri ve yeri hikmet ve fayda esasına göre yarattı,.....”*³³⁵

*“Yeri sizin için durulacak bir yer, göğü de (üstünüze) bina yapan, size şekil veren..... Allah’tır”.*³³⁶

Ayetlerin herkes tarafından kolayca anlaşılır olduğu açıkça malumdur. Kâinattaki her şeyin belli bir kadere/miktara göre yaratılması aslında rastgele ve gelişigüzel biçimde değil; düzenli, sistemli, belirli bir amaç için yaratılmasını ifade eder.³³⁷ Sonuç olarak, kâinatta ne varsa her şeye kadir ve mutlak gücün yegane sahibi Allah’tır.

3.3.4.Denizlerin Yaratılışındaki Hikmetler

İnsanların istifadesine sunulan nimetlerden birisi de denizdir. Kur’an-ı Kerim’de ‘‘bahr’’ diye isimlendirilen deniz anlamındaki bu kelime, çoğul kelimeleri ile birlikte kırk beş yerde geçer.

Cenab-ı Hak, her şeyi kuşatan ilahi ilmiyle ve ezeli iradesiyle, her şeyi akıllara durgunluk verecek derecede planlamıştır. Yağmur damlalarının teşekkülü için lüzumlu çekirdekleri de, deniz suyunun içine karıştırdığı tuzlardan yaratmaktadır. Gerçekten rüzgarlarla sıçrayan küçük su damlacıkları hava içinde buharlaşır ve küçük su zerreciklerini atmosfere bırakır. Bu parçacıklar ise rüzgarlarla çok uzaklara kadar her tarafa sürüklenip götürülürler. Böylece yağışların teşekkülü

³³² Talak, 65/12; Enam, 6/73

³³³ Zariyat, 51/20.

³³⁴ Neml, 27/64;Yunus, 10/31.

³³⁵ Zümer, 9/5; Casiye, 45/4

³³⁶ Mü’min, 40/64

³³⁷ Öztürk, age, s. 142.

için lüzumlu çekirdekler gezegenimizin yüzeyi üzerinde hazır hale gelmiş olur. Deniz suyundaki hikmet ve faydalarından biri de içerisinde yaşayan canlıların bozulmadan ve çürümeden dengeyi sağlamasına sebep olmaktır.³³⁸

*“İçinden taze et (balık) yemeniz ve takacağınız bir süs (eşyası) çıkarmanız için denizi emrinize veren O’dur. Gemilerin denizde (suları) yara yara gittiklerini de görüyorsun. (Bütün bunlar) onun lütfunu aramanız ve nimetine şükretmeniz içindir”.*³³⁹

Bu ayetlerde şu önemli özellikler göze çarpar:

1-Denizin öncelikle bir besin kaynağı olması: Zira sayısız balık türü ve daha hepsini keşfedemediğimiz birçok canlı türü bu sulara yaşar. Balığın besleyici özelliği olması da yine ayetlerle sabittir.³⁴⁰ Öyle ki balıkta bulunan pek çok vitamin, güç ve enerji verip, bağışıklık sistemini güçlendirmesi, büyümeyi ve gelişmeyi sağlaması faydaları arasındadır. Balıklardan başka tedavi edici, ticaret aracı ve ilaç ve sanayide kullanılan su yosunları da gelir akıllara.³⁴¹ İşte yosunların, çok çeşitli balık ve diğer çeşit hayvan cinslerinin içinde yaşadığı; bu sayede insana hizmet eden rızıklarla dolu bir kâinat fabrikasının parçasıdır denizler. İnsanların ihtiyacı ve ülke ekonomisi için çok önemli bir kaynaktır denizler.

Karada yaşayan canlıların benzeri varlıklar denizde de olmakla birlikte, çok daha farklı renk, biçim ve boyutlarda hayvan ve bitkiler mevcuttur. Tüm bu canlılar Allah’ın inayetiyle yaşamlarını sürdürmektedir. Bu canlı türlerinden söz edecek olsaydık, ciltler dolusu kitaplar tutardı.³⁴²

2-Denizden mücevher elde edilmesi; sedef, inci mercan gibi süslerden eskiden beri kolye, gerdanlık, küpe, tespih gibi eşyalar imal edilmesi, denizin insanlara musahhar kılındığının göstergelerindendir.

³³⁸ Muslu, *age*, s. 32.

³³⁹ Nahl, 16/ 14.

³⁴⁰ Bkz. Kehf, 18/61-63; Maide, 5/96; Casiye, 45/12.

³⁴¹ Okçu, *age*, s. 184.

³⁴² Gazzâlî, *Yaratılış hikmetleri*, s. 33.

“İkisinden de inci ve mercan çıkar”³⁴³ Akıcı ve yumuşak sudan, taştan daha sert olan inci, mercan gibi şeylerin meydana gelmesi de yaratıcı Allah’a delalet eder.³⁴⁴

Denizin derinliklerinde bulunan mercanlar, oksijen üreterek deniz altında birçok canlının yönelik olarak hizmet üretmektedirler. Böylece deniz altında görülmeye değer güzellikler oluşmuştur.³⁴⁵

“İki deniz bir olmaz; şu tatlıdır, susuzluğu keser, içimi kolaydır; şu da tuzludur, acıdır. Bununla beraber her birinden taze et yersiniz, takınacağınız süs eşyası çıkarmanız için denizi sizin hizmetinize verendir. Gemilerin orada suyu yara yara gittiğini görürsün. (Bütün bunlar) O’nun lütfundan nasip aramanız ve şükretmeniz içindir.”³⁴⁶

3-Taşımacılık açısından büyük önem arzemesi sayılabilir;

Rabbimiz şöyle bildirir: “...emri ile denizde akıp gitmesi için gemileri emrinize veren, ırmakları da istifadenize verendir”³⁴⁷.

Gemiler ve balıklar Archimedes (Arşimet) Kanununa göre seyretmektedir. Suyun üzerindeki cismin hacmine eşit olarak, aşağıdan yukarıya doğru, doğrudan bir itme kuvveti vardır ki, üzerinde bulunan cismin ağırlığına eşit kaldırma gücüne sahiptir. Ezelde Allah tarafından konulan bu kanuna uygun olarak denizde, herhangi göl veya nehirde balıklar yüzerler, insanlar balıkları taklit ederek yüzerler, devasa boyutlarda gemiler de bu kanun ölçüsünde denizde yol alırlar. Bu gemilere ulaşım sağlanır, ticari mallar taşınır. İşte böyle ince hesap üzerine var olan denizlerin, kendiliğinden ağırlık hesaplaması yapması mümkün müdür?

Bu hal üzere, gemilerin insanlara musahhar kılınması sonucu, cisimlerin nasıl suda batmadan yüzdüğü meselesi üzerinde kafa yorularak; deniz bilimlerinin, deniz

³⁴³ Rahman, 55/22.

³⁴⁴ Toprak-Gölcük, *age*, s. 203.

³⁴⁵ Saraç, *age*, s. 91.

³⁴⁶ Fâtır, 35/12.

³⁴⁷ İbrahim, 14/32.

araştırmalarının ve deniz sanayinin kurulmasına ve geliştirilmesine işaret edilmiştir.³⁴⁸

*“Onların soylarını dolu gemide taşımamız da onlar için bir delildir.”*³⁴⁹

Ayet-i kerimede hedeflenen, Mekke halkına yeniden diriltmenin gerçek ve bunun mümkün olduğunu beyan ederek delil getirmektir. Allah Tealâ buna ilk olarak ölü yeri canlandırmasını ve kendileri için geçim vasıtası kıldığını delil göstermiş, ardından da yine buna rüzgarların, denizlerin ve denizde akıp giden gemileri ve bu gemiler vasıtasıyla onların deniz ticareti yapmalarını ve birlikte olmayı düşündükleri çocuklarını ve eşlerini götürmelerini delil göstermiştir. Denizler gördüğümüz şekilde geniş bir yüzeyi olmasaydı veya yeryüzünün üçte ikisini teşkil etmeseydi, buharlaşma olayı tamamlanamazdı. Yağmur da şimdiki şekilde yağmazdı. Şayet deniz suları tuzlu değil de tatlı olsaydı, o zaman da içinde yaşayan hayvanlar, barınamaz, kokar, hastalıkların yayılmasına en büyük sebep teşkil ederdi.³⁵⁰

4-Denizler gece ve gündüz sıcaklık farklılıklarını dengeleyip, minimum düzeye indiren, termostat görevini yürütmektedirler.

5-Denizler yağmurların yağması için gerekli olan şartların hazırlanmasında görev yapmaktadırlar. İşte deniz insanlar için ulaşım, ticaret, rızık temin etme, dalgıçlık, avcılık, gemicilik, turizm, araştırma, icat, madenler (petrol v.b.), sıcak günlerde serinleme, seyir zevkini tatmin etme, dinlendirme gibi maddi menfaatleri yanında, uçsuz bucaksız görünümüyle insanları görünen âlemin ötesine taşıyarak Yüce Yaratanını düşünme ve O’nu tanıma gibi manevi hazlar da sağlamaktadır. Yeter ki O’na şükretsinler, bu nimetlerin yegane sahibi olduğunu bilip, O’nun emir ve yasaklarını tanıyarak kulluk yapıp; Allah’a ortak koşmaktan ve nankörlükten kaçınsınlar.³⁵¹ Kaldı ki lisan-ı hal ile deniz açıkça şahitlik ederek, olağanüstü hallerini açıkça haykırmaktadır.

Denizlerin hepsi de aynı asıldan oluştuğu halde, birinin tatlı, birinin acı olması; ama balıklarının acı olmayıp, yenilebilir olması Allah’ın var ve bir olmasının

³⁴⁸ Okçu, *age*, s. 199.

³⁴⁹ Yasin, 36/41.

³⁵⁰ Cisir, *age*, II/158.

³⁵¹ Okçu, *age*, s. 173.

delillerindendir. Denizlerin yeryüzüne dengeli bir şekilde dağılması da canlılar için her bakımdan faydalıdır

Dünyadaki mevcut düzen için sıcaklığın sabit olması da dünyanın dörtte üçünün sularla kaplı olmasının hikmetlerindendir. Dünyanın dörtte üçünün su ile kaplı olması, yağmur ve sulama dengesini sağlar şüphesiz. Denizlerin yavaş yavaş soğuyup, yavaş yavaş ısınması; böylece iklimleri ve mevsimleri düzenlemesi dünyadaki nizama sebeptir.

İki kısımda incelenen denizler, sıcak denizler ve soğuk denizler olarak ayrılır. Güneş elbette farklı derinliklere nüfuz ettiğinden, yaşam şartları farklılıklar arzeder.³⁵²

Allahü Tealâ adaletinden ve nefsinin oyun, eğlence ve batıldan münezzehe olduğundan haber vererek böyle demiştir. Şu ayette de öyledir:

“Biz göğü, yeri ve ikisinin arasındaki şeyleri boşuna yaratmadık. Bu kafirlerin düşüncesidir. Kâfirlere de ateşten dolayı yazıklar olsun!”³⁵³

“Sizi boşuna yarattığımızı ve bize tekrar döndürülmeyeceğinizi mi sandınız?”³⁵⁴

Bu ayet insanın boş yere yaratılmadığını ve insanın yaratılmasının bir amacı olduğunu ifade ediyor. Fahrüddin Razi bu ayeti tefsirinde şöyle açıklamıştır: ‘‘Hak Teâlâ, kıyametin vasıflarını açıklayınca, bu husustaki sözünü, kıyametin varlığına delâlet eden şu delili getirerek bitirmiştir: Eğer kıyamet olmasaydı, itaat eden isyan edenden; mü’min kâfirden; siddîk zındıktan ayırt edilemezdi. İşte o zaman bu âlemi yaratmak abes olmuş olurdu. “Allah’a dönme“ ile “O’nun dışında hiçbir mâlik ve hâkim bulunmayan yere dönmek, varmak” manası kastedilmiştir, bir mekândan, bir mekâna dönmek kastedilmemiştir. Çünkü mekân, Allah hakkında düşünülemez.’’

İlm-i ilahisi ve ezeli iradesiyle istikbalin tohumlarını atan, bütün eşya ve cisimleri planlayıp yaratan Cenab-ı Allah yağmur damlalarının meydana gelmesi için gerekli olan çekirdekleri tuzun içinde yaratmıştır. Kayaları yalayarak denize dökülen

³⁵² İsmail; Korkmaz, *İlimler ve Yorumlar*, s. 60.

³⁵³ Sa’d, 38/27.

³⁵⁴ Mü’minûn, 23/115.

nehir suları, birçok elementleri suyla birlikte denize taşımışlardır. Deniz suları da derinlerde olan kayalardaki tuzları emerek tuzlu hale gelmişlerdir. Böylece zehirsiz tuzlar emilmiş absorbe edilmiş, denizaltında birçok canlının yaşamasına yönelik hizmet edilmiştir.³⁵⁵

Var olan her şey belirli bir işleyiş ve ölçü üzerinde, ilâhi hikmet üzere yaratılmıştır. İnsan da bu takdir ve bilinçle doğru yolu bulmakla mükelleftir.

3.3.5.Suyun Yaratılmasındaki Hikmetler

Yaratılış safhasında suyun ilk madde oluşu, Yunan düşünce ve efsanesinde, Hinduizm'in Veda'larında ve eski Türk efsanelerinde görülür. Oysa ki Kur'an-ı Kerim'de bu konuda açık bilgi ile sunulmuştur:

*“İnkâr edenler, gökler ve yer bitişik bir halde iken bizim birbirinden ayırdığımızı ve her canlı şeyi sudan yarattığımızı düşünmediler mi? Yine de inanmazlar mı?”*³⁵⁶

Yetişkin bir insanın çok çeşitli hücreleri arasında bir ortalama yapmak icab ederse %56'sı sudan ibarettir. Bütün vücutta total 40 litre su mevcut olup, bunun 25 litre kadarı hücrelerin içinde bulunur. Kalan 5 litre su kanın yapısında yer alır. 10 litre kadarı da hücreler arasındaki ince boşluklardadır.³⁵⁷ Suyun yaratılışındaki hikmetle saymakla bitmez. Bu nimeti bahşeden Allah (c.c) ne yücedir

Görüldüğü gibi kâinat canlıların yaşayabileceği duruma getirilip, ondan sonra su yaratılmıştır. Su hayattır; su bileşimi itibari ile oksijen ve hidrojen den meydana gelir. Ayrı ayrı hem hidrojenin hem de oksijenin hayati önemi büyüktür. Bu iki gaz ancak belli bir sıcaklıkta birleşebilmektedir. Bu ısı, ne çok yüksek, ne de çok düşük olacaktır. Bu kararında olan tertibin sadece yerküremizde meydana gelmesinin hikmeti elbette çoktur.

Hiç şüphe yok ki yeryüzündeki sıvılar arasında en uygun olanı sudur. Su, bilinen maddeler içinde, özgül ısısı en büyük olan ve hayat için çok lüzumlu sayısız üstünlüklere sahip bulunan bir maddedir. Bununla beraber suyun bu özelliklerinin

³⁵⁵ Saraç, *age*, s. 90.

³⁵⁶ Enbiya, 21/30.

³⁵⁷ Yeğin, *age*, s. 52.

hepsi de, hayatın mevcudiyeti için mutlaka lüzumlu olmayabilir. Su, arz üzerinde nispeten sabit bir sıcaklık teminine bir başka şekilde de imkân hazırlar. Eğer güneşten gelen ısı, herhangi bir anda çok şiddetli olur ve dünya fazla ısınırsa, bu durum aşırı buharlaşmaya sebep olur. Buharlaşan su yükselip soğuduktan sonra bulutları teşkil eder. Bulutlar güneş ışınlarını uzaya geri yansıtarak dünyanın aşırı ısınmasına mani olur ve böylece altlarındaki kara ve deniz kısımlarını korumuş olurlar. Diğer taraftan, sıcaklık çok düştüğü zaman, yağış teşekkülü sebebiyle bulutlar ortadan kalkar ve güneş ışınları gezegenin yüzeyinde tekrar parlamaya başlayarak arzın sıcaklığını arttırırlar. Bu şekilde, su, gezegen yüzeyinde oldukça sabit bir sıcaklığını tutulmasına hizmet eder, bulutlar aracılığıyla da ısının eşit olarak dağıtılmasına da yardımcı olurlar.³⁵⁸ Görüldüğü gibi yağmurun oluşumundaki her aşama Kur'an ayetlerinde bildirilmektedir. Üstelik bu aşamalar en doğru sıralama ile açıklanmıştır. Dünyadaki birçok doğal olayda olduğu gibi, Bunda da Kur'an en doğru açıklamayı yapmakta ve bu açıklamayı yakın zamanda keşfedilmesinden asırlar önce insanlara duyurmuştur.

*“Allah her bir canlıyı sudan yaratmıştır”*³⁵⁹ ayetinden suyun kadim olan ilk madde oluşu değil; canlı hayatının güvence altına alınması ve devam etmesinin en önemli madde oluşuna dikkat çekilmekte olduğu anlaşılmaktadır.³⁶⁰

Su ince, latif bir bileşimdir. Bulutlardan yeryüzüne iner, toprağa nüfuz ederek onu temizler. Bitki köklerini besler. Sonra güneşin etkisiyle buharlaşıp bitkilerin ve ağaçların uç noktalarına doğru yükselir. Su döngüsü hiç şaşmadan, eksilme, değişme olmaksızın muazzam bir şekilde devam ederek başta insanlara, sonra diğer canlılara hizmet etmektedir.

Bu düzenin tamamlanması için elbette şartlarının tam olması lazımdır. Ancak o zaman yağmur oluşabilir. Su döngüsünün başlama noktası yoktur. Eğer bu hareket, dünyamızın dönüşü, ayın etkisi, güneşin ısısı, dünyamızın ekvator eğilim derecesi, ayın bir yüzünün sadece dünyaya bakması, yörüngesi, deniz yüzeylerinin genişliği, güneşin ısısıyla buharlaşması, yukarı tabakalara çekilip yoğun gaz haline gelmesi,

³⁵⁸ Muslu, *age*, s.30-31.

³⁵⁹ Nur, 24/45.

³⁶⁰ Aydın, *Yaratılış ve gayelilik*, s. 45-47.

orda sıvı haline çevrilmesi, toplanarak küçük taneler halinde yeryüzüne inmesi, ağırlığı, yerçekimi kuvvetiyle ay çekimi kuvveti, rüzgarların yardımıyla başka yere sevk edilmesi...³⁶¹ Şimşekler olmasaydı acaba yağmur meydana gelir miydi? Acaba bütün bu mucizevî düzen kör bir tesadüfün eseri olabilir mi?³⁶²

Tatlı suyun var olması insan için ne büyük bir nimettir. İhtiyaç duyulan bir damla su, insanı değer verdiği pek çok şeyden vazgeçirebilir. Ancak insan böyle büyük bir nimetin farkında değildir. Allah bu denli ihtiyaç duyulan suyu, kullarına bol bol bahsetmiştir. Tatlı suyun bulunması çok güç olsaydı, insanlar daima sıkıntı içerisinde olur, suyun temini adeta yaşam mücadelesine dönerdi.

Canlıların ağız yoluyla aldıkları besinlerin sindirilip, gereksiz kısımlarının vücut dışına atılabilmesi için de suya ihtiyaç duyulduğundan, Allah (c.c.) ona hoş bir lezzet vermiştir. Susayınca içilen su, oldukça lezzetli gelir ve insanı rahatlatır. Tatlı suyun var olması insan için ne büyük bir nimettir. Yeryüzündeki tüm canlıların sudan yaratıldığı gibi, yaşamının devamı da bu suya bağlıdır. Bir gezegende hayatın olup olmamasına bakılırken, ilk önce suyun olup olmadığına bakılır. İhtiyaç duyulan bir yudum su, insanın değer verdiği pek çok şeyden vazgeçirebilir. Ancak insan, böylesine büyük bir nimetin farkında değildir. Yeryüzünde suyu yaratmakla ve kolay elde edilebilir kılmakla, tüm canlılar için yeryüzünü yaşanabilir bir gezegen kılmıştır.

Hayatın sulara başlaması için suların hayat şartlarına uygun olması gerekir. Saf suda hayat olmayacağı gibi, kaynar suda da hayat olamaz. Farklı sulara (tatlı-tuzlu) farklı oranlarda olması gereken madenî tuzların oranını düzenleyen kimdir?³⁶³

Ayrıca su, insan vücudunu ve kullandığı giysi ve eşyaları temizlemede kullanılır. Çevrenin temizlenmesi gerçekleşmezse etraftaki pis kokular, dumanlar, zararlı mikroorganizmalar çoğalacak, hayat yaşanmaz hale gelecekti.

Toprak, suyla ıslatılıp çamur haline getirilir; bina, çanak, çömlek gibi bir takım kap kacak yapmak için kullanıma uygun hale gelir. Kuru halde kullanılması mümkün olmayan gıda maddeleri su ile ıslatılarak tüketilebilir hale getirilir. Yine su ile yoğun içecekler inceltirilerek içilir.

³⁶¹ Bkz. Rum, 30/48; Nur, 24/43; Furkan, 25/48-49; Kaf, 50/9; Hicr, 15/22; Sebe, 34/2; A'raf, 7/57.

³⁶² Cisir, *age*, II/155.

³⁶³ Fâtır, 35/27; Kehf, 18/45.

Yine su, etrafa tehlike saçan bir ateşin söndürülmesinde kullanılır. Böylece olası bir zararın ve can kaybının önüne geçilmiş olur. Ayrıca su ile yıkanılıp yorgunluklar atılır. Yemekler su ile yapılır. Pek çok gıda maddesinin tüketilmesinde su büyük önem taşır. Daha saymadığımız suyun nice faydaları vardır. Böylesine hayati öneme sahip bir nimet bolca bulunmakta kolayca elde edilmekte. Ancak, ne yazık ki kıymeti bilinmiyor. Şayet içecek su tükense, yeryüzü yaşanmaz bir hal alır.³⁶⁴ Suyun yaratılışındaki hikmetler saymakla bitmez. Bu nimeti bahşeden Allah (c.c.) ne yücedir!

Suyu elde etmek havayı elde etmekten daha zordur. Suyu bulmak yetmez bir de muhafaza etmek ve her zaman kullanıma hazır hale getirmek lazım gelir. Nasıl bitkiler susuz yaşayamaz kuruyup ölürse, hayvanlar su içmeden hayatta kalamazsa; insanlar da susuz yaşayamaz. Su olmasaydı ne ağaçların ve bulutların aşılması, ne yağmur, ne hayat, ne bitki, ne de hiçbir canlı olmazdı. Hem de bitkiler nasıl su ile canlanırsa, Allah da insanları kıyamette öyle diriltecektir.

*“De ki: Söyleyin, eğer suyunuz yere batıp gitse, kim size akar su (icad edip) getirir?”*³⁶⁵

“Allah’ın gökten bir su indirdiğini görmedin mi? İşte biz o su ile renkleri çeşit çeşit meyveler çıkardık. Dağlardan da beyaz beyaz, kırmızı kırmızı, renkleri çeşitli ve simsiyah yollar(içinde maden bulunan tabakalar) yarattık”.³⁶⁶

Suların en derin yeri, on bin metreyi aşarken; en yüksek dağ, dokuz bin metreye varmadığı düşünülürse, yükseklik ile çukurların dengeli olduğu sonucu ortaya çıkar.³⁶⁷

*“Rızkınız ve size vaad edilenler göktedir.”*³⁶⁸

“Gökteki rızık” konusunda ilk hatıra gelen şey, yağışların ve güneş ışığının dünyadaki hayatîyetin sürdürülmesine etkileridir. Müfessirler daha çok yağışın önemi üzerinde durmuşlardır. Bazıları bunu kazâ ve kader şeklinde de yorumlamıştır.

³⁶⁴ Gazzali, *Yaratılış Hikmetleri*, s. 37,38.

³⁶⁵ Mülk, 67/30.

³⁶⁶ Fâtır, 35/27; Kehf, 18/45.

³⁶⁷ İsmail; Korkmaz, *age*, s. 274.

³⁶⁸ Zariyat, 51/22.

Âyetin “size vaad edilenler” diye çevirdiğimiz kısmı Kur’an’ın kendine özgü ifade özelliklerinden olup hem “müjdelendikleriniz” hem de “tehdit edilip uyarıldıklarınız” anlamıyla açıklanabilir. Birinci izah insanlar için göklerde birçok imkân ve nimet bulunduğu sonucuna götürür; ikinci izah ise nimet ve rızkın yanında birçok cezanın da göklerden geldiğini ve gelebileceğini gösterir.³⁶⁹ Su/yağmur tüm canlılara; toprağa, ağaca, böceğe, çiçeğe rızıktır.

Suyun bir kısmı bitki, insan, su birikintilerine hemen ulaştığı gibi bir kısmı da yer katmanlarına sızarak orada depo olmaktadır. Nehirler, pınarlar, diğer su kaynakları canlıların ihtiyaçlarını karşıladığı depolardır.

“İçtiğiniz o tertemiz suyun size nasıl ulaştığını hiç düşündünüz mü?’, Onu bulutlardan siz mi indiriyorsunuz, yoksa biz miyiz yağdıran?, dileseydik, onu tuzlu da yapabilirdik; öyleyse şükretmeniz gerekmez mi?”³⁷⁰

Suyun yaratılışındaki hikmetleri saymakla bitiremeyiz. Bu nimeti bahşeden Allah (c.c) ne yücedir. İman nimetini tadan her insan iyi düşünürse, aslında her varlıkta Allah’ın sevgisini ve güzelliğini görebilir.

3.3.6.Havanın Yaratılmasındaki Hikmetler

Yeryüzünde yaşayan canlıların hayat kaynağı olan oksijen, bu maksat için sadece havadan elde edilebilir. Mahlûkata lazım olan hidrojen (%21), azot (%79) ve argon gazları, yeteri kadar oranlarla nasıl oluyor da havada asılı kalıyor? Dünyamızı saran atmosfer tabakası titiz bir ölçü ile gereği kadar kalındır. Bu sayede ekinlerin muhtaç olduğu kimyevî ışınlar atmosferden geçebilmektedir. Bu ışınlar mikropları öldürür, uzun zaman güneşte kalmamak şartıyla insana da zarar vermez.³⁷¹ Nasıl oluyor da yüzdelik dilimini hava daima koruyor ve başka gezegenlerde neden bu ölçüde değil? Eğer atmosferimizdeki oksijen gazı, bu orandan biraz fazla olsaydı, küçük bir kıvılcımla hava tabakası tutuşur, bitki ve ormanlarımız yanar, her şey kül olurdu. Yok eğer bu orandan az olsaydı, o zaman da canlılara kâfi gelmezdi.

³⁶⁹ DİB, Din İşleri Yüksek Kurulu Başkanlığı, “Zariyat suresinin tefsiri”, <https://kuran.diyaret.gov.tr/tefsir/Z%C3%A2riy%C3%A2t-suresi/4697/22-ayet-tefsiri>, (05 Mayıs 2019).

³⁷⁰ Vakıa, 56/68-70; Bakara, 2/164; Abese, 80/25.

³⁷¹ Morrison, *age*, s. 33.

Havadan elde ettiğimiz ve teneffüs boruları vasıtasıyla ciğerlerimize giden, orada yanan veya besin maddelerimizin vücudumuzda yanmasına sebep olan oksijen, vücudumuzun dâimî ihtiyacı olan ısı için gereklidir.³⁷² Canlılar nefes alamazlarsa, vücut ısıları kalplerini etkiler ve bu durum ölmelerine neden olur.

Tüm bitkiler oksijen gazı, insanlar ve hayvanlar da karbondioksit gazı çıkarırlar. Eğer bu karşılıklı değiş-tokuş olmasaydı, insan ve hayvan hayatı, yahut da bitki hayatı eninde sonunda bütün oksijeni veya bütün karbondioksiti tüketecekti. Bu karşılıklı denge tamamen bozulunca da ya bitkiler kuruyacak veya insan ölecekti.³⁷³ Ne hikmettir ki, karbondioksit bizim için zehir; bitkiler için ise temel yaşam maddesidir. Bu muazzam hava döngüsünü hassas ölçülerle devam ettiren Müdebbir (yöneten) olan Allah'tır.

Atmosfer hareketleri Güneşten alınan ısı enerjisini yeni bir dağıtıma tabi tutmakta ve atmosfer, arz üzerindeki canlı maddeler için koruyucu bir örtü hizmeti görmektedir. Ayrıca atmosfer gezegenler dışından gelen tehlikelere karşı daha koruyucu olur. Aynı zamanda tehlikeli olma fazla radyasyon için de süzgeç görevi görmektedir atmosfer tabakası.³⁷⁴

Başımıza yeraltından pek çok tehlike gelebileceği gibi gökyüzünden de birçok tehlike gelebilir. Güneş ışığıyla beraber dünyamıza kadar gelen morötesi ışınlar, güneş rüzgarı, uzaydan gelen kozmik ışınlar ve göktaşları bu tehlikeler arasındadır. Dünyamız buna karşı da atmosfer tabakalarıyla korunmuştur. Yerküresi, taştan ve topraktan bir kabukla kaplandığı gibi, bu kabuğun etrafına da "havadan" bir zar geçirilmiş ve bu zar, yararlı olanı geçirecek, zararlı olanı ise eleyecek şekilde düzenlenmiştir.³⁷⁵

Fahreddin Razi, havanın asıl maddesinin rüzgar olarak kabul etmiş, bir an kesildiğinde bütün canlıların öleceğini belirtmiş ve şöyle demiştir: "En fazla ihtiyaç duyulan hava nimeti, en fazla şekilde yaratılıp en kolay bulunacak durumda kılınmıştır. İnsanın havaya olan ihtiyacı, ihtiyaçların en büyüğü olduğu hatta bir an

³⁷² Cisir, *age*, II/167.

³⁷³ Morrison, *age*, s. 36.

³⁷⁴ Muslu, *age*, s. 14.

³⁷⁵ Şimşek, Ümit, *Eserden Esmaya*, Morötesi Yay. İstanbul, 2002, s. 61.

ondan yoksun bırakılsa, ölümüne sebebiyet verdiği halde, insanın havayı elde etmesi, diğer bütün şeyleri bulmasından daha kolaydır.³⁷⁶

Rüzgârın esmemesi bir felaket olduğu gibi, esen rüzgârın durmaması da ikinci bir felakettir. Rüzgarların hızlı ve kuvvetli esmesi bir tesadüf eseri olamaz;³⁷⁷ fırtına, hortum v.s gibi hava olaylarında elbette pek çok hikmetler vardır. Rüzgarla sürüklenen bulutlar, suya ihtiyaç duyan bölgelere taşır. Rüzgarlar olmasaydı, bulutlar bulundukları yerden hareket edemez ve diğer bölgeler yağmurdan mahrum olurdu.³⁷⁸

Ayrıca havaya, rüzgara muhtaç olan gemiler ve yelkenler rüzgara büyük ihtiyaç duymaktadır. Şöyle ki rüzgar gücüyle bir kıtadan başka bir kıtaya giderek orada olmayan ürünleri götürür. Rüzgar olmasa ürünler yalnızca yetiştikleri yerlerde kalır, diğer halklar bu ürünlerden yararlanamazdı.; tarım alanında arpa, buğday, mercimek, yulaf gibi temel besin maddelerinde havanın rolü büyüktür. Yine yel değirmenleri de elektrik üretiminde yüzyıllar boyu hizmet etmiştir.

*“Biz, rüzgarları aşılayıcı olarak gönderdik ve gökten bir su indirdik de onunla su ihtiyacınızı karşıladık. (Biz bunları yapmasaydık) siz onu (yeterli) suyu depolayamazdınız.”*³⁷⁹

Bu ayetin tefsirinde şöyle yazmaktadır; Allah bulutları aşılayıp da, onların su yüklenmesi ve suyu (yağmuru) bulutun içine bırakması için rüzgarları gönderir. Sonra o bulut sıkışır ve sütü bol devenin sağılması gibi, onu şarıl şarıl akıtır. *“Rih”* yani rüzgar, bulutları ve suyu taşıyan, onlara hamile olan anlamında da, lâkih’dir, yani aşılıdır, yüklüdür. O halde hareket eden havanın mutlaka bir sebebinin bulunması gerekir. Bu da havanın kendi özelliğinden değil, hür ve irade sahibi bir fail-i muhtar olan Allah azze ve celle’nin hareket ettirmesiyle hareket etmesi sonucundan kaynaklanır.³⁸⁰

Yine havanın etkisiyle, yağmur yeryüzüne adeta sel gibi bir defada inmeyip damla damla iner. Sonra yeryüzüne inen yağmur taneleri toplanarak, zararsız bir

³⁷⁶ Râzi, Fahrüddin, *Mefâtihu'l-Gayb*, Terc. Suat Yıldırım vd., Akçağ Yay., Ankara, 1992, Razi, *age*, IV/200,201.

³⁷⁷ Hekimoğlu, *age*, s. 200.

³⁷⁸ Gazzali, *Yaratılış hikmetleri*, s. 39,40.

³⁷⁹ Hicr, 15/22.

³⁸⁰ Râzi, *Mefâtihu'l-Gayb*, XIV/85,86.

şekilde nehirleri, denizleri meydana getirir. Böylece insanlar yağın yağmurdan en güzel şekilde istifade eder. Sonra, Allah'ın rahmetiyle ve bereketiyle yeryüzüne inen bu yağmur, ayette belirtildiği gibi tüm canlılar için hayat kaynağıdır:

*“Gökten suyu indiren O’dur. Ondan hem size içecek vardır, ham de hayvanlarınızı otlatacağınız bitkiler. (Allah) su sayesinde sizin için ekinler, zeytinler, hurmalar, üzüm ve diğer meyvelerin hepsinden bitirir. İşte bunlarda düşünen bir toplum için büyük bir ibret vardır.”*³⁸¹

Her yaratılan varlık gibi, rüzgârın da birçok vazifeleri vardır. Akar sularda olduğu gibi, rüzgarlar da yeryüzü şekillerinde bazı değişiklikler yapar. Rüzgarlar şiddet ve gücüne göre birçok küçük madde ve parçacıkları taşıma kabiliyetindedir. Bu küçük parçacıklar umumiyetle, toprak ve kum zerrecikleri gibi şeylerdir. Fakat, rüzgarlar taşıdıkları maddeleri sular kadar uzaklara götüremezler. Buna rağmen, yeryüzünün yalnız çukur ve düz yerlerine değil, her türlü arazi şekillerine tesir ederler. Böylece bu yerler ziraat için faydalı hale gelir. Rüzgarın etkisiyle bazı deniz ürünleri karaya vurur. İnsanlar da bu ürünleri kolay bir şekilde elde etmiş olur. Sadece taşıma değil, aşındırma, çamur veya kurbağa yağdırma gibi hadiseler de yine rüzgarlar sebep olur.³⁸² Hava sirkülasyonu sayesinde yeryüzü temizlenir ve çeşitli hastalıklara sebep olan bakteriler, mikroplar ölür. Bunlara şükredip, Mevlamız taş yağdırsaydı halimiz ne olurdu? diye düşünmeliyiz.

3.3.7.Ateşin Yaratılmasındaki Hikmetler

*“O Allah ki, size yeşil ağaçtan bir ateş yaptı da şimdi siz ondan yakıp duruyorsunuz.”*³⁸³

Bu ayetin yorumlarından biri şöyledir; ‘‘Biz bu yeşil ağaçlara, kendilerinden ateş elde edebilme özelliğini verdik. Böylece siz bu ağaçlardan odun keserek ateş elde ediyorsunuz’’ veya ‘‘bu ağaçlar, ‘‘Marh ve Afar’’ isimli iki ağaçtır. Onların yeşil dallarını birbirine sürterek ateş elde edersiniz.’’ şeklinde de anlaşılabilir.

³⁸¹ Nahl, 16/10-11.

³⁸² Gazzali, *Yaratılış Hikmetleri*, s. 40.

³⁸³ Yasin, 36/80.

Nitekim araplar, bu ağaçlardan ateş elde ediyorlardı. Arapların bugün de muhtemelen kullandıkları bu ağaçlar çakmak görevi görüyordu.³⁸⁴

*“Şimdi çakıp yakmakta olduğunuz ateşi bana haber verin. Onun ağacını siz mi yarattınız, yoksa biz miyiz yaratan? Biz bu ateşi (cehennem ateşine) bir ibret ve sahradaki yolculara bir menfaat kıldık. O halde Rabbini Azîm ismi ile tesbih et.”*³⁸⁵

İlâhi hikmet ve muazzam kudret, yeşil ağaçtaki ateşi nasıl hazırladığını bize bil-dirmektedir. Yeşil ağacın kuruyarak odun haline gelmesi ve güzel bir yakıt olması insanlara büyük kolaylık sağlamaktadır. Böylece dağ başında kimsesiz kalan biri bile ateş sayesinde; dumanı ile haberleşme sağlayabilir, yemeğini pişirir, ısınır, aydınlanır, hem de vahşi hayvanlardan ateş sayesinde korunur. Muhakkak ki, bu hikmetlerin ardında gizlenen müstakil bir irade ve hakimiyet vardır. Ancak ateş aynı zamanda tehlikeli olduğundan, Allah (c.c.) onu ihtiyaç duyulduğu anda kullanılabilir şekilde yaratmış, gelişigüzel her an her yerde bulunmasına izin vermemiştir. Ateş bazı maddelere gizlenmiştir.³⁸⁶ Bu düzenin, muazzam kâinat kanunlarının ve bütün yaratıkların, ancak O tek varlığın irade ve dileğiyle meydana geldiği açık ve âşikardır.

İnsan hayatının en zarurî ihtiyaçlarından birisi de ateştir. Ateşin birçok faydası vardır. Isınmada, yemeklerimizi pişirmede, meşrubatların kaynatılıp hazırlanmasında, teknikte ve birçok zanaatlarda, ihtiyacımızı onunla gidermekteyiz. Ayrıca ateşle donma tehlikesinin önüne geçilir, soğuk rüzgarların sertliği giderilir. Savaş esnasında aşılamayacak surlar, ateşle yıkılarak fetihler gerçekleştirilir. İnsanlar dilediği zaman ateşi söndürür, dilediği zaman ateşi yakıp kullanır, diledikleri zaman da yanlarında taşırlar. Ateş olmasaydı, katı ve sıvı besin maddeleri tüketemeyecek, sindirimini yapamayacaktık. Şayet ateş kâinatta, hava ve su gibi bulunsaydı elbette hayat tehlikeye düşerdi. Peki Allah Teâlâ muhtaç olduğumuz bu maddeyi (ateşi), o yeşil ağaçların hazinelerinde nasıl gizlemiştir? Bize lazım olduğunda, yeşil, yaş ve taze bir ağaçtan nasıl elde etmekteyiz?

³⁸⁴ Mevdûdi, *Tefhimu'l Kur'an*, çev. Ali Ünal, İnsan Yay., İstanbul, 1987, IV/535.

³⁸⁵ Vâkıa, 56/72-74.

³⁸⁶ Gazzali, *Yaratılış Hikmetleri*, s. 43.

Bu düzenin, muazzam kâinat kanunlarının ve bütün yaratıkların, ancak O tek varlığın irade ve dileğiyle meydana geldiği açık ve âşikardır.

Ayrıca altın, gümüş, bakır, demir ve kurşun gibi maddeler eritilirken ateşe ihtiyaç duyulur. Ateş olmasa bu madenlerden yararlanılamazdı. Bakır ateşte eritilir ve ondan kapacak yapılır. Nitekim Yüce Rabbimiz şu ayetle bakırın şükür gerektiren bir nimet olduğunu haber verir:

*“Onlar, Süleyman’a kalelerden, heykellerden havuzlar kadar (geniş) leğenlerden, sabit kazanlardan ne dilerse yaparlardı. Ey Davut ailesi! Şükredin. Kullarımdan şükreden azdır.”*³⁸⁷

Demir ateşte eritilip, kılıç ve zırh gibi savaş araçları yapılır. Allah bu durumu şöyle haber verir:

*“ Biz demiri de indirdik ki onda büyük bir kuvvet ve insanlar için faydalar vardır.”*³⁸⁸

Ateşte eritilen demirden zirâi âletler, balta, çekiç, keser gibi inşaat malzemeleri, kerestecilikte kullanılan ısıya dayanıklı âletler yapılır. Şayet Allah, insanlığa ateş gibi büyük bir nimeti bahsetmeseydi bu tür aletler yapılamaz, insanlar altın ve gümüşten para ve ziynet eşyası yapamaz ve bu madenler toprak gibi değersiz olurdu.³⁸⁹ Belirli bir gaye ve düzen ile, insanlığın hizmetine verilen ateş nimeti, Yüce Yaraticımız’ın var ve bir olduğunu ispatlayan delillerden sadece birisidir.

³⁸⁷ Sebe’, 34/13.

³⁸⁸ Hadîd, 57/25.

³⁸⁹ Gazzali, *Yaratılış Hikmetleri*, s. 44.

SONUÇ

Allah Tealâ Kur'an-ı Kerimde kendisini tanıtırken hem “ez-Zahir” hem de “el-Batın” olarak tavsif etmektedir. Buradan hareketle Allah Tealâyı laboratuvar şartlarında deney yaparak ispat etmemiz mümkün değildir. Fakat enfüs ve afakta sayısız deliller O'nun varlığına şahitlik etmektedirler. Allah Tealâ “ancak âlim kulları hakkıyla Allah'tan haşyet ederler” buyurmaktadır. Hakkıyla ilim sıfatına haiz olanların Allah'ı inkâr etmesi düşünülemez. Her çağda âlimlerin kahr ekseriyeti Allah'a inanmışlardır.

Fakat modern çağda durum farklılaşmıştır. Rönesans'la başlayıp aydınlanma felsefesi ile kendi mantığı içerisinde evrenin izahı konusunda modernizmin bilgi felsefesinde din-bilim ilişkisi bağlamında “çatışmacı” ve “ayrışmacı” görüşleri savunan çevrelerde Allah'ı inkâr edenler çoğalmıştır.

Osmanlı Devletinin son dönemlerinden itibaren yeterince İslamı bilmeyen bazı çevreler tıpkı Batı'da olduğu gibi din ile bilimin arasının mutlak bir şekilde ayrılmasını savunmuşlardır. Söz konusu çevreler Cumhuriyetin ilk yıllarında Milli Eğitim Politikasında etkili olmuşlar sonuçta okullarda din ile bilim arasına görülmez duvarlar örülmüştür. Bilim Çağında fizik, kimya, biyoloji, tıp, sosyoloji, psikoloji vb. bilimsel disiplinlerde gaye ve nizam deliline konu olabilecek Allah'ın varlığının delilleri mevcut iken söz konusu disiplinlerle ilgili ders kitaplarında olayların yakın sebepleri açıklanmakta konunun hikmetine/gai sebebine asla değinilmemektedir. Hâlbuki bütün branşlardaki eğitim kadrolarının öncelikli görevi kendilerine emanet edilen öğrencileri sağlam bir iman ile birlikte ahlaki değerler çerçevesinde eğitmektir.

Kur'an'da Gaye ve nizam deliline kaynak teşkil eden pek çok ayet mevcuttur. Deliller içerisinde anlaşılması en kolay olan delil gaye ve nizam delilidir. Her alanda ilimler ilerledikçe bu delilin argümanları artmaktadır. Öyle olunca özellikle kelimelerle meşgul olanların farklı ilmi disiplinlerdeki gelişmeleri takip ederek o alanlarda Allah'ın varlığına delil teşkil edecek argümanları değerlendirmeleri gerekmektedir.

Çağımızın bir adı dijital çağdır. Bu çağda her türlü bilgiye kolayca ulaşılmaktadır. İnkarcı çevreler bu iletişim vasıtalarını kullanarak inkârcılığa yönelik düşüncelerini sistematik olarak yaymaya çalışmaktadırlar. Böyle bir ortamda inkârcıların faaliyetlerine karşı, iman ehlinin başta gaye ve nizam delili olmak üzere Allah'ın varlığı ve birliğini ispatlayan delilleri bilimsel bilgi ile daha güçlü bir hale getirebilirler.

BİBLİYOGRAFYA

- Abdülcebbar, Kadı, *Şerhu'l-Usuli'l-Hamse*, Kahire, 1965
- Acar, Özcan; Akbaş, Ali, vd. ., *saç mad. Yeni Türk ans.*, Ötüken Yay., İstanbul, 1985.
- Aliyyü'l-Kârî, *Fıkh-ı Ekber Şerhi*, Terc.Yunus Vehbi Yavuz, Çağrı Yay., İstanbul, 1992.
- Alper, Ömer Mahir, *Varlık ve İnsan*, Klasik Yay, İstanbul, 2010.
- Alpyağıl, Recep; *Din felsefesine dair okumalar*, İz Yay., İstanbul, 2011.
- Altıntaş, Ramazan, *İslam Düşüncesinde Tevhid ve Estetik İlişkisi*, Pınar Yay. İstanbul, 2002.
- Araz, Neziha; Devrim, Hakkı; Kılıçoğlu, Safa, *örümcek mad.*, *Meydan Larousse ans.*, Meydan Yay., İstanbul, 1972.
- Arvâsi, Seyyid Ahmet, *İnsanın Yalnızlığı*, Burak Yay., İstanbul, 1998.
- Aydın, Ali Arslan, *İslam İnançları ve Felsefesi*, DİB.Yay., Ankara, 1964.
- Aydın, Hüseyin, *Yaratılış ve Gayelilik*, DİB Yay. Ankara, 1987.
- Aydın, Mehmet, *Din Felsefesi*, Selçuk Yay., İstanbul, 1996.
- Balaban, M. Rahmi, *İlim-Ahlak-İman*, DİB Yay., Ankara, ts.
- Bilmen, Ömer Nasuhi, *Muvazzah İlm-i Kelam*, Ravza Yay., İstanbul, 2017.
- Bulut, Mehmet, *Kur'an'da Allah'ın Varlığı*, Tibyan Yay., İzmir, ts.
- Bursevi, İsmail Hakkı, *Ruhu'l-Beyan*, Damla Yay., İstanbul, ts.
- Büyük, Celal, "Gaye ve Nizam delili" http://www.academia.edu/23214936/Teleolojik_Delil_Gaye_ve_Nizam_Delili_, (30 Ocak 2017).
- Carrel, Alex, *İnsan Denen Meçhul*, Hayat Yay., İstanbul, 2015.
- Cisir, Nedim, *İlim Felsefe ve Kur'an ışığında İmana Dönüş*, Çağ Yay., İstanbul, 1974.
- Coşkun, İbrahim, *Ateizm ve İslam*, Ankara okulu Yay., Ankara, 2014.
- Coşkun, İbrahim, *Günümüz Akaid ve Kelam Problemleri*, Kitap Dünyası Yay., İstanbul, 2017.
- Çelebi, İlyas, *İslam İnanç Sisteminde Akılcılık ve Kadı Abdulcebbar*, Rağbet Yay., İstanbul, 2002.
- Çetin, İsmail, *Ehli Sünnetin Nazarı İtikadın Ölçüsüdür*, Dilâra Yay., Isparta, 1992.
- Çubukçu, İbrahim Agâh, *Gazzali ve Kelam Felsefesi*, Ankara Üniv. İlahiyat fak. Yay., Ankara, 1970.
- Dalkılıç, Bayram, *Yunus Emre'de Allah-Alem-İnsan Münasebeti*, Kendözü Yay., Konya,
- Düzen, İbrahim, *Aziz Nesefi'ye göre Allah, Kâinat ve İnsan*, Şanlıurfa İlahiyat fak. Geliştirme Vakfı Yay., İstanbul, 1991.
- Düzgün, Şaban Ali, *Nesefi'de Allah-Alem İlişkisi*, Akçağ Yay., Ankara, 1998.
- Eker, Aytaç; Devrim, Fevzi, vd. *saç mad.*, *Yeni Rehber ans.*, İhlas Holding Yay., İstanbul, 1994.
- Râzi, Fahreddin, *Allah'ın aşkınlığı*, çev. İbrahim Coşkun, İz Yay., İstanbul, 2011.
- Filibeli, Ahmet Hilmi, *Allah'ı İnkâr Mümkün mü?*, Çığır Yay., İstanbul, 1997.

- Gazzali, *İtikadda İktisat*, Terc. Osman Z. Soyuyiğit, Sönmez Neşriyat Yay., İstanbul, 1971.
- Gazzali, *Yaratılış Hikmetleri*, çev. Mehmet Akıncı, Nefes Yay., İstanbul, 2016.
- Gölcük, Şerafettin, Toprak, Süleyman, *Kelam*, Tekin Kitabevi, Konya, 2011.
- Hakkı, Erzurumlu İbrahim, *Marifetname*, Sarmaşık Yay. İstanbul, ts.
- Hall, John E., *Tıbbi Fizyoloji*, Nobel tıp kitabevleri Yay., İstanbul, 2013.
- Han, Fethullah, Kuran ve kâinat ayetleri,,İnkılab Yay.,İst.,1988
- Hançerlioğlu, Orhan, *Felsefe sözlüğü*, Remzi Yay., İstanbul, 1973.
- İsmail, Hekimoğlu; Korkmaz, H. Hüseyin, *İlimler ve yorumlar*, Türdav Yay., İstanbul, 1998.
- Hulusi, Ahmed, *İnsan ve Sırları*, ,Kitsan Yay., İstanbul, 1993.
- Izutsu, Toshihiko, *Kur'an'da Allah ve İnsan*, çev. Süleyman Ateş.,Yeni ufuklar Yay.,İstanbul, 1963.
- İbn Kesir, *Hadislerle Kur'an-ı Kerim Tefsiri*, Çev. Bekir Karlığa vd., Çağrı Yay., İstanbul, 1983.
- İbn Rüşd, *Kitâbu'n-Nefs*, çev. Atilla Arkan, Litera Yay., İstanbul, 2007,
- İbn Rüşd, *Faslu'l-makâl*, çev. Süleyman Uludağ, Dergâh Yay., İstanbul, 2017.
- İmam Taberi, *Taberi Tefsiri*, Trc.. Mehmet Keskin, Ümit Yay., İstanbul,
- İzmirli, İsmail Hakkı, *Yeni İlm-i Kelam*, sad. Sabri hizmetli, Ankara okulu Yay., Ankara, 2013.
- Izutsu, Toshihiko, *Kur'an'da Allah ve İnsan*, çev. Süleyman Ateş., Yeni ufuklar Yay., İstanbul, 1963.
- Kademoğlu, Mahmut Rıfat, “*Nizam Delili*”*Şamil İslam Ans.*, Şamil Yay., İstanbul, 1999.
- Kâdî Abdülcebbar, *Şerhu'l-Usûli'l-Hamse*, çev. İlyas Çelebi, TYEKB Yay., İstanbul, 2013.
- Karaman, Hayreddin vd., *Kur'an yolu Türkçe meal ve tefsir*,, DİB Yay., Ankara, 2012.
- Kazanç, Fethi Kerim, *Varlık, Bilgi, Değer Ve Siyaset Üzerine Kelam Yazıları*, Araştırma Yay., Ankara, 2014.
- Kılavuz, A.Saim, *Ana Hatlarıyla İslam Akaidi ve Kelama Giriş*, Ensar Yay., İstanbul, 2011.
- Kutluer, İlhan, *Gaiyyet mad.*, *İslam ans.*, TDV Yay., İstanbul, 1996.
- Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, Trc. Bekir Topaloğlu, İsam Yay., İstanbul, 2002.
- Maurice, Bucaille, *Müsbet İlim Yönünden Tevrat İnciller ve Kur'an*, çev. Mehmet Ali Sönmez, DiB Yay., Ankara, 1991.
- Mevdûdi, *Te'fhimu'l Kur'an*, çev. Ali Ünal, İnsan Yay., İstanbul, 1987.
- Morrison, A.Cressy, *İnsan, Kâinat ve Ötesi*, çev. Bekir Topaloğlu, Hareket Yay., İstanbul, 1971.
- Muslu, Yılmaz,*Yaşayan Gezegen*, Yeni Asya Yay., İstanbul, 1980.
- Nesefî, Ebu'l-Muin Meymun b. Muhammed, *Tebşiratu'l-Edille*,Hazr. Hüseyin Atay, DİB Yayınları, Ankara,2004.
- Nevfel, Abdürrezzak, *Allah ve Modern İlim*, Hikmet Yay., İstanbul, 1968.
- Nurbaki, Haluk, *Kur'an-ı Kerim'den Ayetler ve İlmi Gerçekler*, TDV Yay., Ankara, 1987.

- Nurbaki, Haluk, *İnsan Bilinmezi*, Hilal Yay., İstanbul, ts.,
- Nurbaki, Haluk, *İnsan ve Hayat*, Yeni Asya Yay., İstanbul, 1983.
- Nurbaki, Haluk, *Tek Nur*, Damla Yay., İstanbul, 1985.
- Okçu, Abdülmecit, *Kur'an'a Göre Evrenin İnsana Musahhar Kılınışı*, Salkımsöğüt Yay., Erzurum, 2009.
- Öztoprak, M. Siraceddin, *Tefsir Sohbetlerim*, Beyan Yay., İstanbul, 2014.
- Öztürk, Mustafa; *Kur'an ve yaratılış*, Kuramer Yay., İstanbul, 2015.
- Râzî, Fahrüddin, *Mefâtihu'l-Gayb*, Terc. Suat Yıldırım, Lütfullah Cebeci, Sadık Kılıç, Sadık Doğru, Akçağ Yay., Ankara, 1992.
- Rusk, Rogers, D. *Allah'ın kudreti atomlar-yıldızlar-insanlar*, Terc. Osman Batu Giray, Hikmet Yay., İstanbul, 1982.
- Sabuni, Muhammed Ali, *Safvetü-t Tefasir*, Ensar Yay., İstanbul, 1993.
- Sabûnî, Nureddin; Mâtüridiyye Akâidi*, Terc. Bekir Topaloğlu, DİB Yay., Ankara, 1979.
- Saraç, İhsan, *Evrenin Sırları ve İnsan*, Ahid Yay., Gaziantep, 2007.
- Songar, Ayhan, *Çeşitleme*, Güryay matbaası, İstanbul, 1981.
- Şahin, Naim, *Gazali'ye Göre Allah'ın Varlığının Delilleri ve Estetik Delil*, Adal ofset, Konya, 2004.
- Şeriati, Ali, *İnsan*, çev. Şamil öcal, Fecr Yay, Ankara, 1990.
- Şimşek, Ümit, *Ayetler ve İbretler*, Hayat Yay., Ankara, 2015.
- Şimşek, Ümit, *Eserden Esmaya*, Morötesi Yay., İstanbul, 2002.
- Şinik, Ebru, "Wellbeing, sağlıklı nefes", (<https://www.yukselencag.com/Blog/neden-burundan-nefes-alip-vermeliyiz>), (21 Nisan 2017)
- Taberi, *Taberi Tefsiri*, Trc. Mehmet Keskin, Ümit Yay., İstanbul, 1995.
- Taşpınar, İsmail, *İslam'a Göre İnsanın Yaratılışı ve Yaratılış Gayesi*, Tanrı ile İnsan Arasındaki İlişki Sempozyumu, İstanbul, 2004.
- Treyssac, Pierre, *burun mad.*, *Tıp ans.*, Gelişim Yay., İstanbul, 1978.
- Tileydi, Abdullah İbn Abdulkadir, *Delâilu't-Tevhid*, Daru İbni Hazm, Beyrut, 1420/1999.
- Topaloğlu, Bekir, *Allah'ın Varlığı*, DİB Yay., Ankara, 2012.
- Topaloğlu, Bekir; Yavuz, Yusuf Şevki; Çelebi, İlyas, *İslam'da İnanç Esasları*, M.Ü.İ.Fak. Yay., İstanbul, 1998.
- Treyssac, Pierre, *Diş mad.*, *Sağlığımız ans.*, Gelişim Yay., İstanbul, 1978.
- Turhan, Kasım, *Âmirî ve Felsefesi*, M.Ü.Vakfı Yay. İstanbul, 1992.
- Oktay, S., *saç mad.*, *Türk ans.*, Milli Eğitim Basımevi, Ankara, 1980.
- Ülkü, Hayati, *İslam Dini Akaidi*, Bahar Yay., İstanbul, 1969.
- Yalçın, İsmail, *sakal mad.*, *İslam ans.*, TDV Yay., Ankara, 2009,
- Yazıcıoğlu, M.Sait, *Matüridi Ve Neseî'ye Göre İnsan Hürriyeti Kavramı*, Ankara, 1988.
- Yeğin, Münip, *Atomdan Hücreye*, Yeni Asya Yay., İstanbul, 1980.
- Yücedoğlu, Tevfik, *İslam Kelamında Yaratılış*, Uludağ Üniv. Basımevi, Bursa, 1994.